

Palócföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

LXIII. évfolyam 2017/3.

Dukay Nagy Ádám emlékére

Egressy Zoltán / Grecsó Krisztián / Gyukics Gábor / Bozsik Péter
Murányi Zita / Ádám Tamás / Csongrády Béla / Madár János

In memoriam Bobály Dávid

Arany 200

Tompa 200

Mikszáth 170

Reformáció 500

Lackfi János / Filip Tamás versei

Képzőművészet: Kele Szabó Ágnes

Esterházy Péter eddig ismeretlen verse

TARTALOMJEGYZÉK

EMLÉKEZÉS

In memoriam Dukay Nagy Ádám

Egressy Zoltán: Matéria	3
Grecsó Krisztián: Jegyzetek egy nemlétező naplóból	4
Murányi Zita: E	6
Gyukics Gábor: ha én halok meg te jobb verset írtál volna	7
Csongrády Béla: Búcsú szülte emlékszilánkok	8
Ádám Tamás: Szegélylécek	10
Madár János: A múlt a jelennel egygyé lesz	11
Bozsik Péter: Hogy majd	16

In memoriam Bobály Dávid

Németh Miklós Attila: Bobály Dávid emlékezete	17
---	----

SZÉPIRODALOM

Filip Tamás: Könnyebb és erősebb – Kincses sziget – Éj és hajnal között	21
Deák Csillag: Majd összeszoknak	22
Lackfi János: Forgandó lányocskák – Forgandó fiúcskák	24
Zonda Tamás: Pogány Katka	26
Kölüs Lajos: Hurok	27
Jóna Dávid: Faludy	29
Döme Barbara: Kalyibakutya	30
Szirmai Péter: Otthon a világ végén	32
Koloh Gábor: Kellek magamnak – Kígyó a falban	35
Frideczky Katalin: Kenyérrel	36
Lárai Eszter: Pillanat-cseppek – Múltrendezés	38

ARANY 200

Andor Csaba: Az Arany-kritikai kiadás Madách vonatkozásai	39
---	----

TOMPA 200

Angyal László: „Tomba Mihály 200”	49
-----------------------------------	----

REFORMÁCIÓ 500

Kovács Krisztián: Protestáns gyökerek – Nógrádi mezővárosok a kálvini egyház szolgálatában	52
--	----

MIKSZÁTH 170

Suhai Pál: Mikszáth Kálmán versei (3 rész)	58
--	----

TANULMÁNYOK

Andor Csaba: Adalékok és adatok Esterházy Péter műveihez	87
Czakó Gábor: Mcheta–Feldebrő, avagy a kaukázusi kapcsolat	95

KÉPZŐMŰVÉSZET

A jó harcot megharcolom – Interjú Kele Szabó Ágnes művésztanárral	101
---	-----

ZENE

Gyukits György: Gyászfeldolgozás zenében	108
Kerekes Endre László: A „magyar Marseillaise”: a Rákóczi-nóta és a Rákóczi-induló	115

SZEMLE

Csongrády Béla: „...gyémántfényű teremtmények...” <i>Mi a költészet?</i>	120
Bakonyi István: Zsirai László: <i>Jégeső Afrikában</i>	123

Lapszámunk külső és belső borítóoldalain Kele Szabó Ágnes alkotásai láthatók.

Az első borítón az *Egy lépés*, a hátsó borítón a *Nevető madár*,
az első belső borítón a *Gótika*, a hátsó belső borítón a *Megfeszítve* című kép.
A lapszámokban a *Tanácskozás* és a *Fény-árnyék* című alkotásai szerepelnek.

Főszerkesztő:
GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ

Főmunkatárs:
NAGY PÁL (Párizs)

Szerkesztő:
SZÁVAI ATTILA

Portrérovat:
TARNÓCZI LÁSZLÓ

Blogszerkesztő:
MRÁZIK ISTVÁN

Borítótervező:
RÁDULY CSABA

Tördelőszerkesztő:
HERNÁDINÉ BAKOS MARIANNA

Készült
a Polar Stúdióban (Salgótarján)

Fenntartó:
Salgótarján Megyei Jogú Város
Önkormányzata

Támogatóink:

Nemzeti Kulturális Alap

FEKETE ZSOLT
Salgótarján Megyei Jogú Város
polgármestere

Pásztó Városi Önkormányzat

Médiapartnerünk:
NÓGRÁD MEGYEI HÍRLAP

gömörilap
(www.gomorilap.sk)

Kiadja: Balassi Bálint Megyei Könyvtár (3100 Salgótarján, Kassai sor 2.)
Felelős kiadó: MOLNÁR ÉVA igazgató

Alapító:
Nógrád Megyei Önkormányzat Közgyűlése

A lap díjai:

Nógrád Megye Madách-díja

Salgótarján Pro Urbe-díja

Levél cím: 3101 Salgótarján, Pf. 18. ♦ Telefon: 32/521-560 ♦ Fax: 32/521-555
Internet: www.palocfold.wordpress.com ♦ Elektronikus cím: palocfold@bbmk.hu
Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt. (LAPKER) ♦ Egy szám ára: 500,- Ft ♦
Előfizethető a Balassi Bálint Megyei Könyvtárban és az elérhetőségeinken.
A Palócföld Könyvek sorozatban megjelent könyvek ugyanígy megrendelhetők. ♦
Kéziratokat és rajzokat megőrizzük, de nem küldünk vissza.
ISSN 0555-8867 ♦ INDEX 25925

EGRESSY ZOLTÁN

Matéria

(Dukay Nagy Ádám emlékére)

Fiesole árva padja, alattam a mocskos város,
Firenze egy durva óriás, nyughatatlan, fénygyújtásos.
Kezemben Santa Cristina, zöld színű umbriai bor.
Végre vagy most már te is valahol, végre vagy valahol.

Halvány olajfaligetek, kis szél, már-már szinte élet,
harmincezerféle kabóca van, közülük egy éled.
Túl tökéletes szelídség, én nem hiszem, hogy épp erre
lebegsz, van jobb dolgod most már, készülsz a késő sikerre.

Szárnyas oltár a fa, amely alatt ülök, esernyőként
hajlik rám, a hangod itt van, rotyton vagyok, mondod, főként
a gyúló fények zavarnak, nem vagyok bemindenezve,
micsudi, kérdezed, a röviditalra azt mondod, tömpe,

a dóm lenn még nem világít, sárgagyöngyfüzérek körben,
egyetlen felhő nem repdes, egy csillag nincs a közelben,
most érsz mellé, most melléjük, most haza, most mintha mégis
lenne ott egy átlátszó csillag: feldolgozatlan fétis.

GRECSÓ KRISZTIÁN

Jegyzetek egy nemlétező naplóból

Egy kocsmacimbora vallomásai Dukay Nagy Ádámról

Június 24.

Néhány hete hívtott, fogadtunk a Két korszóban, tippmix, és elég nagyot nyertünk, én nem is tudtam, ő meg gondolta, hogy meg sem néztem a szelvényt, olyan nagyon boldog volt, hogy nyertünk, ez a boldogság jutott ma reggel az eszembe, meg hogy nincs értelme kimenni a Lehelre, mert nincs ott, hát ki meséli el még egyszer, hogyan kell tejből, vodkából és kakaóból házi Baileyst csinálni, és ha meg ilyen csend van, akkor meg nem lehet, ugye, nem arra gondolni, hogy mit szólna Ádám ehhez, ehhez a sok indulathoz, számonkéréshez, hogy mi járt volna neki, meg hogy ki nem vette észre, ami csak azért, hogy is mondjam, furcsa és idegen tőle, mert őt nem érdekelt semmilyen szakmai hívság, ha reggel együtt kezdett „Dezsőkével” (mindig így emlegette Tandorit), akkor szép volt a napja, akkor mosolygott a szeme, a költészet érdekelte maga, csak az, és semmi mással nem törődött, és az a kérdés, barátaim, akik ismertük, csodáltuk, rendre kihasználtuk a nagyszerű társaságát, hogy mi van azzal a nagy, nehéz lappal, amit mindenhová magával cipelt, a piacra is, Grinzingibe is, az újra megszeretett Két korszóba is, meg a jegyzetekkel, hogy tudja-e valaki, hogy az a két kötetre is elég új vers és félbe, negyedbe maradt kezdemény, hogy azzal mi van?

Július 30.

Kaiser Laci hívtott, menjek le a Két korszóba, meg kell beszélni, mikor legyen az Ádi búcsúztatója. Az itteni. A temetés szűk családi körben lesz, úgy szeretné a család, csak a mamája, a tesója. A mi búcsúnk sem irodalmi búcsú, de ha rendesen megszervezzük, ha szólunk, eljön a Balatonról a család, meg mindenképpen jönni akarnak a Borsos kollégák is. Miatta lett közösség az újlipóti szomszédok, kocsmatársak, csodálók, olvasók, csaposok, lebzselők, írók, szerkesztők, újságírókból, miatta köszönnek egymásnak az emberek, a miatta figyelünk egymásra emberek búcsúja, mindenkié, aki erőt kapott tőle, aki használta az erejét, a humorát, a szemét. Különös, léha világ ez, minden mindegy itt, és lám, miatta mégsem, ez az Ádi utolsó világa, az utolsóvá lett terek, a „kései” haverok, milyen furcsa, az utolsó hónapokban már ki sem mozdult innen, önként hajszolt kerületi rabság, a dagadó bokával és azzal a hülye bottal, ami úgy öregítette, őt, a nem is olyan régen még sportembert, aki most bicegett a Victor Hugon, mint egy hattyúdakra

készülő költő, és csak ha belenéztél a szemébe, akkor láttad, hogy ő az, a fiatalember, az ifjú költő, aki nem öregszik, és nem öregedhet, mert nem engedi meg a létnek, hogy bosszút álljon rajta, és a szegénységnek, hogy bár, ennyire közelít, eljöjjön hozzá, sem a megalázottságnak, hogy visszajöjjön, az utolsó este még bement a Két korszó irodájába, segített Ági néni-nek megírni egy levelet, nem sokkal később sárga volt a szeme, nem sokkal később meg elkerült mindent, ami méltatlan lett volna hozzá, és csak lézen-günk nélküle, amikor megtudtam, kimentem a piacra, az emeleten sírtak az emberek, ott általában nem köszönnek egymásnak azok sem, akik már utá-latig sokat ülnek egymás mellett, Hilda, a csaposlány tőle tanult magyarul, tőle hallotta először azt a szót, hogy pikírt, én pikírt vagyok, kérdezi Hilda, és sír, most nem, felelem, de máskor igen, és tudod már, mit jelent, kérde-zem, utána néztem, mondja, amikor meghalt az Ádi, addig nem, kérdezem, addig nem, mondja, de hát ezért vagyok pikírt. Lemegyek a Két korszóba, hosszan telefonálgatunk, mindenki nyaral, egyik időpont sem jó, már egé-szen kínos, de nem adjuk fel, Henriknek remeg a keze az idegességtől, ő törte rá Ádira az ajtót, ő hívott mentőt, és most csak bólogat, ki gondolta, hogy ekkora a baj, öt percenként kimegy, hogy megnézzze, nem húzta-e fel valaki a redőnyt, hátha felszalad a lakásba valaki a családból, de nem moz-dul a redőny, az anyukájánál van a laptop, biztos helyen, abban vannak az utolsó versek, muszáj, hogy legyen még egy kötetre való.

Augusztus 3.

Mennyi szeretet, tisztelet, csak ilyen lehetett Dukay Nagy Ádám búcsúzat-tója tegnap, a családdal, sok baráttal, újságíró és író kollégával (köszö, Kai-ser Laci, a szervezést!), rengeteg adoma az öccsétől, vers, levelek, Ádámos borítékcímzések megidézésre az imádott édesanyjától, és persze a termé-keny szándék, hogy aki szerette őt, velünk tart.

És ezen túl minden évben, Ádi születésnapjához (október 22.) legköze-lebb, a Tar-túra mintájára, a hét végén vagy a vége felé Dukay Nagy Ádám barátságtúrát tartunk.

A Lehel piacon kezdünk, Zolikánál, emelet, utána Két korszó (lásd az elő-dőt a képen), Ági néninél és Henriknél, és ahol Egressy Zolival ültek min-dig, a Grinzingiben zárlat.

A Dukay Nagy Ádám barátságtúra első tervezett alkalma: 2017. október 28. 10 óra, Lehel piac, emelet, barátaim, gyertek el, kik ezt olvassátok.

Augusztus 23.

A piacon mutatja Zolika, hogy szeptember 18-ra, a Gödörbe megszervezték az irodalmi búcsút is a régi barátok, nagyon jó, mennyire hiányzott, nem le-hetett volna enélkül, de Gyukics megcsinálta, a legközelebbi barát, akit úgy féltett, akinek a betegségről minden alkalommal sokáig beszélt, de ott van-

In memoriam Dukay Nagy Ádám

nak a többiek is, Kabai, Egressy, Nyilas Attila, a csendes társ, a nagy barát, aki éveken tartotta benne a lelket, és persze a rajongott Györe Balázs, minden fülszövegének írója.

Augusztus 29.

Azt veszem észre, hogy figyelem. Meg akarom ismerni, pontosabban fel, minden szakállas, fekete inges, mellényes férfiban, mert nem jó itt nélküle, nem tudom annyira szeretni a saját világot, mint eddig, és hogy elfelejtem, hogy nincs, ott van a telefonban, és ahogy megyek a leveses előtt, már várom, hogy ott üljön délcegen, és mondja különös szavait, kérjen egy deci szikvizet, ledobjam az ÉS-t, megnézzem, benne van-e, hátha benne van, és hátha ott van, de nem lesz benne, és nem lesz ott, és csak hazafelé, a házak között tudok arra gondolni, hogy tudta, ha nem is akarta, de tudta, mit miért csinál, volt ebben a kitartó utolsó egy évben valami gyönyörű kanossza, egy végtelen búcsú, ahogy az érte aggódókat, a magamfajta kocsmacimborákat csitította, abból tudom, abból a kegyes nyugalomból, hogy figyel, és remélem, most már ha kedve van, túl lebeg a Váci úton.

MURÁNYI ZITA

E

Ádám 2004-es naplóját olvasom, írja, hogy elviselhetően bozontos, másnapos a feje. Szűrőtlen cigarettát szív, Kossuth, mint Déry szerelmében. Egy másik jegyzetben teletömi a farmerdzsekije bal zsebét gesztenyékkel, van még benne kis notesz, meg bicskával hegyezett ceruzák. A borozóban szakállnak hívják, és az RHL-ek mögé húzott strigulák (rizling hosszú lépés) a hosszú eltáv, mintha mindig egy hídon menne át, és elképzelem, hogy a szél elviselhetetlenül összekócolja a haját, pusziadásnál is örökké szűrős borosták, ez most egy megcsonkított szakáll, és inkább a bebocsájtás. Az ég üres, mégis esőre áll, mintha fölöttünk nyílna ki a notesz az utolsó jegyzetlapjánál, de nincs halál. „Mindez bolygónk pusztulásának napján történik” – amikor Ádám végre megérkezhet E-be (ez lehet a mennyország), ahol rajzokat és fényképeket készít, de csakúgy az emlékezetével. Egyszer lasagnét sütöttem neki, és szerettem volna látni, hogy jóízűen megebédel. Elképzelnem, hogy a pont, egyszerre az összes vers vége. Mint egy földre pottyanó őszi gesztenye.

GYUKICS GÁBOR

ha én halok meg te jobb verset írtál volna

csillagnyelvű költő
megírtad a konstellációkat
a távoli galaxisok csillagjait
és az éjszakai bulizások egyikén
Csepelen
a meggyfa alatt
számtalan csillagkép közül
a delfin alakzatút
emelted ki
mint ahogy
látomásaidat is kivetítetted
mégis egyedül csupán te élted meg
verseken kívüli valóságukat

én meg csak vakon fröccsöztem veled
és röhögtem poénjaidon..
megtévesztettél?
nyugodtan
hagytalak magadra
(segíthetek talán
ha nem teszem?)

nem akart téged a halál
te erőltetted rá magad
fehér mellkasodra szorítottad
körékulcsoltad vékony lábaid
ő meg cipelt magával
megmutatott minden számodra láthatót
amit továbbadtál
de hiába olvastam
bár
tetszett is nagyon
nem fogtam fel belőle semmit
egészen addig amíg
a halál meg nem adta magát

CSONGRÁDY BÉLA

Búcsú szülte emlékszilánkok

Ha valaki – mint jómagam is – bőven megette már a kenyere javát, élete során számos halálhírrrel, pótolhatatlan szeretteinek, közelebbi és távolabbi barátainak, jó ismerőseinek elvesztésével volt kénytelen szembesülni. Mind kegyetlen volt a maga módján, de értelemszerűen a legnagyobb megrázkódattal mindig az járt, ha egy fiatalember távozott az élők sorából. Mert ez végképp természetellenes, a normális az lenne, ha minden esetben az ifjabbak temetnék el a megöregedetteket, ha a gyermekek búcsúztatnák szüleiket és nem fordítva. Nos, az 1975 októberében született s az idei nyár első napján, alig negyvenkét évesen távozott Dukay Nagy Ádám drámája ismét egy példa a „rendszerhibára”.

Serdülő kamaszféle volt, amikor először hallottam róla: a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Nógrád Megyei Szervezetének akkori igazgatója, néhai Horváth József beszélt róla lelkesen: van egy ifjú tehetség, egy bizonyos Kadlót Ádám, aki sok időt tölt a Gedőc-tetői csillagvizsgálóban: nagyon érdekli az égi világ. Aztán már a megyei napilap szerkesztője voltam, amikor a kilencvenes évek közepe tájt „bombázni” kezdett már Dukay Nagy Ádám aláírású kézírataival. Témaválasztásukra, színvonalukra jellemző, hogy egyik sem ment veszendőbe, mindegyik napvilágot látott a szombati számok kulturális oldalán. Emlékszem egyszer anyagtorlódás – bizonyára hirdetés – miatt kimaradt ez a bizonyos hétvégi összeállítás s azonnal reklamált: – Nélkülem Nógrád? Tanítványomnak tartotta magát, pedig nem tettem mást, mint gondoztam javításra alig szoruló, már akkor is igényes szövegeit és beszélgettem – sokat! – vele.

Aztán fordulni kezdett a kocka, s én vittem neki vagy Ő kért tőlem írássokat a Palócföld számára. Elsőként Pál József főszerkesztősége idején az 1999/3. számban a szerkesztőbizottság tagjai között íróként, költőként tűnt fel a neve. A 2001/1. számtól Praznovszky Mihály lett a főszerkesztő, Dukay Nagy Ádám pedig mint a szerkesztőség tagja a szépirodalmi rovatot vezette. E minőségében telefonon – hogy minél frissebb, aktuálisabb legyen a dolgozat – hívott fel, hogy köszöntsem Kertész Imrét a Svéd Királyi Akadémia által a magyar íróknak ítélte legmagasabb irodalmi kitüntetés alkalmából. Méltatásom a 2002/6. szám vezető anyagaként *A Sorstalanság sorsa: Nobel-díj* címmel látott napvilágot. A 2003/1. számtól Dukay Nagy Ádámot a Palócföld impresszuma szerkesztőként jegyezte, s e funkciót a 2004/4. számig töltötte be. Összességében tehát öt évig kötődött a folyóirathoz „tiszt-

ségviselőként”. A későbbiekben – mint a megelőző időkben is – „csak” mint szerző volt jelen, mondhatni folyamatosan a lap hasábjain.

Főiskolán, egyetemen tanult Szegeden és Budapesten s életmódszerűen, munkahelyeit illetően is a fővároshoz kötődött. Természetes igénye volt ez, mint megannyi alkotóembernek, hogy közel legyen a „tűzhöz”, a szerkesztőségekhez, szellemi műhelyekhez, értelmiségi körökhöz. Kapcsolatunk azonban a távolság ellenére sem szakadt meg, sőt – bármely paradox is – a ritkább találkozások csak elmélyítették rokonszenvünket, barátságunkat, amely fokozatosan afféle atyafiúi viszonyra érlelődött. Mindig éreztem, hogy közel áll hozzám, egyszerűen szólva: szeret. Néha valósággal zavarba jöttem a részemről túlzottnak érzett dicsérő, elismerő szavai hallatán, olvastán. Most is pironkodva idézem a második kötetébe, a *Hosszú eltávba* írott dedikációját: „...engedd meg kérlek mesterem, hogy itt e helyütt is megköszönjem törődésedet, figyelmedet, s hogy megtanítottál arra: a lelkiismeret, az legyen bennem az Isten. Ölel: Dukay Nagy Ádám. Salgótarján, 2002. december 24.” Mondanom sem kell, hogy mindmáig az egyik legkedvesebb karácsonyi ajándékom ez a könyv.

Nem tagadom: jólesett, hogy harmadik – és sajnos végső – önálló verseskötetének, a salgótarjáni, megyei könyvtári bemutatójára a 2015-ös ünnepi könyvhéten engem kért fel beszélgetőpartnerének. Ennélfogva a kiadó országos terjesztésű plakátján együtt szerepelhettem vele. A Nógrád Megyei Hírlap hasábjain a misztikus című és sejtelmes tartalmú *Titokbhaktáról* és a rendezvényről írott cikkemnek a *Hazajött könyvét bemutatni* címet adtam, tudatosan az első szóra helyezve a hangsúlyt. Merthogy Dukay Nagy Ádám soha, egy pillanatra a nagyvárosban sem felejtette el, hogy honnét indult az országos hírnév, az ismertség, elismertség felé. Ezen az úton fokozatosan haladt ugyan előre, azonban – s ezt nem az elfogultság mondatja velem – talentuma, kivételes íráskészsége és nem utolsósorban tájékozottsága, műveltsége, elmélyült gondolkodásmódja, szuverén világlátása alapján jóval messzebbre kellett volna jutnia a kortárs magyar költészetben, irodalomban. E véleményemet azok a versek, publicisztikák, esszék is bizonyítják, amelyeket a legutóbbi időkig rendszeresen elküldött e-mailen – csakhogy „képben legyünk” – nógrádi, tarjáni földijeinek, így adván hírt magáról.

Az idén januárban a József Attila Művelődési Központban, Salgótarján városá nyilvánításának 95. évfordulója tiszteletére rendezett képzőművészeti kiállítás megnyitásán – amelynek narrátora volt – találkoztunk – most már tudom – utoljára személyesen. Őszinte aggodalommal érdeklődött hogylétemről és azzal búcsúzott, mint mindig: – Vigyázz magadra! Sajnos neki nem sikerült ugyanígy tennie, s életének, sorsának két végéről égetett gyertyája június 21-én örökre kialudt. Személye, alakja a tragikus, letaglózó hír vétele óta hiányzik, s nem közhely azt sem hangsúlyoznunk, hogy amíg mi, kortársai, tisztelői vagyunk, leszünk – emlékeinkben elevenen él tovább...

ÁDÁM TAMÁS

Szegélylécek

*Alkalmi vers az állandóságba,
Dukay Nagy Ádám emlékének*

Kicsit később jöttél, ázott verseket
gyűrögettel, szégyelltem magam,
mert én voltam a szerző. Ilyenkor
egy induló költő saját költeményeit
kiáltja a mindenségbe.

Határozottan bontottad a szövegek
kerítéseit, jókedvűen törted darabokra
a gondosan formázott szegélyléceket.
Ekkor még a Palócföld szántásain
olvastad a barázdákat.

Már akkor tudtam, valami nincs
rendben, amikor szobrot állítottál az
esőnek. Nagykabátodból víz
csöpögött tenyerembe. Fröccsöket
ittunk, könnyed keserűségünk
a pohár fenekén keményedett.

Elismerően, mégis félve festettem le
az általam befogott képet: súlyos
soraid között kormos mélység tátong.
Megadtad magad, bőröd alá
petróleum szivárgott.

Az Írók boltjában találkoztunk
legutoljára, a kakasülön átöleltük
egymást. Még nem döntötted el,
utolsó művednek mi lesz a címe. Egy
pusztuló műanyag nyakkendő
halcsont-csipesze – élcelődtem.

Máig nem tudom, mikor hagyta ott,
abban a kegyetlen versben.

MADÁR JÁNOS

A múlt a jelennel eggyé lesz Dukay Nagy Ádám halálára

Dukay Nagy Ádám költő, író, újságíró, kritikus és szerkesztő 2017. június 21-én elhunyt. Negyvenkét éves volt csupán... Túl fiatal, túl érzékeny és túl tehetséges... Mire ezt a mondatot értelmezem és leírom, a múlt a jelennel eggyé lesz. A jelen tragédiájával. Mert a gyász elsötétítette mindennapjainkat. Mi, nógrádi barátai – bár tudjuk évek óta tartó lelki összeomlását – mégis értetlenül állunk itthagyt művei előtt. Értetlenül és kimondhatatlan fájdalommal, mert a jóslat – amit egy vele készített interjúban nemrég megfogalmazott a *Titokbhakta* (2015) című könyvével kapcsolatosan – most beteljesült: *Ez a könyv lényegében a halálom utáni, csak még nem vagyok a föld alatt. Tizenkét éve megtörtént a saját Auschwitzom. Megöltek. Pedig, ahogy Málik Rolandunk írta: Istenemre, egész kedves fiú voltam. De ez már tényleg nem én vagyok, kurvára nem ismerek magamra a tüköriben sem. Az a furcsa – perverz ez a kifejezés ez esetben –, hogy fél szemmel még végig is kell néznem. Miközben én – ahogy Rolcsi özvegye, Mester Zsuzsa írta, és ez csak tartalmi idézet –: az élet megy tovább, én nem, kiülök az élet partjára, s nézem, ahogy elfolyik. S erről nem is szeretnék többet, ne haragudj. Aki áldozatnak születik, azt előbb-utóbb megtalálja a vadász; sajnos ez a képlet, ez a kicseszett örök kottája ennek a csúf büntetésnek, amit életnek – s amitől rókáznom kell – neveznek. Igen, ebben a szörnyű kiábrándultságban már előre vetítette a rosszat, a megkerülhetetlen mélységeket. Ez a szakadék: lelki és fizikai, fiziológiai meghasonlás már a könyv fülszövegéből is kiolvasható, amikor ilyen sorokat írt le: *A kötet tengelye körül az én és a hamis ego – vagy személyiség –, illetve kettejük kapcsolata – mint külön entitás – kering. A konstans skizoid állapot. Meg pszichedelikus. Amit senki nem úszhat meg. Illetve a pszichedelikus állapotot igen, az megúszható. De a hasadásokat, a fölismerést, hogy én nem az vagyok, aki a homlokom mögött beszél, nem lehet megúszni. Bárhogy csűröd-csavarod, egyszer kétségtelemné válik: az a hang nem tartozik hozzád. Az nem a te. Ennek a kitarított hasadt állapotnak ugyanakkor van egy érdekes hozadéka: gyakorta láthatóvá válik a közeljövő. Nem tudod befolyásolni, de lejátszódik előtted, melyik oldalára esik a kocka. Előre emlékszel.* A jövőbe vetített múlt állapotát fogalmazta itt meg a költő, ami önmagában döbbenetes, hiszen egy megbomlott elme viláldzását feltételezi ez a folyamat, aminek – ráadásul – a tudatában is volt. Mint ahogyan tisztán látta és átélte az elmúlás minden pillanatát. A faleve-*

In memoriam Dukay Nagy Ádám

---

lek és a hajszalerek egyszerre történő lüktetését, majd elcsöndesülését; az óceán és a csigaház elválaszthatatlan összetartozását, üzenetét. Nézzük csak meg közelebről a legszörnyűbb pillanatot és az egyetemes létezést hihetetlen pontossággal szintetizáló verset, amely sok mindenre választ adhat Dukay Nagy Ádám halálával kapcsolatosan:

8:37:49 pm

*„Az egyre fakuló színek,
az esti hervadás”
(Beney Zsuzsa)*

A leveleken még átsüt a fény.
Míntha marasztalná napodat.
A párkányon csigaház. Hallgat
benne óceán, szél. Lemezén
túje elakadt.

A függönyök fölvont vitorlák.
Mögéjük füstszalag tekereg.
A rézsútos falon reprók, sárga
poszterek. Nem tudod, merre
tart szobád.

Az utcák álmosan nyújtóznak.
Alig-súly vagy a kanapén. Már
nincs napkelet, sem napnyugat.
Csak békés iránytalanság. Egy
másik féltekén.

Már az ajánlás, a Beney Zsuzsától vett mottó is „az egyre fakuló színek” lemondásával döbrent rá bennünket a „csigaház” ürességére, amelyben hallgat az óceán. Félelmetes ívet rajzol le a vers, benne az ember, a költő. Aztán lezárul a költemény, lezárul az emberi élet: „Csak békés iránytalanság. Egy / másik féltekén”. Ez a kegyetlen két sor rámutat arra is, hogy a békétlen iránytalanságot most felváltotta a békés iránytalanság. A kettő közötti különbséget, annak minden lelki rezdülését, motivációját pedig dönt-sük el mi, akik ittmaradtunk, akik ismertük és szerettük Dukay Nagy Ádámot. Milyen örökséget hagyott ránk Dukay Nagy Ádám? Ennek összegzéséhez fel kell lapoznunk eddig megjelent könyveit és legjelentősebb folyóiratbeli publikációit egyaránt: *Szobrok az esőnek* (Palócföld Könyvek, 1998); *Hosszú eltáv* (Parnasszus Könyvek, 2002); *Titokbhakta* (L'Harmattan, 2015) és a különféle periodikák egész sora fényes bizonyítéka annak, hogy gazdag az a szellemi hagyaték, ami – most már – végleg a miénk. A miénk – nógrádi irodalmároké – elsősorban, hiszen a mi kötelességünk

összegyűjteni, megőrizni, rendszerezni és a széles olvasóközönség elé tárni Dukay Nagy Ádám írásait, üzenetét – önmagáról és a világról. Milyennek is látta ő ezt a néhány évtizedet? Rendkívül nehéz a válasz, hiszen – emberi közvetlensége ellenére – műveiben (verseiben és prózai írásaiban egyaránt) rejtőzködő volt. Vagy csak önnön arcát, fájdalmát próbálta előlünk eltakarni. Már amennyire tudta, amennyire lehetett... Hiszen költeményeinek elementáris kitárulkozásai, a végső elkeseredés visszavonhatatlan hangsúlyai sikolyként hatottak olykor ránk. De mi – akik fizikai és szellemi értelemben egyaránt a közelében éltünk – sem gondoltuk, éreztük, hogy ennyire nagy a baj. Betegsége, betegségei, lassan bomló idegrendszere sem mutatott hirtelen tragédiára. Most – amikor már végleg elveszítettük őt – csak irodalmi munkássága, szellemi öröksége adhat magyarázatot mindenre. Verseinek egész sorában az emberi élet ürességét, hiábavalóságát fogalmazza meg: „jön az igazi éjjel, ami bár ne / volna, s amikor aludni lenne / muszáj, s amikor épp úgy nem / tanulok a hibáimból, én, a ma- // gány világbjajokaként, s aki nem / akart – így mondják, mondták – / senkivel rosszindulatba keveredni, csak kiszellőztetni a szívét...” – *Csak nagyon*; „Talán ma, talán holnap szemhéjam mögött / bezárulnak az ablakok és én szótlanul várom, / hogy az öreg ajtókra lakat kerüljön végleg” – *In situ*; „Forró anyagok tárolására alkalmat- / lan, rossz kuka a szívem, azért ne / is fogd be hátulról a szemem, / mert így is, úgy is láthatatlan mara- // dok; megöszült aortáimat átfű- / zöm zsákvarrótűimen, hogy a téli / kabátom gombját fölvarrjam, / s ha már életképtelen vagyok” – *Tandori Dezső születésnapjára*. Aztán költők, barátok, filozófusok, zenészek nevei sorjáznak írásaiban, interjúiban, véget nem érő beszélgetéseiben, amelyek már átvezetnek egy olyan világba – egy olyan múltat, jelent és jövőt szintetizáló, értelmet kereső világba –, ahol Dukay Nagy Ádám, Gyukics Gábor, Szabó T. Anna, Turczai István, Nyilas Attila, Györe Balázs, Darvasi László, Egressy Zoltán, Kabai Lóránt és mások közösen gondolkodnak, töprengnek az élet értelméről és értelmetlenségéről. Erről az alkotóközösségről, műhelyről – amely Budapesten Inda Galéria néven működik – számtalan tudósítás, cikk, irodalmi alkotás megjelent. Ide kívánczik Turczai István megrendítően szép, hiteles és személyes verse, amelyet Dukay Nagy Ádámnak ajánlott:

Soha nem

Dukay Nagy Ádámnak

Soha nem nővünk fel. Álnok vérünk
űz; beteg állatok szűkölnék bennünk.
Visszahódított idegen területen járunk:
semmink nincs, ami másé ne lehetne.

Vontatókötélen húzzuk az utat, amely
maga az idő. Az egész létet a játék és
az érintés nélküli szeretkezések
értelmének ajánljuk.

A második versszak záró mondata: „Az egész létet a játék és / az érintés nélküli szeretkezések / értelmének ajánljuk” – minden olyan lélektani jeget hordoz, amely nagyon pontosan meghatározza Dukay Nagy Ádám haláláig tartó viselkedését, mindennapi viszonyulásait a közvetlen környezetéhez és a világhoz. Csakugyan volt benne valami megfoghatatlan naivitás, gyermeki őszinteség, ami mindig a játék felé sodorta. Nem nehéz felfedezni József Attila, Pilinszky János, Weöres Sándor, Tandori Dezső önfelelt pillanatait, amelyek mögött azonban mindig ott volt, ott van az önpusztítás kegyetlen játéka is. Az itt említett klasszikusainkkal való rokonságot szívesen vállalta Dukay Nagy Ádám is, pedig nyelvi, formai, esztétikai és filozófiai értelemben nagyon is különbözött tőlük. Vallomásaiban gyakran találkoztunk Pilinszky János nevével, akihez – tudomásom szerint – személyes kapcsolatok, találkozások is fűzték. Tandori Dezsővel pedig napi rendszerességgel beszélgettek, poharazgattak Budapesten a Lehel piacon, a kitüntetett karzaton, amiről így vallott Dukay Nagy Ádám egy interjúban: *Hát igen, te tudod, mi a pálya. Szép lassan csak kiszivárgott, hogy mi Dezsőke nagymesterrel majdnem mindig együtt reggelezünk. De nem villásat. Ha meg jobban ráérint, a tízórai tízórat is együtt költjük el. S igen, jó uram, összecsendült már, s erre a könyvre is – nem egyszer – két pohár. Ez nagyon fontos. De ami még ennél is fontosabb, az az, amit a Röhrig Géza meg a Pajor Tamás mondott el – csaknem – közösen pár napja: Ha eljön a Messiás, én el fogok bújni, és ő meg fog engem találni és azt fogja mondani: hol voltál? És én meg fogom Tőle kérdezni: Te hol voltál?* Kaiser László költő, könyvkiadó is gyakran találkozott – az előbb említett piacon – Dukay Nagy Ádámmal, aki a teljes feladás végső reménytelenségében vergődött. Oly nagy kilátástalanságban – több betegség egyidejű fájdalmaiban – élt, hogy gyakran beszélt az elmúlásról, amiből gondolhattunk volna az ő személyes készülődésére. Én hol Budapesten, hol Salgótarjánban találkoztam vele, de magam sem gondoltam, hogy ilyen nagy a baj. Ugyanis elesettségekben, fizikai és lelki leépülésében is volt valami kifogyhatatlan humor. Most már én is jobban látom, hogy ebben a humorban ott volt az ember és az alkotó utolsó keserősége is, amivel igyekezett elhárítani a feléje irányuló – esetleges – sajnálatot. Nem szerette – egyenesen dühösen kezelte –, ha szájalommal fordult hozzá valaki. Tanúja voltam, amikor segíteni akartak neki, hogyan hártotta el... Egyértelmű visszautasítással... Sohasem akart rászorultnak, hajléktalannak, elesettnek látszani. Egyik emlékezetes vallomásának részlete idéződik fel bennünk: *amíg a nyálam csorgott a drogoktól, a piától – de*

legalább húst, vagyis a haverjaimat nem ettem meg, ahogyan most sem... Próbálta megtartani önmagát, de ez egyre nehezebben sikerült neki. Nem véletlen az a – mostanában elég sokat idézett – keserű mondata: *Aki áldozatnak születik, azt előbb-utóbb megtalálja a vadász; sajnos ez a képlet, ez a kicseszett örök kottája ennek a csúf büntetésnek, amit életnek – amitől róka-znom kell – neveznek.* Kegyetlen mondat ez, az ember, a költő létezésbe vetett hitének elvesztése. A boldogság, a normális emberi létezés hiányában már-már undorral fordult az élet ellen. Mindezt egyre gyakrabban kimondta versben, prózában, élőbeszédben...

Némi menekülést jelentett számára a már említett Inda Galéria és a Nyílt versfelolvasások sorozat. A dzsesszel ötvözött irodalmi összejöveteleken a meghívott költők együtt olvastak fel verseket a közönséggel, kiemelten a versszerető, illetve versszerző olvasókkal. Az irodalomnak, a költészetnek ilyen formában történő népszerűsítésében a legvégsőkig hitt Dukay Nagy Ádám. Erről mindig lelkesen beszélt, hiszen ő volt a magyarországi kezdeményezője ennek a művészeti formának: *A nyílt versfelolvasó estek műfaja Jack Kerouac költő és David Amram zenész véletlen találkozásával született. A költő versét egy New York-i kávéházban olyan hangosan és beleéléssel olvasta fel, hogy egy másik vendég is kedvet kapott a versének felolvasására a kávéház vendégei előtt Amram zenei kíséretével. Ezt a műfajt folytatja immár 8 éve Magyarországon is Gyukics Gábor és Dukay Nagy Ádám – olvashatjuk a róla szóló interjúban.*

Irodalom, zene, képzőművészet, filozófia és bölcsélet – minden egyszerre, minden egyidőben. Dukay Nagy Ádám ebben látta a költészet komplex megvalósulását, új irányait. Ahogyan nyilatkozta is: *Nézd, én a piacomon – úgy értem, a helyemen, helyünkön – kipakolt zöldségek, gyümölcsök akrillfestékből kinyomott tubusszíneit épp úgy megkönnyezem, s akkor ezt lehet inspirálónak nevezni? A Lehel piac meghatározó világánál maradván – így folytatta vallomását: Nem lehet, hogy azért, mert szét van kúrva az öreg dióm? Nem zajlik sehogy. Megest Dezsőkét említsem, idézzem? Oké! „Ha ismertetek volna, most nem ismernétek rám.” Nincs önarcképvizonyom – viszonyaim is alig; képeim, öneim, arcaim meg talán már egyáltalán nem. Tudod, ha örülsz, hogy élsz, nem lehet neked túl nagy öröm az élet. Szóval se szelfi, se semmi. Illetve bocs megint: csak a semmi. A végső üresség. A semmi.*

Felfoghatatlan, hogy a világ megtelik ürességgel egy olyan ember, egy olyan alkotó előtt, mint Dukay Nagy Ádám. Negyvenkét év, rettenetesen kevés idő. Salgótarjában született 1975-ben. Tanulmányait a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán, később pedig az ELTE-n végezte szociológia szakon. 1998-tól könyvkiadói szerkesztő volt. Majd 1999 óta a Pálóc-föld szerkesztőbizottsági tagja, 2001-től szépirodalmi rovatvezetője, 2003–2004 között szerkesztője. Tagja volt a Szépirodalmi Társaságának. Verseket, prózákat, recenziókat, kritikákat, esszéket, tanulmányokat publikált.

In memoriam Dukay Nagy Ádám

Művei az Élet és Irodalom, a Parnasszus, az Új Holnap, a Jelenlét, az Új Ember, az Árgus, a Szépirodalmi Figyelő, az Új Forrás, a Kelet Felől folyóiratokban jelentek meg. 2003-ban Móricz Zsigmond-ösztöndíjban részesült.

Egy sikeresen induló irodalmi pálya... Néhány éve aztán a teljes megtorpanás. Állástalanság, betegség, betegségek, kilátástalan élet... Fizikai és szellemi leépülés... A fővárosban... Ahol már a szülőföld és a nyelv ízét sem érezhette, mint egykoron...

BOZSIK PÉTER

Hogy majd

dukay nagy ádám emlékének

Hogy majd lenne
(lesz)
egy halál
amire készülsz
mondtdad
mikor egyszer nálad
ittunk hajnalig
szervezetten
akár egy támadó
katonai alakulat
vodka és mindeneket
készülsz
ki
a kíméletlen gyerekkorból
ahol egy bőszipapa ver
ököllel kisgyereket
örök készülségekben vagy
mondtdad
panasz nélkül
daczból derűsen
föl föl
végleges
rabja már
e bomló
földnek.

NÉMETH MIKLÓS ATTILA

Bobály Dávid emlékezete

Szoborrá formálható-e a csönd, megmintázható-e a légüres tér és lehet-e hallgatásból köztéri szobrot állítani? Mert ha a csönd szoborrá formálható és mintázó kés alá kényszeríthető az üresség, lehet köztéri szobrot faragni a hallgatásból, akkor mi, most, a világ leggazdagabb tárlatának megnyitójára gyűltünk össze.

Tisztelt Gyülekezet, Dávid Édesanyja, Testvérei, Szerelme, Rokonai, Barátai, Ismerősei, alkotásainak ismerői, tehetségének reményteli csodálói! Mi, mindannyian!

Az áprilisi hóvihárban sem lehetett ennyire jégmerek a lelkünk, mint ebben a későnyári kánikulában. Akkor a tavaszt-kiszorító hótakaró bénította a látásunkat, most a képzőművész nagy barátja, a surlófény vakítja el a szemünket. Pedig ilyentájt körvonalazódik legélesebben a forma. Megelevenedik a legkisebb árnyék is. Már a hozzá nem értő szemlélőnek is megmutatja magát a figura. Pedig az előbb még csak élettelen anyag volt.

Sár.

Föld.

Anyaföld.

„Édesapám mellett voltam mindig, lestem, hogyan hoz létre valamit, hogyan válik az anyagból gyönyörűség a keze alatt.” Anyag. Fa, kő, bronz, rézlemez... Lemeztelenít, agyag, föld, apaföld, gyönyörűség.

Örök kérdés, hogy melyik is a mi arcunk. Az, amelyet édesanyánk fényképezett a lelkére születésünkkor, vagy amelyik az osztálytablón mosolyog,

esetleg a zsebünkbe gyűrt, évtizedekkel ezelőtti bérletkép? Tényleg az a maszk lenne Ady arca, ami mögé elbújt, amikor elköszönt tőlünk?

Bobály Dávid erre is tudta a választ. Ereje teljében ábrázolta Gaál Istvánt, szülővárosának szülöttjét. Azokat az alkotó éveket mintázta a filmrendező arcára, amelyek ugyan már „Sodrásban” voltak, de még a kamera mögül figyelték éles szemmel a feltérképezendő világot. Hogy könnyebb volt az alkotónak, hogy valószínűleg személyesen nem ismerte pásztói portréjának szereplőjét?

Mi, akik találkozhattunk az egyébként augusztus 25-én született Gaál Istvánnal, már nem tudunk szabadulni a mély barázdákká nemesedett ráncok emlékeitől. Bennünk az életművet cipelő, tiszteletre méltó, a kitüntetések súlya alatt megereszkedő vállú filmes elevenedik meg, ha rá gondolunk. Ám, ha Dávid keze nyomát követjük a „hátratúrt hajú” homlokon, fölsejlik előttünk az alkotásokkal teli, leendő évtizedek sora.

Barcsay Jenő mindent tudott az emberábrázolásról, az emberi testről. Ami nincs az ő anatómia-atlaszában, azt Isten meg sem teremtette. A nyolcvanas évek közepén az idős mester kiállított egy olyan képet, amelyen egy vízszintes vonal futott végig, középen apró lépcsővel. Törésvonal, írta a kép alá.

Megtehetette.

Volt hozzá neve.

Barcsay neve Dávid életében egy másik vonalhoz kötődik. Kezdőpontja egy meredeken emelkedő egyenesnek. Erről, az akkor még gólyaként egyetemistáskodó Dávid később szerényen csak így ír: „2012-ben figurális szobráimért Barcsay-díjat kaptam.”

Emlékszem, késtem néhány percet a kiállítás-megnyitó, díjátadó ünnepségről, de sohasem felejttem el Dávid édesapjának, Attila barátomnak a duzzadó keblű mosolyát, amellyel beléptemkor üdvözölt!

Na, mit szólsz? – kérdezte a tekintete, én pedig megtisztelve éreztem magam, hogy részese lehettem a családi eseménynek! Hiszen nagy dolog történt ott és akkor: megszületett Bobály Dávid szobrászművész.

Egyszer talán majd a „nagygeneráció” életrajzában mintájára elkészül a rendszerváltozás nemzedékének csoportképe is. Mondják, hogy akik háborús években, katasztrófák idején fogannak, azokban erősebb az életigenlés, de veleszületett belső kényszerük az állandó útkeresés is. Dávid szerencsés volt, hiszen ahogy ezt maga is büszkén mesélte, a szobrok között bukdácsolva nőtt fel. „Lestem, hogyan hoz létre valamit” – írta az édesapjára mestereként fölnevező fiú. Mert ez ilyen világ. Ez nem a szavak, a magyarázatok, az akadémiai székfoglalók, a szómágia világa. A zalai dombok között cseperedő parasztyerekként megtapasztalhattam, hogy vagy megfigyeli az ember rendesen, hogyan kell megragadni a kaszamankót, vagy rájön, amikor sokadszor akad el a földben a penge. És az alkotás folyamatát legjobban megfigyelni az alkotót látva lehet.

De az alkotó szemérmes.

Lujos Mester kétszer bontotta ki előttem az agyagot és úgy is tett, mint aki bepillantást enged a közte és leendő szobra közötti folyamatba, de csak matatott az anyagon. Kívülálló előtt nem alkotott.

Az alkotás ennél sokkal intimebb folyamat.

Ezért is a legszebb 1956-os emlékmű a nógrádszakáliké. Mert ez elsősorban nem is a szabadság allegóriája, hanem a szerelemé. Azé a megmagyarázhatatlan érzése, amely varázsütésre támad bennünk és nem kutatjuk, hogy honnan jött és miért. Kőpáli magasságokba emelkedett előttem Dávid, amikor a zászlóba öltöztetett nőalak agyagját a Bobályok somoskői műtermében kibontotta. Kibontotta és először csak a világító szemű, derűs tekintetével simogatta, aztán a mintázóféért nyúlt, körbejárta, megállt előtte, mögötte!

De nem nyúlt hozzá.

Csak szerette.

Szerette benne a nőt, aki modellként alárendelte magát a szobrász akaratának. Szerette benne a nőt, akitől az életét kapta és persze szerette a Salgó és Somoskő között nyargalászó szelet is, amely a minden nők szobrának háját zászlóvá lobogtatta.

Szerette benne a szülőföldjét, amelynek büszkeségpontjain októberben Máraival fohászkodnak majd a megemlékezők, kérve, hogy „Mennyből az angyal, menj sietve, az üszkös, fagyos Budapestre”. És talán eszükbe jut majd, hogy az alkotónak is születésnapja van, nem csak a forradalomnak.

Tisztelt Gyülekezet, Dávid Édesanyja, Testvérei, Szerelme, Rokonai, Barátai, Ismerősei, alkotásainak ismerői, tehetségének reményteli csodálói! Mi, mindannyian!

Évekig éltem Salgótarjánban úgy, hogy fogalmam sem volt arról: a hegyet uraló „Pléhpityu” alá falazták be a kommunisták a Magyar Feltámadás Barlangját! Megvilágosodásomat a Bobály fiúknak köszönhetem.

Aki hisz, az azért, aki nem, az pedig még inkább lépegessen föl a Szent Imre-hegyre. Aki megteszi, megéri földi küldetésünk lényegét! Az Ádám és Dávid által újraformált Szent István a feltámadás befogadható reményével nyújtja a Magyarok Nagyasszonya felé a Szent Koronát. Szűz Mária pedig nem magához szorítva tartja a Kisdedet, hanem az elbocsátás mozdulataival. Menj, hiszen Te vagy a jövő, gyermekem!

Bobály Dávid a gazdag jövő reményével ébredt Szent István ünnepének vigíliáján. A rendszerváltás gyermekeként a szabadon választott országgyűlés első elnökének, Szabad Györgynek a portréján dolgozott. A reformkor története alig volt 27 éves, amikor tanítani kezdett az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen, aztán a Magyar Tudományos Akadémia tagja lett. Csak később vált politikussá, rendszerváltóvá, törvényalkotóvá. Hatvanas éveinek második felében járt, amikor rendszerváltóvá lett.

In memoriam Bobály Dávid

Ha úgy dönt a zsűri, akkor az Ország Házában a Bobály Dávid által min-tázott szobrot láthatja majd a következő évtizedek törvényalkotó és tör-vénytisztelő magyar közönsége.

Ki gondolta még a nyári napforduló előtt, amikor Bobály Attila Napfordí-tó című szobrának leleplezésére Pásztón összegyűltünk, hogy a posztumusz szoboravatás ismét megkísérthet bennünket?

Bobály Dávid a gazdag jövő reményével ébredt Szent István ünnepének vi-gíliáján, s mire a nap leáldozott, létező összes gazdagsága mögéje sorakozott.

„Édesapám mellett voltam mindig, lestem, hogyan hoz létre valamit, ho-gyan válik az anyagból gyönyörűség a keze alatt.”

Drága Dávid! Nyugodj békében Édesapád mellett, hiszen annyira szeret és Te is annyira szereted! Mi pedig, akik a szívünkbe zártunk és a lelkünk-ben tovább éltetünk Benneteket, köszönjük, hogy megosztottátok velünk al-kotó életeteket.

Hogy szoborrá formálható-e a csönd, megmintázható-e a légüres tér és le-het-e hallgatásból köztéri szobrot állítani – továbbra sem tudjuk, de tudjuk, hogy meg fogjuk próbálni.

2017. augusztus 25. Nógrádszakál

FILIP TAMÁS

Könnyebb és erősebb

Azt mondják, egy veszekedésből
születtél, a két összeadódott harag
lehúzott a földre, mindig úgy érezted,
a kabátod nehéz, a cipőd ólomból van.
Birkóztál eleget a kicsinyes gravitációval,
de minden csatától úgy lettél könnyebb
és erősebb, hogy most Flow-ugrásban
szökelsz a sakktabla-város felett, és
tudod az összes lépést a mattig.
Nem engeded, hogy a két szín gyűlölje
egymást, más sorsot szánsz nekik,
harcoljanak, hulljanak el a csatatéren,
de legyen egy kéz, a nagymesteré,
mely mindig a helyükre állítja őket.

Kincses sziget

Vége a türelemnek, kibírhatatlan,
hogy még mindig együtt vagyunk.
Amikor fenyegetőzünk, cápák
köröznek beszédünk tengerében.

Hajótörést szenvedünk épp,
amikor a fiú azt kiabálja: *Föld!*

Úszunk önkívületben, tüdönk
majd szétreped, szigonyként vág
belénk az oxigénhiány, holtan
húznak partra a kincses szigeten.

Éj és hajnal között

Tombol a hold.
Rossz álom
fulladt belém,
hánykolódom tőle,
mint egy mentőöv
a tajtékos tengeren.
De emlékszik
rám egy tavasz;
akkor hegyezte
zöldre a ceruzám,
mikor még írni sem
tudtam, és örökhajtós
volt a bringám.

DEÁK CSILLAG

Majd összeszoknak

A régi közhely, hogy ellentétek vonzzák egymást, Géza és Jolán esetében nem volt érvényes. Hogy ti mennyire egy húron pendültök, csodálkozott Géza anyja, a Joláné is irigykedve jegyezte meg, ha nekem egy ilyen Géza jutott volna, hol lennék én ma. Ugyanazok a könyvek, sport, zene érdekelte mindkettejüket. A Wagner-opera ötórás előadását lankadatlan rajongással hallgatták végig. Másnap Géza szégyellősen megjegyezte, ő akár ma este is újból megnézné. Jolán kinyitotta a táskáját és meglobogtatta az újabb operajegyeket. Mindenben tökéletes volt az egyezés. Csak ne lett volna Pajkos és Murci. Gézának kutya, Jolánnak macska. Géza elmondta, ő kutyapárti, Jolán se titkolta, hogy a macskákat imádja. Majd szép fokozatosan összebékítjük őket, mondta a férfi. Nem lesz ebből kutya-macska barátság, szólt nevetve a nő.

Jolán, Gézánál tervezett első látogatása előtt bökte ki, gyerekkora óta fél a kutyáktól, és ha csak ugatást hall, azonnal kiveri a víz. A férfi legyintett, majd megszeretted Pajkost, én élni se tudnék kutya nélkül. Míg a nő ott tartózkodott, Géza nem engedte be a szobába a kutyát, a balkonon tanyázott, hangját se lehetett hallani. A férfi vallomása utolsó pillanatban hangzott el: allergiás vagyok a macskaszőrre, ami ellen van orvosság, de a nyávigasztól azonnal migrénes rohamot kapok. Murcinak a lakás távoli pontján kellett várakoznia. Ha Gézánál tartózkodtak, a nő gyakran megjegyezte, szegény Murci, mennyire várja őt, még szerencse, hogy édesanyja ott van a lakásban és vigasztalja, de szinte idáig hallja macskája szomorú nyávogását. A nyávogás szó hallatára Géza elsápadt. Ő Jolánnál Pajkost emlegette, édesanyja, aki ez idő alatt a kutyára vigyáz, ellátja-e kellőképpen kedvencét? Ugatás szót nem ejtett ki a száján, így a nő elengedte füle mellett a hallottakat.

Az együttlét megszervezése egyre nehezedett. Murci vagy Pajkos. Ez nem lehetett kérdés. Orvos barátjuk vette rá őket arra, hogy menjenek pszichológushoz. Egy ideig jártak terápiára, de a javulás elmaradt. A pszichológus javasolta, próbálják meg a két állatot fokozatosan összeszoktatni, ha sikerül, akkor ez gyógyulást hoz számukra is. Jolán ölben vitte Murcit, Géza Pajkost pórázon, a parkban találkoztak, kellő távolságra ültek le egymástól. Murci felborzolt szőrrel fújt, nyávogott, Pajkos rá se hederített az előtte sétáló kutyákra, Murci felé fordulva folyamatosan ugatott. Jolán befogta a fülét, Géza bedugta a fülébe, amit éjszaka is használt.

A kísérletet naponta megismételték, egymáshoz egyre közelebbi helyet keresve. Az ugatással, nyávogással nem törődtek, mert nem is hallották, Jolán is áttért a füldugóra. Ott üldögélve mobilon szerelmes leveleket írtak egymásnak. Az idillnek az őszi, kellemetlen eső vetett véget. Egyszerre támadt ugyanaz az ötletük, SMS-ben közölték a másikkal: *Nálam vagy nálad, és hozd a tiedet.* Pénzt dobtak fel, a kijelölt helyszín Géza lakása lett, ami egyébként is tágasabb volt. A férfi kiürítette az egyik kis szobát, majd ott összeszoknak szeretteik, volt elég idejük barátkozni.

Végre hosszabb együttlétet tervezhettek, naponta írtak egymásnak, telefonon tárgyalták a részleteket. Géza még a házasság gondolatát is megemlítette. Együtt mentek kutya- és macskaeledelt vásárolni. A nő nem értett a kutyakajákhoz, még a tévéreklámokat se bírta elviselni, most a legdrágább konzerveket választotta ki. A férfi macskaeledelből változatos menüt állított össze, de amikor betette kosarába a macskafotóval díszített dobozokat, valamennyit lefele fordította.

A kis szobában elő volt készítve labda, műcsont és tálkákban étel, víz. Jolán Murci kis bélelt kosarában hozta. Pajkos már lakmározott, amikor Jolán betolta a kosarat a macskával a szobába, villámgyorsan behúzta maga után az ajtót és a lakás másik végébe szaladt. Nem bírtam elbúcsúzni Murcikámtól, szipogott. Géza megsimogatta, és sokáig nem szóltak egy szót sem. Feszülten figyeltek, hang nem szűrődött be. Ugye nem harap? Ugye nem karmol?

A vacsorához ünnepi terítés, damasztabrosszal, kristálypoharakkal, a háromfogásos menühöz vörösbor. A jégbehűtött pezsgőt Géza a hálósobában szolgálta fel, a mécsesek fénye megcsillant az ezüst tálcán és a fehér selyem ágyneműn, ami nem maradt sokáig simára vasalt.

Hajnalban Jolán felriadt, megrázta Géza vállát, nyávogást hallok, ez Murci. A férfi felült, hallgatózott, arca vörösödni kezdett, bosszúsan szólt, Pajkos már csinált ilyet, de macska nem tudja kinyitni az ajtót, aludjunk, sok volt a pezsgő. A nyávogás erősödött. Igen, Murci van itt! A nő kiugrott az ágyból, ki akarta nyitni az ajtót. Géza ott termett, megfogta a kezét, és sziszegve kétszer is megismételte: ide macska nem teszi be a lábát! Akkor én se, kiáltotta Jolán és kiszakítva kezét a Gézáéból, kinyitotta az ajtót. Pajkos állt ott, a kutya! Testén karmolások jelei, egyik füle csonkán, véresen lógott. Sántikálva futott be a szobába, felugrott a Géza párnájára és gazdáját nézve keservesen nyávogott. A férfi a fejéhez kapott, majd odarohant az ágyhoz, megfogta Pajkóst és a nyitott ajtón keresztül kihajította a szobából. Jolán a kis szobához szaladt, az ajtó nem volt nyitva. Nem mert benyitni.

LACKFI JÁNOS

Forgandó lányocskák

A lánnyal, virággal ne macerálj,
Ma csupa báj hozzád, holnap már fáj,
Éjfélkor rád írhat
Kacsintós szmájlikat,
De hosszú műkörme szívedbe váj,
A párkapcsolathoz okosan állj!
A lánnyal, virággal ne macerálj!

Elméje szeszélye pördül-fordul,
Egyszer néz szelíden, aztán zordul,
Lenyom, mint úthenger,
Lefitymál: rongyember!
Ki lányban megbízik, arról koldul.
Egyszer fent, egyszer lent, élsz bolondul!
Elméje szeszélye pördül-fordul.

Kedves vagy? Légy férfi! - ezzel nyaggat.
Keménykedsz? Kőbunkó, húzd be nyakad!
Ma még vagy kis édes,
Holnap mint fekélyes!
Virágot vagy láncot terád aggat,
Védd magad, különben szerteszagat!
Kedves vagy? Légy férfi! - ezzel nyaggat.

Hol anyád, hol babád, hol szeretőd,
Képtelen követni az ember őt,
Karjával bilincsel,
Szavával meglincsel,
Összegyűr, kidob, mint egy zsebkendőt,
Rinyálj csak, irgalmat nem várhatsz, sőt!
Hol anyád, hol babád, hol szeretőd!

LACKFI JÁNOS

Forgandó fiúcskák

Fiúhoz, varjúhoz ne közeledj,
Ezer van belőle, s mind egyre megy,
    Ugyanazt akarja,
    Büdös a fakardja,
Mesésen érzékeny, mint sziklás hegy,
    Figyelmet színlelget, ez nála kegy!
Fiúhoz, varjúhoz ne közeledj!

Elméje korlátolt, mint kőköcka,
A szívéen patina... vagy borosta.
    Most nyalja a mézet,
    S majd lehetsz személyzet!
Az ifjabb nyálaska, más koroska...
    Vegyen egy csincsillát, azt fogdossa!
Elméje korlátolt, mint kőköcka.

Szókinse unalmas, neve hallgass,
Gyomra van, izmai, no meg alhas,
    Hozott szál virágot?
    Cserébe rád mászott!
Romantika-szintje pont szánalmas,
    Nélküle éjszakád nyugodalmas!
Szókinse szánalmas, neve hallgass.

Kaját kér, sört, meccset, etyepetyét,
Felszisszen, ha bántod önérzetét,
    Mosogatni lusta,
    S megszeppen apuska,
Hogyha beolvasol neki ezért,
    Teérted kitörné lábát-kezét!
Kaját kér, sört, meccset, etyepetyét!

ZONDA TAMÁS

Pogány Katka

Lackó Pisti szegény családba született. Gyermekkorá sивár és örömtelen volt, mint Gorkijé, ahogy később megtudta a gyorstalpalóban. A nyolc általános után útkaparónak ment. Az útszélre hordott zúzott kőhalmazból kellett a faluba vezető szörnyű utat kissé járhatóbbá tenni az egyre gyakrabban látogató agitátorok autóinak. Épp egy mély kátyút töltögetett, mikor a porfelhőből feltűnt egy fekete Pobeda és fékezett. „Minek itt ezt a sok port szívni, nem lenne kedved bejönni a városba, találunk neked valami jobb munkát” – mondta a bőrdzsekis férfi. Így került Lackó a kisvárosba. Másnap hívták, holnaptól finác lesz, tudta meg és iskolába is kell járnia. Szűk két év múlva érettségizni kellett, ami persze sikerült.

Mint immár tanult embert nemsokára kiemelték és rövid politikai képzés után üzemi párttitkárnak tették meg a helyi ruhaüzemben. Itt ismerkedett meg Ancsával. Szerény „polgárit” tartottak otthon, egy távoli faluban adta őket össze suttyomban a plébános. Egy év múlva megjött Katka, de pogány maradt, keresztelő nem lehetett, mert valamit már megtudott a „szerv” Lackóról és figyelmeztették. A nagymamának elnézték a templomot, de cseperedő unokáját nem vihette soha magával.

Katka már másodosztályos volt. Egy osztálytársa bejárt a templomi énekarba. Sokáig tépelődött a lány, aztán egyszer csak belopakodott a fiú után. Nem látta senki. Belépett a homályos, tömjén és nyirok illatú kis templomba. Ámulva nézte a freskókat, a nagy oltárképet, a kis szobrokkal díszített szószéket, egy térdeplő, imádkozó nénikét. Nem értette, eddig ő miért nem...? Egyszerre halk orgonaszó mellett megszólalt az énekkar a karzaton. Szájtátva, elbűvölve hallgatta az orgonát, a kórust, a sose hallott szép dallamot, felelgető szólamokat. Ilyet az óvodában, suliban soha nem hallott. Mikor véget ért, nagy csend lett. Katka lassan ocsúdott és csak annyit érzett, valamit tennie kell. Hirtelen az oltárig szaladt, letérdelt, ahogy az öreg nénit látta, arcát az oltárképre szegezve, vékonyka hangján énekelni kezdett: *Süss fel nap, fényes nap, kertek alatt a kisbárány majd megfagy...*

KÖLÜS LAJOS

Hurok

Anyám csak költ. Folyamatosan és sokat. Még ha verset költene vagy tojást. Sokan költenek verset, én is, néhány sorosat. Nem költöttem még tojást. Négyévesen kotlóst kergettem, nagyanyám később nem engedett az udvarra, naposcsibéket akart, május végén, vágta a zöldet, morzsolta a kukoricát, az új lábas jószág parányi volt, csipogott, véget nem érően, bújt volna az anyja szárnya alá. Akkor még azt hittem, mindegyiknek egy az anyjuk. Csipogtak tovább, nem volt szabad kezembe venni őket, csak akkor, ha nagyanyám is ott volt. Nem volt ott mindig, és kézbe vettem egyiket-másikat. Nagyokat pislogtak, és féltek, szakadatlan vert a szívük. Az őz otthagyja gidáját, ha emberszagot érez rajtuk. Emberszagom van, világosított fel nagyapám, aki időnként vadászott. Hurkot vetett ki, kétnaponta indult begyűjtő útjára. Hét éves múltam, amikor elvitt magával, még rugdalt a nyúl, nem fulladt meg. Nehezen vettem a levegőt, elszaladtam volna, de nagyapám szigorú szemmel mért végig, nem ellenkeztem. Vittem én is egy nyulat. Nem mozdult. Már tudtam írni, egy kockás füzetbe vezettem be a vadászat eredményét. Titkosan, csak én tudtam a jelek értelmét. Keresztet is rajzoltam, kettős keresztet. A kedvenc borjúmat nem vágta le nagyapám, majd akkor, amikor megengedem vagy úgy látom jónak, lehet vágni. Kaptam egy fél évet, nem többet. Számoltam a napokat, nem akartam felnőni, mert nagyapám szerint komoly döntést kell hoznom, mellettem áll, ahogy ő mellette is állt a nagyapja, vagyis a dédapám. Ölni csak a legyeket öltem. Agyoncsaptam őket, egyenként. Hetet egy csapásra, szerettem hallani a meséket, a szabólegényről szólót is. A pókot hagytam futni, mászni, elbújni. Úgy tett, mintha halott volna. Nem volt az, igaz, hogy én sem. Meg sem moccantam, figyeltem, mikor bátorodik fel, mikor mozdul valamerre. Nem mozdult, nem volt időm kivárni, hogy megmozduljon. Az asztalnál evés közben izegtem-mozogtam, nem volt szabad, az anyám is rám szólt, maradjak már nyugton. Anyám hangja megnyugtató, nyugtom lett, kanalaztam a céklalevest. Édeskés volt az íze, mint a melasznak, amit kaptak a lovak, szénára csorgatták vagy összekeverték az abrakkal, zabbal, árpával, mikor mivel. Közel volt hozzánk a cukorgyár, apám is dolgozott ott, éjjeliórként. Rajta múlik, kit enged be és kit enged ki. Mozgatta a sorompót, leengedte, felemelte. Fülelem hallatára dicsérte meg az igazgató, aki a kocsijából kiszállt, szénézett a portán. Laji, mondta az apámnak, látom, vigyázol a rendre, nem kóceráj ez, hanem cukorgyár. Lopják a süvegcsukrot, ha kell, motoz-

zatok is, kapsz erősítést, a Bodolainét, igaz, félkezű, de a fél kezével is ér annyit, mint más a két kezével. Hogy honnan érzi meg, kit kell megvizsgálnia, nem tudom. Holnap már itt lesz az erősítés. A Bodolainé csinos asszony volt, feltűnően csinos, formás, feszes mellekkel. Anyám vékonyabb volt, inasabb, tartotta a sort a kapálásnál bármelyik férfival, az apámmal is, rendre együtt fordultak a sor végén. Apám fogához verte a garast, szítta a fogát, ha a félre tett pénzhez kellett nyúlni. Házra gyűjtött, abban az utcában akart házat venni, ahol az apai nagyanyámék laktak. Vécsey utca 6. A Vécsey tábornok után kapta az utca a nevét. Nagyapámékhoz át-átjött a pap, ő mesélt az Aradiakról. Vértanú, rögzült az agyamban. A hurokra gondoltam, nem mindenkit lőttek főbe, volt, akit akasztottak. Mióta apám meghalt, megszűnt a spórolás a családban. Anyám költ, büszke rá, hogy van pénze. Az övé, ő kereste a tsz-ben, együtt az apámmal. Néha elszáll a kiadási oldal, a hónap végén gyakran eszünk málét, édes és megtapad a torokban, nagyokat nyelek, és köhögöm közben. Sok vizet iszom, megtelik a gyomrom, már nem is vagyok éhes. Csak vacsora után. Akkor is hiába, anyám lakatra zárta a kamrát, nem tudom dézsmálni a száraz kolbászt. Ha tudnám is, hamar látszana, hogy fogy. És nem tudnám a macskára fogni, nem fér be a szellőzőlyukon. Sok a törleszteni valónk, anyám szerint. Szerintem is, de nem mondom, igaz, felérem az asztalt, megtanultam késsel-villával enni az iskolában, de otthon legtöbbször csak kanállal eszünk. Anyám nem is tesz ki kést, villát az asztalra. Csak ünnepeken, ha vendégek jönnek hozzánk. Anyám testvérei meg az unokatesóim. Ők is kanalaznak inkább, kezükre áll, mindegy, hogy leves vagy pörkölt. Anyám új ruhát vett magának, piros pöttyöset. Férjhez megy, suttogta a fülemben az egyik tesóm, aki mindent tud, mindent hall. Tudja is, hogy kihez. Ki lesz az új apám. Úszni fogsz a boldogságban, szívatott a tesóm. Úsztam. Csak néztem anyámat, mire vetemedett, hurokba dugja a fejét. Új apám lesz, még többet költ-het az anyám. Teletömtem magam krémessel, aznap éjjel hánytam, többször is. Anyám hűvös kezét éreztem a homlokomon. Anyám nem szólt egy szót sem, csak az arcát néztem, az ablakon bevilágított a hold. Anyám úszik a boldogságban, gondoltam, és a fal felé fordultam.

JÓNA DÁVID

Faludy

a túlélők inge, megtanult versek,
félelmét rejti a homokszín kéz,
barakkban fekve strófákat suttog,
a hordóját festő Diogenész

virrasztott éjben, keserűségben,
valaki egyszer dúdolni kezd,
a mindenséggel harcol eközben
az üvegbe vésett hajszálkereszt

ellenség kell az elvtársi láznak,
börtönt bélel a népi ügyész,
a csipkebokrok takarásában,
neszét dugdossa a mesterlövész

a préda-ijedtség sorsát legyűri,
teremtett világa útmutatás,
furcsa, de így van, hasztalan minden:
a kegyetlenség, s a kínvallatás

a hitnek, s a versnek győzelmét hozta
az örökké lázas Faludy György,
szavak-örizte méltóságával
reményt kapott a nyomorult föld

Korona presszó, ötven év múlva,
figyelve hallgat, s érti, mit kell,
fölötte marad a mulandóságnak,
mint folyóban úszó hungarocell

meztelen lábú, kócos kis este,
sápadt az arca, mint a tojáslikőr,
de szeretve bíztat, értően vizslat,
s érdeklődve előre dől

az elfogyott csendben, mindennel szemben
nekem ez mindig biztos alap,
egy falnak támasztott kerti söprű,
melyre olykor felfut a bab.

DÖME BARBARA

Kalyibakutya

Hátára fekszik, két apró mancsával átöleli a csuklómat. Koszos, sovány, de láthatóan boldog, elégedett. Mert foglalkozom vele. Kettőt vakkant, csóválja a farkát, gombszemével szuggerál. Játékosan harapdálja a kezemet. Csodálkozom, hogy lehet egy kutya ennyire barátságos azzal, akit nem ismer.

Idegen udvaron guggolok, csapzott, fehér bundájú kis kutyát simogatok. Kopasz, hajlott fák próbálják szemérmesen elrejtteni a portán élők nyomorát. Az ágak között mégis átlátni, lassan-lassan kirajzolódik a kép. Mintha szürke festékkel permetezték volna be az udvart és a fából tákolat házat. A nagyobbacska kalyibához egy kisebb viskó is tartozik. Egyik sem élne túl egy erősebb vihart. A tető olyan, akár egy foghíjas ember mosolya

***

Gyerekkoromban éreztem utoljára így, mint most. Titkot lopni készülök mások szentélyében. Hatévesen templomba vittek. Először jártam ott. Félttem, rám kiabálnak, menjek ki, semmi keresnivalóm ezen a helyen. Anyám leültetett, csendre intett. Eleinte unatkoztam, de aztán elbűvölve néztem, ahogy egy asszony imádkozni tanította a gyermekét. Akkor nem érttem, mi történik, csak később jöttem rá, mit láttam. Magányos éjszakáimon, apró darabokból összeállítottam a múltbeli történetet. A gyerek anyja szép bundában volt, szöke haját kontyba tupírozta. A bőre a sima, a hófehér porcelánt idézte. A hangját csak időnként hallottam, karácsonyi csengettyűszóra emlékeztetett. A fiú ünneplőt viselt, duci volt és láthatóan boldog, mint ez a kölyökkutya.

***

Nő jön ki a kalyibából. Hosszú, színes szoknya lebben a járása nyomán. Még mindig a fák között leskelődöm, látom, ahogy az asszony nagy kosarat cipel. Lassan sétál, a csípője ring, fekete befont haja a derekát verdesi. Leteszi a kosarat, kiemel egy lepedőt, megrázza, a kifeszített kötélre dobja.

– Sej, a titkos szerelem titkosan kezdődik... – éneklő teli torokból, mintha valami lázadó pogány üzenetet szeretne közhírré tenni. A kiskutya farka hirtelen megáll, szünetelteti a csóválást, amíg megbizonyosodik róla, ki a betolakodó, én vagy az éneklő, teregető asszony. Láthatóan nem tud dönteni vagy csak ravasz, és nem akarja tudomásomra hozni, nekem kellene távoznom. Tudja, ha így tenne, nem vakargatnám tovább a fülét. Nevetnék,

de nem merek, félek, megzavarom az udvar rendjét. Az asszony hirtelen ab-bahagyja a dalt, kezében megáll a teregetnivaló. A kaput lesi. Az kinyílik, bajuszos férfi kis szekeret húz maga mögött. Fa van rajta, nem túl sok, de pár napra talán elegendő. Megölelik, megcsókolják egymást. A szélben himbálózó ruhák elfedik szerelmüket, csak egy-egy pillanatra leshetem meg őket. Túl messze vagyok ahhoz, hogy láthassam arcuk minden rezdülését, de úgy sejttem, mosolyognak.

Fogva tart ez a fekete, sáros talaj, melyen percek óta guggolok. Érzem a kéményből kiáramló, füsttel keveredő föld illatát. Olyan, mint valami ismeretlen aromaterápia. Se flancos levendula, se rózsa, csak közönséges föld és füst, mégsem cserélném el semmiért. Elmúlt a fejfájásom.

Több éve nem voltam szabadságon. Állandó migrén gyötör, senki nem tudja, mi az oka. És most, hosszú idő óta először se fájdalom, se munka.

A kiskutya ismét harapdálja a kezemet, türelmetlen, mert leálltam a vakargatással. A táskámba nyúlok, eszembe jut a meghagyott szalámis zsemle. Gondolom, örülne neki. A férfi közben eltűnik a kisebbik épületben, az asszony még két inget a kötélre tesz és ölében a kosárral bemegy a kalyibába. A levegőben táncol, olyan, mintha a lába nem érintené a talajt. Úgy érzem, nem illik a boldogságához ez a ragadós feketeföld. Szőnyeget terítenék elé, vörös bársonyból, aztán megkérném, tanítson meg a boldogságára.

A kis jószág érzi, hogy valamire készülök. Feláll, a farkát csóválja. Kibontom a fóliába csomagolt szendvicset. Halkan teszem, mintha valami titkos műveletet hajtanék végre. Újra leguggolok, a kutyus két első lábával felugrik a térdemre. Óvatosan szagolgatja a szendvicset. Érzi, hogy ismerős kéz kínálja az ételt, s mivel tudja, ez sem lehet rosszabb, mint az előbbi vakargatás, elfogadja a finomságot. Arra számítok, pár perc alatt eltűnteti a szendvicset. A kutya azonban fogai között az étellel elszalad. Felállok, hogy jobban lássam. A kis fehér szőrpamacs egy fa tövében megáll. Ekkor veszem észre a két év körüli kisgyerekeket. Bottal rajzol a sárba. Elégedettnek tűnik. A kutya a fiúcska elé teszi a szalámis zsemlét, aztán lefekszik a lábához.

SZIRMAI PÉTER

Otthon a világ végén

Az öregek mesélték: a falut háromszáz évvel ezelőtt az árvíz rombolta le. A tavaszi esőktől megvadult folyó az egyik május végi hajnalon kilépett a medréből, átszakította a gátat. Az embereket álmában lepte meg. Olyan erővel érkezett, hogy elmosta a házakat, a templomot, az utcákat: csak páran menekültek meg. Ők aztán a városba költöztek, és igyekeztek elfelejteni a rossz emléket, régi életüket.

Az árvíz levonultával, úgy, ahogy, eltakarították a romokat, pár évtizedig háborítatlanul állt a terület. Aztán telepések érkeztek, megtekintették az árvíz nyomait, és jó öt kilométerrel északra, egy fennsíkon, újra megalapították a falut.

A falu egy utcából állt, a telkek keskenyek, de igen hosszúak voltak. A telkek utca felőli végére építették a házat, a ház mögött veteményes kertet telepítettek, a veteményes mögött volt a termőföld, változó terményekkel, a telk végébe szőlőt vagy akácot ültettek. A nyugati telkek végében ott állt a falu látképét meghatározó hegy, gyomrában az alvó tűzhányóval. Szürke dombja, mint valami óriási állat teteme tornyosult előttük. A falu új lakói a városban érdeklődtek a vulkán felől: mikor tört ki utoljára. Azt a választ kapták, hogy a város emlékezete nem őriz emléket a vulkán kitöréséről. A lakók megnyugodtak, örültek, hogy a vulkánkitörés veszélyével nem kell számolniuk, a csendes hegy látványa kárpótolta őket a falusi élet egyhangúságáért. A hegy csúcsánál gyakran láttak felhőt; a természeti tüneményt hosszan nézegethették a tornác előtti padról, pipázgatva, elmerengve. A vulkanikus eredetű föld jól használható a szőlőtermesztésben. A falu a környék ismert bortermelő községévé vált.

A falu újraalapításától ötven-hatvan évvel később, 1810–1820-ban tört ki először a vulkán. Október közepén, alkonyatkor, amikor hazafelé tartottak a szőlőből, kezdett remegni, majd rengeni a föld. A házak szinte azonnal összedőltek, akik a házon kívül voltak, lehasáltak a földre: nem mozdulhattak, olyan erősek voltak a rengések. Aztán megindult a láva. Amit a rengések nem pusztítottak el, hamarosan a tűz martalékává vált. A láva mindent letarolt, elégetett. Aki épen maradt, mentésre nem gondolhatott. A Santa Clara – így hívták a hegyet – még hónapokon át füstölt. A megmaradtak közül páran, emlékeik elől, a halálba menekültek, a többiek messzi vidékre távoztak.

Ötven évvel később, új telepések érkeztek. Vezetőjük Juarez, a dédapám volt. Megtekintették a láva pusztította házakat, a töréseket a kőzetben, meg-

vizsgálták a földet, és úgy találták, hogy a területet kár lenne veszni hagyni. Az elpusztított községtől tíz kilométerre, nyugatra, a tűzhányó lankáitól távol alapították meg a falut. A Mont Estrella nevet adták neki. Több utcát tűztek ki, mint az előző község esetében, a falu már inkább kisváros jelleget kapott. Háromszázan alapították Mont Estrellát, és ötven év múlva a szőlészet mint jövedelmező megélhetési forrás segítségével a lakosság már ezer főre nőtt. Nagypám 1870-ben, útban a jövődöbéli Mont Estrella felé, egy számmal húzott kocsin született. A német hangzású, ezen a vidéken ritka, Rudolf névre keresztelték, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a híres német gazdálkodási módszerek meghonosításában jeleskedik majd. Dédapám gyakran mesélt nagypámnak a tengerentúlon felnövekvő német gazdaságról, aminek eredményeit a helyi újságok túlzó híreszteléseivel növeltek fantasztikussá. Dédapám elhitte ezt, és képzeletében tovább növelte az eredményeket. Nagypám valóban jó vezetője lett Mont Estrellának. Az ő ideje alatt szép házak és egy templom épült spanyol stílusban, karcsú tornyokkal, kecsesen kiképzett oszlopocsarnokokkal, kupolával. Apám 1923 áprilisában született, és szeptember végén, egy éjjeli órán ismét megmozdult a föld. A tűzhányó már messze volt, nem fenyegetett a láva, de a rengések nyomán mozgott a csillár, megmozdultak az ágyak, rezegtek a polcok és megrepedtek a házak, megrepedt a templom fala, pont az ajtó fölött, végigrepedt a föld a templom hossz tengelyében, felszakítva a díszes burkolókövet. A károk tetemesek voltak: a házaknak csaknem a fele összedőlt, de gyakorlatilag minden ház javításra szorult. Apámat nagyanyám menekítette ki a szabad ég alá, futott, ahogy a lába bírta, letérdelt a porba, ahol már nem fenyegették az összedőlő házak, kezében a csecsemővel szemét az ég felé emelte, és kérlelte Istent, hogy óvja meg a csecsemőt, akit a születése előtt két hónapig mozdulatlanul fekvé várt, lévén veszélyeztetett terhes, akivel huszonnégy órán át vajúdott, akivel szeptemberig már öt hónapot tölthetett, akit nagyon megszeretett. Ezer főből százötvenen haltak meg. Áldozatok sok, de legalább nem mindenki halt meg, mint ahogy eddig kizárólag történt. A károk felmérése, kijavítása hónapokon át zajlott. A templom sérült meg leginkább. Megrepedtek és kitörték az oldalfalon lévő ólomablakok, a szobrok lehulltak a földre, összetörve hevertek. A legnagyobb gondot a templom tengelyében keletkezett törés, a harminc centiméter széles árok, és az összedőlő falak okozták. Nem lehetett az épületet javítani. A romokat eltakarították, az árkot betemették. Rentería atya hetekig járta a falut, hogy megérezze az új templomnak megfelelő területet, mígnem kiválasztott egy telket, ami Abundióé volt, a régi templom utcájával párhuzamos utcában, a régi templomtól kissé délre. Abundió tiltakozott, de a falu vezetése úgy határozott, hogy Abundió telkét használják fel az új templom építésére, házat, noha viszonylag épen maradt, lebontják, és egy új telket jelölnek ki neki a falu déli határánál lévő újonnan parcellázott részen. A falu házait két év

alatt hozták rendbe. Az új templom építésére a gyűjtést a földrengést követő ötödik évben kezdték el, azt akarták, hogy induljon be az élet, legyen miből adakozni. Az új templom tíz év múlva készült el. Rentería atya már öregen, őssen szentelte fel. Ruháját a falu asszonyai varrták, süveget nem hordott, nem viselte el a fejfedőt. A felszentelésre augusztus utolsó vasárnapján került sor. Már reggel gyülekezni kezdtek a felhők és délre beborították az eget. Nagypám, a falu vezetője, óva intette a vezetőség többi tagját, Rentería atyát attól, hogy megtartsák a felszentelést. De ők, különösen Rentería atya hajthatatlan maradt. Déli egy órakor, amikor az ég már teljesen elsötétült és a felhők elborították a napot, Rentería atya jelzésére Juan, a sánta harangozó megkondította a harangot. Rentería atya az égre emelte a szemét, ritkás ősz hajába belekapott az esőt hozó szél. Felemelte karjait, hogy az ég segedelmét kérje, áldás legyen az új templomon, amikor elkezdett szakadni az eső. A nép elkezdett rohanni otthonai felé; elsőnek a gyerekeket menekítették be a házakba. Rentería atya beállt a templom kapujába és elmosolyodott. A vihar csak másnapra csendesedett el, és a templomavatót csak egy hét múlva tarthatták meg.

Már apám volt a falu vezetője, amikor 1970-ben, egy december végi esős délutánon ismét remegni kezdett a föld. A templom oltára megrepedt, sőt a repedés tovább haladt átlósan végig a főhajón. A házak nagy része ismét összedőlt. Az emberek közül, aki tudott, az utcára menekült, onnan, a földön fekvé nézte a falu pusztulását. A falu lakosainak csaknem a fele, ötszáz ember megsérült, kb. kétszázan haltak meg. Párhetes voltam akkor: karácsonykor születtem. Anyám kimenekített a házból és testével védett a széthulló törmelékektől. Életben maradtunk. A romok eltakarítása már január elején megkezdődött, amit nehezített a folyamatosan hulló eső. Az eső február végéig folyamatosan esett. Apám mondta is anyámnak a romok elhordásának egyik szünetében, a tornácon, a nyugágyban fekvé:

– Rossz vége lesz ennek...

Anyám nem szólt.

Egy hét múlva apám, akinek rossz előérzete volt, berakott minket: anyámat és engemet egy csónakba és a megvadult patakra bízta magát. Evezni alig lehetett. Szerencsénk volt és a hegyi szakasz után a csendesebb, lapályosabb részen ki tudtunk kötni. Visszanéztünk a hegyoldalra, illetve arra, ami maradt belőle. Egyik társunk, aki az utolsók között hagyta el a falut, mondta, hogy az eső fellazította, kimosta a talajt, és a hegyoldalról megindult agyag betérítette a falut.

Azt kérdezte anyám:

– Mihez kezdünk?

Azt mondta apám:

– Nem tudom még... De valahol, esetleg itt, ahol kikötöttünk, újrakezdjük...

KOLOH GÁBOR

Kellek magamnak

szolgádnak szegődök mert kellek magamnak
a nap minden órájában szükségem van rád
mikor egész nap zuhog az eső és az esti
órákban nem zúg már fel a harang a Ferencieken
mikor ott van a kereszt az ablakomon
a falon a szemközti ház falán de néma
a város és az eső kopogtat és kell ez a csend
kell ez a csend és kellek én magamnak mindig
nem múlik óra feleslegesen sem
perc és nincsenek üresjáratok melyekre
ne emlékeznék az Istennek sem ezért
van most hideg és ezért kell kimenni terekre
megfürödni megfázni meggyógyulni
és élni olyan kilencven-száz évet: sok idő
de meg kell élnem mert Istennek kellek
és így kellek magamnak is: pőrén tisztán

Kígyó a falban

csönd van. csövek koppannak a meleg víztől és
elsétálnak az ablak előtt – felnézek: nem
látom siető lábukat, de előttük nyitott
könyv a fénytel telt alagsori szoba
kívánczok. mire mi után ki után nem tudom
alvászavarral küzdök hosszú hónapok óta és
nincs az a gyógyszer mely elűzné *azokat*.
nyugtalan hajtom álomra fejem
szembenéztünk. végigjártam az utcákat
amelyekre emlékeztem és csak néhány
keresztveződségnél éreztem a különösen
nyomasztót – meg kellett születnem ma is

FRIDECZKY KATALIN

Kenyérrel

Mindkét kezem teli volt szatyrokkal. Letettem őket a kapuban, amíg előkotortam a kulcsot. Beillesztettem a zárba, fordítottam egyet rajta, majd belöktem a nehéz vasajtót, és gyorsan kézbe kaptam a csomagjaimat, mielőtt becsukódik. A lábammal támasztottam ki a kaput. Úgy terveztem, hogyha belül kerülök, újra leteszem a szatyraimat a földre, hogy lefékezem a kapu hangos csattanását. Vigyázni kell rá, öreg már, az üveg is lötyög benne. A házmester mindig megjegyzést tesz, ha valaki becsapja. A csattanás az egész házban hallatszik. Mindenki igyekszik halkán csukni. Csak a házmester kamaszfiái nem. Onnan tudom, hogy ők jöttek meg, hogy a vasajtó hatalmasat döndül. Nekik szabad. Ők törvényen felül állnak.

Kitámasztottam a lábammal a kaput, beléptem rajta. Lehajoltam a csomagjaimért, felegyenesedtem és akkor megláttam őt. A házmestert. Az ősellenségét, aki tíz éve keseríti az életemet, amióta ideköltöztem. Ott állt némán, mint egy jelenés. Csaknem összeütköztünk. Vagy éppen kijönni készült, vagy csak lesben állt. Kitelik tőle. A házmesternek ezer szeme legyen!

A házunk sarokház. Olyan, mint egy élére állított, nyitott könyv. Kívülről csak a fedőlap látszik. A lényeg belül van. Az udvaron. Az életünk. A házmester ezt a könyvet olvassa reggeltől estig. Kommentárokat is fűz hozzá. Fennhangon, bele a levegőbe. Szitokbombákat szór ránk a gangról. Csak úgy általában. Mindenkinek jut belőle.

Egy pillanatig mindketten megdermedtünk. Először találkoztunk így, szemtől szembe, csak mi ketten. Kissé komikus volt a helyzet. Mint Monostatos és Papageno találkozása a Varázsfuvolában. A gonosz és a pojáca. Kölcsönösen megrémültek egymástól. A pojáca a gonosztól, amit addig csak hírből ismert, a gonosz pedig a humortól, amit hírből sem ismer.

Ott álltam, védtelenül, mondhatni, fegyvertelenül, kezemben a két nehéz szatyorról és farkaszemet néztünk egymással. A meglepetéstől egyikünk se tudott megszólalni. Mondjuk, egy köszönés sokat lendíthetett volna a dologon. De ez nem jött szokásba, mert, legalábbis részéről, a köszönést mindig egy aktuális morgás helyettesítette, mint például, hogy megint micsoda büdös macskahúgy szag van a lépcsőházban, vagy hogy a kedves lakók nem bírják ki és már a lépcsőházban rágyújtanak, vagy már megint miket dobálnak egyesek a kukába! Valósággal megörültem neki. Az emberi természet megismerésében figyelemreméltó eredményeket értem el, de magamon nem tudok eligazodni. Barátságosan rámosolyogtam és azt mondtam neki, éppen rád gondoltam, képzeld, veled álmodtam, ami igaz is volt. Ő ezen meglepő-

dött, mert nem feltételezte, hogy, tekintve a viszonyunkat, olyasmit tudok vele kapcsolatban álmodni, ami ilyen jókedvre hangol. Őszintén szólva, megértem őt. Azok után, ami tegnap történt közöttünk, az lett volna a legtermészetesebb részemről, ha köszönés nélkül megyek el mellette. Ezzel szemben az arcom valósággal ragyogott a nyájasságtól és olyasmit találtam mondani neki, amit sosem gondoltam volna: „le kéne ülnünk egy kávéra, valamikor ugorj be hozzám!”

Az éjjel talán ha négy órát aludtam, azt is inkább csak félálomban. Ilyenkor nappal *vibrékony* leszek, váratlan dolgokra szánom el magam, mindenbe bátran belevágok, mint akit veszteség nem érhet, gyermeki derűvel tekintek a legádázabb ellenségem szemébe is és tréfálkozom, mint aki berúgott. Azt álmodtam, ezt persze nem meséltem el neki, hogy a konyhám ablakából láttam, amint a lakásom felé ballag a függőfolyosón, én pedig kitárom a konyhaajtót, mintha csak rá vártam volna. „Megihatnánk egy kávé”, mondtuk, szinte egyszerre, amin elneveltük magunkat. „Hallod, de egyet gondoltunk!” Az álom hatására, vagy se, de szóról szóra ezt mondtam neki: „le kéne ülnünk egy kávéra, valamikor ugorj be hozzám!” Ő kérdően felhúzta a szemöldökét. Rajtam előmlött egy, az egész emberiséget – még őt is – magába ölelő, forró szeretethullám. Ekkor szükségét éreztem, hogy hirtelen támadt barátságosságomat megindokoljam. – Barátkoznunk kéne, elvégre itt élünk egymás mellett tíz éve. Olyan jókedvem támadt, hogy csuda! – mondtam, szinte mentegetőzve. Ő továbbra is gyanakodva jegyezte meg, hogy tegnap ez egyáltalán nem úgy nézett ki. Tegnap nem, valóban. Tegnap kígyót-békát ordítottunk egymásra. Az tegnap volt. Ma én szeretem őt! És úgy gondolom, az egyetlen lehetséges megoldás, hogy kikecmeregjünk ebből az általános gyűlölet-katyvaszból, ha összebarátkozunk. Vele, akivel sosem ültem le, ha szalonnasütés volt az udvarban, pedig hívtak mások is, nem egyszer. Ha ő ott van, én nem megyek! Gonosz és rosszindulatú megjegyzéseit úton-útfélen hallottam vissza mások szájából, de tőle magától is. Szembeköpném magam, ha leállnék vele kvaterkázni! De tegnap valami olyasmi történt, ami túlment minden határon. Kieresztette a hangját, és ott, mindenki előtt kis híján megütött. Ez volt az a pont, ahonnan nincs tovább. Vagy visszaütök, vagy megölelem. Megölelem, olyan erősen, hogy a keze ne tudjon ütésre emelkedni. Ő nem érti, miért teszem ezt. Ő úgy gondolja, rosszindulatra rosszindulat a válasz. Ez adekvát reagálás. Nem tudja, hogy kétségbeesésemben ölelem magamhoz. Kétségbeesésemben, hogy ilyen nagy bajban van. Aki kiabál, aki üt, bajban van. Meg kell védenem! Meg kell ölelnem, hogy megnyugodjon! Kényszeredetten, értetlenül tűri. Nehezen viseli, hogy ütésre lendült keze ölelő karok béklyójába került. Aki üt, ütésre számít. Támad és védekezik. Az öleléssel szemben nincs védelem. Az ölelés veszélyes. Lüktető szívdobbanása mögött egyenletes kalapácsütéseket hallok. Valahol keresztet ácsolnak.

LÁRAI ESZTER

Pillanat-cseppek

(Húgom emlékére)

Egy pillanatba bújtál,
azt tágítottad,
mint isten az univerzumot,
éltél benne kis királylány.
Mi, pillanat-emberkéek,
kicsöpögünk az időből,
pillanattól pillanatra
bújva éljük át
a másképp túlélhetetlent:
Határesetek vagyunk.
Határérték...
Csodálkozunk,
hogyan még élünk.
Hálát adunk.

Múltrendezés

Átrendezem a múltam.
Lesz fény, dicsőség a sötét zárványokban,
mütyür-mennyország a szorítóban.
Lesz tér, idő:
táguló tér, röpké illanat,
ez, csak ez az egy pillanat.

ANDOR CSABA

Az Arany-kritikai kiadás Madách vonatkozásai

Az első fontos eredmény (amely részben az Arany-kritikai kiadást is érintette), Bárdos József nevéhez fűződött. A *Tragédia* végére írt (áthúzott) Arany-megjegyzés: „Ex leone – leonem!” mindig is fejtörést okozott a kutatóknak, de azon a nyilvánvalónak látszó tényen, hogy feltehetően olyan utalással állunk szemben, amelyet Aranyon kívül csak Madách érthetett, a közelmúltig nem jutott túl a Madách-kutatás. Bárdos József viszont felfigyelt rá, hogy a *Koszorúban* néhány hónappal korábban megjelent egy szerkesztőségi üzenet: „Az alföldön... Könnyű megismerni ex ungue... de bizony most egyszer nem leonem. Petőfi–reminiscentiák.”¹ Ez ráillik Madách ugyanilyen című versére, és egyúttal magyarázatot ad arra, hogy mire utalt vissza a *Tragédia* végére írt megjegyzésével a szerkesztő.

Bárdos József következő felismerése az volt, hogy ezzel szemben egy másik szerkesztői üzenet: „M—chnak. Üdvözlettel. Megkaptuk és jónak találtuk. Hát a többi mikor jó?” nem Madáchnak szól, hanem Mentovich Ferencnek.²

Ilyen előzmények után egy, az OSZK Kézirattárban lévő, korábban publikálatlan borítékot találtam elgondolkodtatónak. Ami az első pillanattól kezdve nyilvánvaló volt: rossz helyre keveredett, olyan hivatalos levelek közé, amelyeknek egyike se fért bele a kicsiny borítékba. A körbélyegző szerint Pesten adták postára a küldeményt, 1861. szeptember 12-én, hátoldalán pedig AJ monogrammal ellátott pecsétviasz zárta le a borítékot. Nyilvánvaló volt, hogy ez nem lehet más, csakis Arany első levelének a borítékja. Ami szokatlan volt, az a rendhagyó címzés: „Tekintetes Madách Imre / orsz. gy. képviselő Úrnak, tisz- / telettel. / Balassa-Gyarmath / Az ottani cs. k. postahivatal ké- / retik tovább utasítani, lakásá- / ra.”

Ez cáfolni látszott azt a vélhetően Madáchra visszavezethető véleményt, amely szerint az idő múlásával egyre türelmetlenebbül várta Arany bírálátát. Ha egyszer nem adta meg a címét, miért gondolta úgy, hogy Arany majd elküldi a véleményét?

A levélnek a megszólítás utáni első tagmondata is azt jelzi: valójában Madáchnak kellett volna megkeresnie Aranyt: „Miután kegyed elutazása előtt,

¹ BÁRDOS József: *Ex leone leonem*, in. *XIII. Madách Szimpózium*, szerk. BENE Kálmán, Madách Irodalmi Társaság, Szeged–Bp., 2006, 101–109.

² BÁRDOS József: *Arany János körül*, Nagykovács, 2012, 79–80.

engem föl nem keresett, [...]” Arany tehát arra számított, hogy az országgyűlés berekesztése (augusztus 22.) után, mielőtt haza utazna, hogy beszámoljon a választóinak a történekekről, Madách majd fölkeresi őt. Fölöttébb kínos helyzet, és a legfurcsább az egészben az, hogy Madách még mindig nem „kapcsolt”, teljesen elborította elméjét az a dicséret, amely a bevezető félmondatot követte. Ennek legfőbb bizonyítéka az, hogy szeptember 19-én levélben elküldte Szontagh Pálnak Arany levelének másolatát, és kérte őt, hogy 22-én beszéljék majd meg, milyen választ írjon Madách.

Szontagh sok szempontból józanabb gondolkodású volt, mint Madách, biztosan észrevette a dicséret előtti félmondatban rejlő neheztelést, de legfőképpen azt, hogy barátja két olyan hibát is vétett, amelyeket külön-külön is nehéz volna kimagyarázni. Az egyik az, hogy nem kereste fel ismét Aranyt, a másik pedig az, hogy kilenc nappal Arany levele után gondolta megírni a választ. (A hátoldal postai jelzései szerint szeptember 13-án már Nógrádszakálba érkezett Arany levele. Madách azonban valószínűleg napokig nem volt otthon, ezért csak 17-én olvasta el azt.)

Itt egy kis kitérőt kell tennem. Valóban ilyen „szórakozott” lett volna Madách? Úgy emlékezett volna, hogy ő megadta a címét, és abban állapotok meg, hogy majd Arany értesíti őt? És lehetséges egy ilyen félmondaton átsiklani? Madách életében sok példát találunk a szórakozottságra, emlékeztének torzulására, már ifjúkorában is.

Egy 1838-as levelének keltezése: „Mar 5– 1838”. Pár sorral lejjebb viszont arról olvashatunk, hogy édesanyja levelét május 3-án kapta meg, vagyis valójában (ha a napot és az évet nem vétette el) 1838. május 5-én írta a levelét.³

Máshol ezt írja: „Néhány év előtt egy könyv vólt kezemben, melyben a Sancció pragmaticanak igen szabad történetét olvasám a körül ágyúkkal kerített ország házát Draskovich ellentmondássát ’s meg ölettetéssét”.⁴ Draskovich József valóban egyedüli ellenszavazó volt, amikor az országgyűlés lemondott a királyválasztási jogról, csakhogy ez évtizedekkel korábban történt, az 1687-es pozsonyi országgyűlésen.

Ismét máshol: „Mentem a nagy Verbötzy sírja mellett [!], melyen egy egyszerű piramis ál deák felírással.”⁵ A piramis (obeliszk) ma is ott van Alsópetényben, de nem Werbőczy sírját jelöli, hanem azt a helyet, ahol a hagyomány szerint a *Hármaskönyv* íródott.

³ *Madách Imre levelezése*, (Madách Imre művei VI. Levelezés), szerkesztette ANDOR Csaba és GRÉCZI-ZSOLDOS Enikő, Dornay Béla Múzeum–Madách Irodalmi Társaság, Salgótarján–Bp., 2014, 18. levél.

⁴ I. m. 81. levél.

⁵ I. m. 40. levél.

Ha ehhez hozzávesszük, hogy az Aranynál tett látogatásakor nyilván izgatott volt, s így képtelen arra, hogy hűvös távolságtartással figyeljen oda beszélgetésük minden részletére, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy utóbb rosszul emlékezett rá, miben is állapodtak meg.

Azon pedig végképp nem csodálkozhatunk, hogy a dicséret előtti félmondaton átsiklott, hiszen ugyanezt tette minden Madách-kutató. 150 éven át senki se tette fel a kérdést, miről is van szó az első félmondatban. (Több évtizeden át én sem tulajdonítottam jelentőséget Arany első szavainak.)

Szontagh javaslata (miután világossá vált előtte, hogy hosszás magyarázkodással kellene kezdeni a válaszlevelet) csakis az lehetett, hogy amilyen gyorsan csak lehet, személyesen kell megkeresnie Aranyt, tisztáznia a félreértést, és megköszönni a dicsérő szavakat. Ennek különösebb akadályja már csak azért sem lehetett, mert augusztus elején még minden képviselő arra számított, hogy ősszel is folytatódni fog az országgyűlés: a berekesztés váratlanul, előjelek nélkül következett be. Madách is úgy rendezte az otthoni teendőit, hogy ősszel is huzamosabban Pesten kell majd tartózkodnia.

Összegezve: azért nincs meg Madách válaszevele, sem az arra írt újabb Arany-levél, mert minden valószínűség szerint a kettejük közti közvetlen kommunikáció helyettesítette azokat. Ennek megfelelően Madách levelezéséből elhagytuk az Arany összkiadás 1339. számú levelét, amelynek leírása: „[Madách megköszönhette Arany dicsérő szavait s *Az ember tragédiája* verselésére és nyelvére vonatkozó javítási szándékát.]”⁶

Maradt egy (talán örökre megoldatlan) probléma is, amely az idők során dilemmából trilemmává szélesedett. A *Koszorú* 1864. október 16-ai számában megjelent nekrológról van szó, amelynek szerzője az '—U.' szignót használta. Mindenki úgy tudta, hogy a szerző Arany, kivéve Voinovichot, aki szerint Gyulai Páltól származik az írás. A közelmúltban Praznovszky Mihály felvetette: lehet, hogy valójában Urházi György írta a megemlékező sorokat.⁷

A kérdés továbbra is megválaszolatlan. Ami biztos: olyan intim részletet is tartalmaz az írás, amelyet csak Arany vagy Jámbor Pál ismerhetett, bár éppenséggel ők elmondhatták másoknak is. És (mint arra Bárdos József felhívta a figyelmet) a legautentikusabb vélemény szerint Arany a szerzője. Toldy Ferenc írta, hogy „Arany szép nekrológja” mellett Bérczy emlékebe-

⁶ *Arany János levelezése (1857–1861)*, (Arany János összes művei, Szerkeszti Korompay H. János, XVII. kötet, Levelezés 3.), s. a. r. Korompay H. János, Universitas Kiadó, Bp., 2004, 580.

⁷ *Madách Imre napjai a magyar irodalomban 1861–1864*, Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Praznovszky Mihály, Siker BT, Bp., 2015, 388.

széde volt az a két forrás, amelyet felhasznált a Madách-életrajzához.⁸ Mivel nincs más Aranynak tulajdonítható Madách-nekrológ, s Arany még élt a könyv megjelenésekor, tehát helyreigazítást kérhetett volna, ezért mégiscsak az a legvalószínűbb, hogy Arany áll az '—U.' monogram mögött, mint ahogyan azt Gulyás Pál álnévlexikona is feltételezi.

Van azonban egy további gond az Arany-kritikai kiadásban, amely ismét csak a levelezést – és közvetve Madách Imrét – érinti: az 1469. számú levél. Ezt is elvesztett levélként tünteti fel a levelezés-kötet, „[1862. augusztus 13. és 18.]” dátummal.⁹ Különös a dátum-meghatározás, ám a jegyzet magyarázatot ad erre.¹⁰ Eszerint valójában két (feleségéhez írt) levélről van szó, amelyeket töredékesen ismertetett Voinovich, s amelyeknek szövegrészleteit nem lehet elkülöníteni.

Ám az ismertetett részletek egytől egyig Voinovich Arany-életrajzából valók, és valójában a második levélből, amely 18-án íródott. Hogy honnan tudjuk ezt? Mert az első levelet sok évvel korábban és sokkal részletesebben ismertette Voinovich a Madách-életrajzában.¹¹ Annak a tartalmi elemei teljesen hiányoznak a kritikai kiadás szövegykiadásából. De álljon itt az, ami 1914-ben megjelent!

Arany egyebek közt azt írja feleségének:
Szliács, aug 13. 1862.

Irtam volt, hogy elindulásom napján (aug. 9) Madách ott várt Vácson. A dolog nem egészen úgy történt, nem Madách várt ott, csak *szekere*. Maga el lévén foglalva, valami commassationalis pörös ügyével, nem jöhetett, csak egy inas vagy ispán forma emberét (*Andrást*, az úgynevezett *philosophust*, ki az irodalomnak – s így csekély személyemnek is nagy tisztelője) küldötte elémbe, meg a kocsihintójával. Ez a *philosophus* lesett engem Vácson, s a mint leszálltam, azonnal nekem jött, nem én vagyok-e ez s ez, mert ráismert az *arczképem* után. Szavából hirtelen úgy értettem, hogy Madách *ő nagysága* is Vácson van, bent, valami fogadóban, s így írtam meg, de biz az kiszült, hogy csak a hintó vala ott. Míg a *philosophus* bement a fogadóba a kocsiért, az alatt én egy conductor-féle ember (20 kros) szívességéből megfirkantottam azt a kis levelet, melyet remélem, kaptatok – s nem soká elindultunk, valami 8 óra tájban, – mert a gyors vonat iszonyú sebesen hajtott s egyszer sem ál-

⁸ *A magyar költészet kézikönyve a Mohácsi vésztől a jelenkorig, vagyis az utóbbi negyedik század kitűnőbb költői életrajzokban és jellemző mutatóanyagokban feltüntetve Toldy Ferenc által, második, átdolgozott, kiadás, ötödik kötet, Bp., 1876, 350.*

⁹ *Arany János levelezése (1862–1865)*, (Arany János összes művei, Szerkeszti Korompay H. János, XVIII. kötet, Levelezés 4.), s. a. r. Új Imre Attila, Universitas Kiadó, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, Bp., 2014, [a továbbiakban ARANY XVIII.], 113–114.

¹⁰ Uo. 748–749.

¹¹ *Madách Imre és Az ember tragédiája*, írta VOINOVICH Géza, kiadja a Kisfaludy-társaság, Bp., 1914, 557–559.

lott meg Váczig... Az nap úgy 2 órai ebéd tájban Madáchnak *Károly* nevű testvéréhez értünk (miután Rétság faluban *villáztam* egy kicsit) Cseszme nevű helységbe, hová Imre is csakhamar utánunk megérkezett. Szontagh Pál is ott várt, így aztán ebédeltünk pompásan, és az nap ott maradtunk. Reggel négy órakor indultunk Madáchcsal, s Balassa-Gyarmaton keresztül (nagyobb útat téve, mint Várad Szalontához) 8-ra már Sztregován voltunk, ott reggeliztünk. Sztregova (Alsó) egy szép fekvésű tót falu, nem is nagyon terméketlen a földje, bükk erdeje van sok, egy hasonló nevű kis folyam mellett. Egészen a Madáché, kinek azonfelül még 2–3 faluban is van birtoka. Ódon tornyos kastélya valami 20 szobát foglal magában, különben csak földszinti, mert alja inkább souterrain, mint a Szendrey házé. – A lépcső előtt egy tisztas úrnő várt: Madách anyja, szül. Majthényi leány, méltóságos asszony. Együtt lakik fiával; Madáchnak van két szép gyermeke, a fiú 14 éves forma, neve Aladár, a leány 9–10 lehet, *Ára* (Borbála = Barbára) nevű, igen kedves kis galamb. Másnap úgy volt, hogy indulunk 8 óra tájban Szliácsra, miután a Tompához menetről letettünk, és én ezt neki, szükséges ok-adatolással, meg is írtam Sztregováról. De biz az uradalmi kovácsnak tetszett leinni magát, így a lovakat meg nem vasalhatta. Az én drága uj kofferemnek is, a vasuti hányás-vetésben kidőlt volt egyik vége, kötéllel kellett Váczon annyira megerősíteni, hogy szét ne hulljon, azt is megfőltözte Sztregován az uraság szíjgyártója, pompásan, hogy tovább bírja, mint a hol uj. – Így hát még szombatot is eldégáltuk – talán volt benne egy kis *csel* is, hogy a kovács hasznaveetlen emberré lett – no, én csak Madáchtól vártam s nem sürgettem az indulást. Ez a becsületes jó ember elkísérte engemet egészen ide, Szliácsra, hová vasárnap reggel reggel 4 órakor indulván, esti 4-kor érkeztünk, már esőben. Mintha csak azt akarta volna az idő, hogy közel legyek Szliácshoz, a mint Zólyomot elhagytuk, tüstént elkezdett esni, s esett 3 napig. Madách a hétfőt még itt töltötte velem, s kedden reggel haza indult, azóta magam vagyok.»

Hátrább még azt mondja Szliácsi együttlétükről: «...a tánczterem közelébe lévén, első éjszaka mindig húzták a fülünkbe...»

Tekintsünk el a nyilvánvaló hibáktól: első esetben az idézet nincs megnyitva sehol, bár francia idézőjel zárja, vagy ami akár Arany tévesztése is lehetett: nem 9-én, hanem 7-én érkezett Vácra. Ami rögtön szembetűnő: legalább három levelet írt a feleségének Arany, hiszen már Vácra érkezésekor 20 krajcárért egy rövid levelet bízott valakire, ezt követte az iménti, 13-ai levél, végül a kritikai kiadásban szereplő 1469. sorszámú. Váccon Pass András várta őt, útközben elfogyasztott egy villásreggelit Rétságán, aztán 2 órára Csesztvére értek. (A 'Cseszme' lehet akár nyomdahiba is, ezt lehetlenség kideríteni.) Imre mellett Károly és Szontagh Pál is ott volt Csesztvén.

Mindaz, ami a kritikai kiadásban közölt töredékekben szerepel, semmit sem tartalmaz az iméntiekből:

[Mesél Szliács természeti szépségéről:] Fekvése igen gyönyörű, ez igazán *zöld!* Domb oldalán fekszik, keleti oldalán erdős park, utak, sétányok, délre is, nyugatra völgy, azon túl hegyek, északra is kéklő hegyek a Garan [!] kies völgyén túl.

[Beszámol szállásáról (Berecz Károly tanácsára a Belvedere épületében lakott):] Szeglet szobám van, melyből északra és nyugatra az egész Garan-völgyet, sok apró falut a völgyben s túl a Zólyomi kék hegyeket láthatom. [Továbbá] a vékony *fa-falú* (ámbar *tapaczeros*) szobában is csak 13 fok, a mi bizony kevés, [...] Dolgozni csendes helyem volna e szerint.

[Beszámol napi programjáról:] Reggel 6-kor már fent vagyok; 7-ig elvégzem a vízivást, sétával; nyakamba kerítem a zöld köpönyeget s szaladok hegyen-völgyön fel és le. Héttől 8-ig kiadja az idő a reggelizést meg a fürdőt, azután még egyszer befutom a hegyeket. [Leírja a fürdő bugyborékoló vizét, azt, hogy a medence fölül] zászlóforma legyezővel hártgatják a szénsavany gázt. [Ebédet követően olvas és fordítgat.] Laczi Terentiusát szerencsére elhozta, abból olvasok egy pár jelenést, úgy hogy ez a hat vígjáték, meg egy kevés hirlap, tökéletesen elég olvasmány lesz.¹²

A jegyzeteket elhagytam, helyettük inkább egy olyan szövegértelmezést említenek, amely a mai olvasó számára nem nyilvánvaló. Arany leírásában bizonyára 13 °Ré-ről van szó, ami 16,25 °C-nak felel meg. (A Réaumur-skála 0 foknak tekinti a víz fagyáspontját és 80 foknak a forráspontját; Arany korában Magyarországon ezt használták.)

Amint látjuk, nincs átfedés a két levél között, s Arany nyilván Madách távozása után osztotta be úgy a napjait, ahogyan ebben a levélben leírta, ez tehát az augusztus 18-ai levél néhány részlete.

Van még egy érdekes vonatkozása az Arany–Madách találkozónak: Arany több levelében is említette Tompa esetleges meglátogatását. Érdeemes megnéznünk, hogy az idő múlásával miként változik a hanvai út megtétele.¹³

Madách Aranynak, 1862. július 22.

[...] Pesten létem alatt értettem szándékomat, hogy a' nyár folytán Tompa Mihályt meglátogatod. Azóta a' Figyelő mondani valói ezt megerősítették. [...] – Nem leszek alkalmatlan egy marasztaló szóval, tetszésre bízom minden további terved kivitelét, csak utitársad kívánok lenni Tompához, kit még testi szemeimmel nem láttam, s nála kedvezőbben bemutatnom nem lehet. [...]

Arany Tompának, 1862. július 28.

[...] A mi pedig az én utamat illeti: Madáchnak azt ígértem volt e tavasszal (félíg meddig s nem sok reményével a teljedségnek) hogy e nyár folytán meglátogatom Sztregován, s onnét vele téged. Most veszem levelét, melyben figyelmeztet ígéretemre. Azt mondja: Váczig elébem jó, viszen Sztregovára (falu ez felső Nógrádban) s együtt kirándulunk hozzád, kit nagyon tisztel és szeretne megismerni. Én már most azt nem tudom: fogok-e írni Madáchnak, hogy jó lesz biz az, s így útba ejtem Sztregovát [!] is, Hanvát is, úgy megyek Szliácsra, – vagy pedig ez időlopó (mert tudom elfognák itt is ott is az embert) csavargás helyett egyenesen Szliácsra tartok,

---

¹² ARANY XVIII. 113–114.

¹³ ARANY XVIII. 87., 91., 92., 109.

Esztergom-Nánáig vasúton és onnan társas szekeren. [!] Azt sem tudom, ha te – akkor már valószínűleg özvegy [szalmaözvegy – A. Cs.] ember – szívesen láthatnád-e a vendéget. Csupa habozás, csupa bizonytalanság! [...]

Arany Madáchnak, 1862. július 31.

[...] A mit a tavaszfélen beszéltünk együtt, hogy meglátogatlak, s elébb nálad aztán Tompánál hosszabb ideig mulatok: abból, édes barátom, semmi sincs. Engem Balassa, chronicus fejjúgásommal, Szliácsra küld, eddig is mentem volna, ha mehettem volna. De talán a sors is irigyelné, ha egy szegény poéta addig menne fürdőre, míg a „noble saison” tart; én tehát megnyugszom e késő boldogságon is. Csak azt szeretném tudni már most, nem lehetne-e összekötni e szliácsi utat a veled és Tompával (vagy veled legalább) leendő találkozással. [...] Tompának is ilyen formán írtam. Azért kellett pedig írnom neki, mert a feleségét éppen most Pestre várjuk, fürdőbe: tehát nem tudom, mehetünk-e bátran a szalmaözvegyhez. Még nem válaszolt. [...]

Tompa Aranyinak, 1862. augusztus 1.

[...] Mindig, éjjel nappal várlak benneteket, s özvegyen vagy amugy igen szívesen látlak. Tudósíts jöttök-e? [...]

Arany Tompának, 1862. augusztus 9.

[...] Sietve írok néhány sort, hogy függőben ne tartsalak. Ne várj bennünket ez uttal. Madách igen ohajtana látni, de most nincs ideje megtenni e kirándulást. Valami commasationalis ügyekkel van elfoglalva. [...]

Ami a levelezés alapján világos: Arany folyamatosan hezitál, nemcsak az idézett részekben, de máshol is jelzi kétségét: vajon lesz-e elegendő idő a sztregovai és a hanvai utat is összekötni a szliácsival? Vagy: fogadóképes lesz-e Tompa? Eredetileg ugyanis úgy volt, hogy a felesége éppen ekkor Pesten lesz, ám kiderült, hogy ez az út biztosan elmarad. Madách is és Tompa is egyértelműen a hanvai utazást szorgalmazza. Vajon valóban közbejött Madáchnak valami, ami miatt nem utazhatott Hanvára? Vagy Arany augusztus 9-ei levele csak kibúvó?

Nehéz eldönteni. 7-én bizonyára valóban volt valami elintézni valója, ezért nem várhatta személyesen Arany érkezését Vácon (lehet, hogy ez adta az ötletet a vendégnek a hanvai út elhalasztásának indoklásához: Madách halaszthatatlan elfoglaltságára kell hivatkoznia), de attól kezdve folyamatosan együtt voltak. Madách nem sietett, hiszen egy nappal késleltette a Sztregováról való továbbindulást Szliácsra, aztán a fürdőben is eltöltött még egy teljes napot, ahelyett, hogy sietett volna vissza a birtokügyeit intézni.

A Madách-dokumentumokban sincs semmi jele annak, hogy hazatérése után bármilyen elintéznivalója lett volna. Minden jel szerint Arany volt az,

aki mindkét barátja óhaját elutasítva úgy döntött: ezúttal nem látogat el Hanvára.

Nyilván megbeszélte Madáchcsal, mivel indokolja majd az utazás elmaradását Tompának. Ezt annál is inkább meg kellett tennie, mert számíthatott rá, hogy a későbbiekben esetleg találkozik majd Tompa és Madách.

Sem Arany, sem Madách életének nem ismerjük minden időszakát, így aztán eldönthetetlen kérdés, vajon elutazott-e Arany a későbbiekben is Csesztvére? Valószínűleg igen. Kálnay Nándor adatközlésével kapcsolatban lehetnek ugyan kétségeink, ám egyelőre semmi sem cáfolja az 1863. szeptember 30-i látogatást.¹⁴

Több ilyen látogatásra emlékszem [Madách Imre csesztvei látogatásairól van szó – A. Cs.], nevezetesen 1863. szeptember végén este is ott találtam őt. Ugyanis Madách Károly úr éppen aznap vitetett engem N.Csalomjáról néhai Bolgár Gábor főbírótól, akinek gyermekeit a vacatióban correpetáltam, nevelői állásomat elfoglalandó, midőn Madách Imre Pestről érkezett Csesztvére, magával hozván Arany János nagy költönket, kivel innét másnap Sztregovára utazott.

Már Radó is felvetette annak a lehetőségét, hogy Kálnay esetleg az előző évi látogatásról számolt be, csak elvétette a dátumot, Voinovich pedig kategorikusan kijelentette: „A Kálnay füzetében (24. l.) közölt dátum hibás.”¹⁵

Egy biztos, akár volt 1863-as út, akár nem: sem Radónak, sem Voinovichnak nem lehet igaza: a dátum eltévesztése teljesen kizárt. Az oktatás (minden szinten és minden formában, tehát a magánúton történő tanulás is) október 1-jén kezdődött, ekkortól fogadták fel a házitánítókat is. Kálnay úgy írta le az eseményt, mint amely közvetlenül Csesztvére érkezése napján történt; ez tehát szeptember 30-a mellett szól. A legfontosabb azonban az, hogy egy évvel korábban Kálnay egészen máshol tartózkodott (lehet, hogy Esztergomban, lehet, hogy már Nagycsalomján), nem Csesztvén, mert oda csak 1863 őszén érkezett.

Az 1862-es úttal való összekeverés lehetősége azért is kizárt, mert akkor Arany és Madách külön-külön érkezett Csesztvére, nem együtt. De vajon lehetséges-e, hogy ezúttal együtt utaztak Pesttől Csesztvéig?

Ha jobban ismernénk Arany életének ezt az időszakát, akkor talán megválaszolható volna a kérdés. Ami Madáchot illeti, ő szeptember 28–29-én Pesten volt, nagyon is elképzelhető tehát, hogy 30-án elindult haza, s ebben az esetben szükségképpen meg kellett szakítania az útját Csesztvén.¹⁶

---

¹⁴ KÁLNAY Nándor, *Csesztve község története és leírása*, Bp., 1884. 24.

¹⁵ VOINOVICH, i. m. 185.

¹⁶ *Majthényi Anna levelezése*, szerkesztette, a bevezetőt és a kommentárokat írta: ANDOR Csaba, Madách Irodalmi Társaság, Bp., 2000, 299–301.

De hogy Arany hol tartózkodott ekkor, arról egyelőre fogalmunk sincs. Ha Pesten volt (és többnyire ott tartózkodott, hiszen ekkor már évek óta Pesten élt, a munkája se engedte meg a huzamosabb távollétet), akkor éppenséggel meglehetősen könnyű volt megtehetnie, hogy Madáchcsal tart, előbb Csesztvére, aztán Sztregovára.

Arany mint életrajzi adatforrás

Az Arany-leveleknek csupán egyetlen adatát emelném ki, amely a közlekedési viszonyokra, s így közvetve Madách életvitelére enged következtetni. „Reggel négy órakor indultunk Madáchcsal, s Balassa-Gyarmaton keresztül (nagyobb útat téve, mint Várad Szalontához) 8-ra már Sztregován voltunk, ott reggeliztünk.” – írta feleségének Arany augusztus 13-án, vagyis ezek szerint kocsi alatt négy óra alatt lehetett az utat megtenni. (Bármennyire meglepő, sem Madáchtól, sem más családtagtól nem maradt fenn ezzel kapcsolatos adat.)

A többi adat az október 16-án megjelent nekrológban szerepel, amelyet hipotetikusán ugyan, mégis Arany tulajdonítok a továbbiakban.

Az biztos, hogy szerzője bennfentes volt. „Arany átvette a drámát az ismeretlen költőtől, ki őszinte véleményét kérte s az egész látogatás alatt keveset beszélt.” A második tagmondatban foglalt állításnak csak két tanúja volt: Arany és Jámbor Pál; igaz, ők másokkal is megoszthatták emlékeiket. És nemcsak bennfentes volt a szerző, hanem olyan személy, akinek különösebb külső segédletre nem volt szüksége a megemlékezés írásához. Ugyanis tartalmilag alig mutat átfedést az írás az addig megjelent, Madáchról szóló írásokkal. Igaz, a pontos születési dátumot (1823. január 20.) valószínűleg nem az emlékezetére hagyatkozva írta le (ellentétben a házasságkötés pontatlanul 1846-ra tett időpontjával), ám az információk zöme autentikus.

„Hazatérve, megyéjében aljegyző lön s mint szónok is élénk részt vett a megyegyűlésekben.” A megállapítás azért érdekes, mert bár Madách Lónyay Menyhértnek írt levelében jelezte ilyen jellegű szándékát, valójában semmit sem tudunk arról, hogy 1846 előtt tartott-e beszédet. A megyegyűlési jegyzőkönyvekben csak a megtárgyalt ügyek kaptak helyet, azokban semmiféle beszédről nem esik szó, holott nyilván elhangzottak beszédek is. De hogy ki, mikor és mit mondott, azt nem lehet tudni. Arany tehát ezek szerint több Madách-beszédről is tudott, nyilván az érintett elbeszélése nyomán.

„Annyira megszerette a drámai formát, hogy satiráit is ebben írta. Satirái leginkább a politikai viszonyokra vonatkoznak; kivált 1853–54-ben irt ilyeneket. Közülök egy párt megmutatott barátainak is [...]” Különös a többes szám következetes használata; Arany ezek szerint úgy tudta, hogy a ma ismert egyetlen szatírán, *A civilizátoron* kívül is készült ilyen mű.

„A forradalmat minden baj nélkül élte át. Midőn visszatért, családi boldogságát háborítva találta.” Mind a megfogalmazás, mint a két mondat egymás mellé helyezése elgondolkodtató. Honnan tért vissza Madách? A csatáról? Nyilvánvalóan nem. Vagy lehetséges, hogy Arany elfelejtette: Madách börtönben volt? Ha beszélt róla az érintett, akkor aligha; ilyesmit nem lehet, s főképp: nem illik elfelejteni, ha valakivel szorosabb kapcsolatba kerülünk. Az viszont nagyon is elképzelhető, hogy Madách nem beszélt a börtönről, vagy valamilyen semmitmondó szófordulattal utalt rá, hogy a forradalom után meggyűlt a baja a hatóságokkal. Miként Becker Hugó írta: „Még fogságáról is csak érintőleg és tréfálkozva emlékezett meg.”¹⁷ Ámbár az is lehetséges, hogy Arany tapintatból hallgatott Madách bebörtönzéséről.

„[...] s egy pár cikket irt az »Ország« című politikai hirlapba.” Erről egyelőre semmit sem tudunk. Pompéry János lapja 1862. október 1-je és 1863. április 16-a között, tehát mindössze fél évig jelent meg; elvileg nem volna nehéz az újságot átnézni. A gyakorlatban mégsem könnyű, mivel az OSZK mikrofilmjéből néhány lapszám hiányzik. Mindenesetre a meglévőkben én nem találtam Madách-cikket. Mivel Arany a nekrológban utalt a *Pesti Hírlap*ban megjelent cikkekre, ugyanakkor az *Ország* című lapot az országgyűlési szereplés kapcsán említette, arra kell gondolnunk, hogy esetleg a határozati párthoz köthető másik lappal téveszthette össze: a *Magyarországgal*, a *Magyar Sajtóval*, a *Honnal* vagy a *Jövővel*. Ezek közül az utolsó Vajda János lapja volt, ezért fölöttébb valószínűtlen, hogy ott Madách publikált volna; a másik három lap Madáchcsal kapcsolatos írásai viszont szerepelnek Praznovszky Mihály gyűjtésében.¹⁸ Egyelőre csak szórványosan megjelent Madách-cikkeket ismerünk az 1860-as évekből, amelyek hol az egyik, hol a másik lapban láttak napvilágot (*Magyarország, Felvidéki Magyar Közöny*), kivéve Arany lapjait, a *Szépirodalmi Figyelőt* (székfoglaló a Kisfaludy Társaságban) és a *Koszorút*, amely több írását is közölte; igaz, azok közül csak az egyik (az akadémiai székfoglaló) volt publicisztikai jellegű.

¹⁷ BECKER Hugó, *Madách Imre életrajza*, Madách Irodalmi Társaság, Bp., 2004, 138.

¹⁸ PRAZNOVSZKY Mihály, *Madách Imre napjai a magyar irodalomban 1861–1864*, Siker Bt, Bp., 2015.

ANGYAL LÁSZLÓ

„Tomba Mihály 200”

„Hát jól van így, amice Tompa:
Én skártba, te végnyugalomba;
S ha nem pönög lantunk, gitárunk;
A varjú se, károg utánunk.”

A személyes jóbarát, Arany János sorai ezek Tompa Mihályhoz, melyekben az önmagára és Tompára sugárzó féltő aggodalom hangján szólalt meg.

2017-ben Tompa Mihály születésének 200. évfordulójára emlékezünk. Arra a költő Tompára, akinek a göröngyös életútja mellett a munkássága is elapadhatatlan forrása irodalmunknak. Nem véletlenül kezdtem emlékező írásomat Arany soraival, hiszen nyugodt szívvel kijelenthetjük, hogy a 19. században együtt, egy sorban emlegették költőnket Arany Jánossal és Petőfi Sándorral, így triumvirátusuk az irodalom élvonalába szökkent. Petőfi halála után Tompa és Arany nemcsak közeli barátok lettek, hanem irodalmi alkotásaikkal is közel kerültek egymáshoz. Sajnálattal torpanunk meg, ha ránézünk irodalmunk oszlopcsarnokára, hiszen nem találjuk benne Gömör krónikását. Keserű a ténymegállapítás: Tompa mára az irodalmi kánonból is kirekedt. Emlékét már csak Gömörországban, jobb esetben a felvidéki magyar közegben ápolják. Jó érzéssel töltött el, hogy az idei esztendőt Arany mellett Tompának is szenteljük. Hiszen rengeteget köszönhetnek egymásnak, valóságos kincsesbánya a levelezésük. Itt kell megemlítenem, hogy ebben az évben feltett szándékunk nekünk, gömörieknek, hogy Tompa és Arany levelezéseit összegyűjtsük és kiadjuk, átmentve azt az utókor számára.

Tompa helyét irodalmunkban talán a legtalálóbban Horváth János jelölte ki: ...*valóságos hidat kell benne látnunk, mely az új ízléstől a legtávolabb állók számára is lehetővé teszi a közeledést ahhoz, amellyel, hogy maga is eredeti és önálló tényező.*¹ Mindenképpen azon kellene tehát fáradoznunk, hogy Tompa Mihályt elérhetővé tegyük az irodalmi köztudat számára. Mutassuk meg Tompa Mihályban a jó költőt, a bátor tanítót és az igaz, bátor embert, aki a benne rejlő érzékenységgel együtt tudott reagálni a világ történéseire. Tompa három korszak cselekvő részese volt, így a XIX. század történetének három fejezetét élte át: a reformkort, a szabadságharcot és a kiegyezés előtti évtizedet. Tompa sorai a jelenkorban sem veszítettek aktualitásukból.

¹ Imolay Lenkey István (szerk.). *„Fiaim, csak énekeljete!” (Tompa Mihály válogatott versei)*. Tompa Mihály Kulturális Egyesület, Gömörszőlős–Putnok. 2017

De milyen módon is élte az életét? 1817. szeptember 28-án született Rimaszombatban. Édesapja, Tompa Mihály csizmadiamester, édesanyja Bárdos Zsuzsanna volt. Anyját korán elveszítette, apja nem igazán gondoskodott róla, így Igricre került nagyatyjához, Tompa Györgyhez. Itt végezte el az elemi iskolát is, kitűnő eredménnyel. 1832-ben Sárospatakra került, a kollégiumba, ahol egy ismeretlen világ tárult elé: a tudományok, a könyvek nyújtotta ismeretek és az önképzőkörök által új lehetőségek nyíltak meg előtte. Diákként éles eszű, gyors felfogású volt, diáktársai ámulatára. Anyagi nehézségei viszont arra kényszerítették, hogy segédtanítói állást vállaljon Sárbogárdon, így felfüggesztette a tanulmányait. 1844-ben ismét megszakította a tanulmányait, hiszen elvállalta Péchy Tamás földbirtokos fiainak tanítását, így került a költő Eperjesre. Az itt töltött tíz hónap alatt kötött szoros barátságot Kerényi Frigyessel és Petőfi Sándorral. Az eperjesi évek és a költői verseny eredménye az erdei lakról szóló három költemény lett. Tompa itt részt vett az eperjesi Magyar Társaság működésében is. 1846-ban jelent meg a *Népregék és népmondák*, amellyel országos népszerűsége tett szert. 1849-ben feleségül vette Soldos Emíliát, akivel Keleméren telepedtek le, ahol a költő a bejei évek után lelkésznek szegődött. A lelkészi pálya biztosabb megélhetést nyújtott számára, mint az írás. Sárospataki évei alatt több megyében már ismert nevelő volt, úri családok keresték meg, hogy vállalja gyermekeik tanítását. Az 1848–1849-es szabadságharc után ő is gyászba borult. Míg Arany János a balladákban, Tompa az elégiákban és az allegóriákban teljesedett ki. Utóbbinak szép példája talán leghíresebb költeménye, *A madár, fiaihoz* című. 1851-ben a hanvai esperes halála után a faluba költözött, s ekkor élete is fordulatot vett. A költőt 1852-ben a kassai hadi törvényszék elé idézik. Az ötvenes évek végén már a lelkésztársak és a kortársak is elismerték és tisztelték, 1857 márciusában tanácsbíróvá választották. Életének utolsó évei a betegség jegyében zajlottak, amely sok kiadással is járt, s csak barátja, Arany segítségével juthatott el a feketehegyi fürdőbe. A híres bécsi orvos, Skoda szívtágulást állapított meg nála, amelylyel még hosszú ideig el lehetett volna élni, de gyógyír nem volt rá. Tompa kedélyállapota megromlott. Az *Utolsó verseim* című versgyűjteményét az Akadémia nagyjutalmával ismerte el. 1868. július 30-án halt meg Hanván. Szentpéteri Sámuel búcsúztatta. Sírján Arany János sorait olvashatjuk:

„Természet, ki ezer képben tükrözte halálad
S új életre hogyan kelsz, ha üdül a tavasz,
Most öleden nyugszik, maga egy burkolt, szomorú kép,
Várva nagy értelmét bús tele titkainak.
Lágyan öleld tetemét Anyaföld s ti szeretti. Virágok,
Üljetek ágya köré, mondani méla regét.”

Tomba Mihály élete és munkássága a ma élő nemzedékeknek, a nemzeti öntudat ébrentartásának az ügyét jelenti. Emléke egyben kötelezettséget is ró ránk, s végre itt az ideje, hogy azt a költőt, aki csaknem egész életét Gömörben élte le, beemeljük az irodalmi kánonba. Nevét ma Rimaszombatban tér és iskola is viseli, mi több, hitéhez, a reformátusokhoz hű utódiskola is. Szívét melengető az a tudat is, hogy az ő nevével kezdődik minden évben az országos vers- és prózamondó verseny is Gömörország szívében, Rimaszombatban, nem véletlenül, hiszen költészete a magyar ajkú emberek számára az anyanyelvet jelenti. Számtalan szóval, szállóigével gazdagította a magyar nyelvet, ideje hát valamit visszaszolgáltatnunk neki. Szobra Rimaszombatban újra régi fényében tündököl, s maga előtt láthatja a két költőbarátot, Aranyt és Tompát, így a Kárpát-medencében egyedülálló módon áll együtt a triumvirátus, egy helyen. Állnak ott, bizony, mint a város feledhetetlen alakjai, bronzba öntve. A szobor már az 1902-es felavatásakor is itt állt. A második világháború után a szobrot eltávolították, egy ideig a múzeumban őrizték, majd a század közepén a városkertben állították fel. Innen 1994-ben került vissza újra a térre, amely ma már a költő nevét viseli. Úgy vélem hát, éppen itt az ideje, hogy lírájának ma is kiható értékeire ráébredjünk, s érdekében irodalmi perújítást sürgessünk, ahogy Bisztray Gyula, a költő lelkes kutatója tette: *a költőt – mármint Tompa Mihályt – részben maradandó remekművei, részben eddig kevésbé értékelt alkotásai alapján kell megbecsülnünk és az irodalmi kánonba elhelyeznünk*. Ebben a perben, nekünk, gömörieknek ki kell állnunk, hiszen ő Gömör szülöttje volt, a három jelentős állomás, Kelemér, Hanva és Beje mind Gömörhöz kötötte. Ideje hát valamit visszaadnunk Tompa Mihálynak.

Tomba szellemi örökségét mintegy felkarolva tizenhét gömöri iskola közreműködésével szervezte meg a Pro Scholis, a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége Rimaszombati Regionális Pedagógiai Központja a tizedik pedagógiai projektjét, amelynek témájául is a költőt, életét és munkásságát adta *Tompa Mihály, a velünk élő költő* címmel. Az eseménynek a költő nevét viselő iskola, a Tompa Mihály Református Gimnázium adott otthont. A gyerekek lelkükben vitték tovább a költő hazaszeretetét, verseit.

2017-ben a reformáció 500. évfordulójára is emlékezünk. A költő lírájában az anyanyelv és a művelődés fontosságára is példákat találhatunk, amelyeket a világ a reformáció eszméjétől és teremtett értékeitől kapott. Munkálkodnunk kell, hogy szellemi hagyatéka eljusson a ma emberéhez, hiszen „Tompa Mihály életműve halhatatlan testamentum.”

KOVÁCS KRISZTIÁN

Protestáns gyökerek (2. rész) Nógrádi mezővárosok a kálvini egyház szolgálatában

Luther Márton fellépése után két évtizeddel kezdte meg nagyhatású működését az Észak-Franciaországban született Kálvin János, akinek nevéhez a reformáció svájci irányzata fűződik. Vallási nézetei miatt előbb Baselbe menekült, ahol megírta fő művét, *A keresztény hit tanítását*, majd a Genf városában tevékenykedő Kálvin teológiai és életfelfogása nemcsak a vallási életre volt nagy hatással, de a protestáns etikának döntő szerepe lett később a kapitalizmus létrejöttében is.¹

Az országban a XVI. század közepén a nyugati reformátori mozgalmak magyarországi képviselői – Méliusz Juhász Péter, Dévai Bíró Mátyás, Szegedi Kis István, Sztárai Mihály, Ozorai Imre – működése révén gyorsan terjedt a reformáció helvét irányzata, főként Debrecenben és környékén; 1557 után a váradi püspökség és káptalan szétszéledésével megnyílt az út a reformált vallás előtt.²

Az 1567. február 24–26. között Debrecenben megtartott alkotmányozó zsinaton megalkotásra került a református egyház első hazai törvénykönyve. A gyűlésen részt vevő lelkészek elítélték az antitrinitarizmust (a szentháromságtagadó irányzatot) és elfogadták a II. Helvét Hitvallást, megerősítve a kálvini irányzathoz tartozást. A zsinat – és a magyar reformáció meghatározó alakja – Méliusz Juhász Péter volt, aki wittenbergi tanulmányai során megismerkedve a reformáció tanaival, hazatérve a megújulás élére állt.³

A reformáció helvét irányzata Nógrád vármegyében a 16. század végén–17. század elején jelent meg először, addig a lutheri irányzat volt a meghatározó a megye területén, főként a Balassa család új – lutheránus – irányt támogató tevékenysége révén.⁴ Nógrád megye területe kezdetben a felső-du-

---

¹ ifj. Barta János 2001. *„Napkirályok” tündöklése – Európa a 16–18. században.* Történelmi kézikönyvtár, Debrecen. 84–85.

² Bunyitay Vince 1883. *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig.* Első kötet, ötödik könyv. 419–438.

³ Borovszky Samu (szerk.) [s.a.]. *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad.* Országos Monográfiai Társaság, Bp. 431.; <http://reformacio.ma/v/debrececi-zsinat-1/> (letöltve: 2017. augusztus 16.)

⁴ Kovács Krisztián 2017. *Protestáns gyökerek – A Balassa család szerepe a lutheri egyház elterjesztésében Nógrád vármegyében a 16. század folyamán.* In: Palóc-föld LXIII. évf. 2017/2.

namelléki református egyházkerületbe tagozódott be, ez 1592 körül alakult meg a galántai zsinat után, amely megalkotta saját hitelvi és igazgatási kánonjait, és lezárta a közös protestáns korszak kormányzatát, leválasztva a lutheránusokat. A nógrádi gyülekezetek a [drégely]palánki egyházmegye szervezetébe kerültek.⁵

Nógrád vármegyében Losonc városa tekinthető a református vallás bölcsőjének. Itt 1590-ben, más vélemény szerint 1608-ban – ez évben fogadta el az országgyűlés a szabad vallásgyakorlásról szóló törvényt – háromezer ember, de legalábbis a polgárság zöme egyetemesen áttért a reformált vallásra.⁶

A krónikások nem őrizték meg, hogy milyen impulzus váltotta ki azt, hogy több ezer ember (vagy legalább is a lakosság zöme) egyszerre tért át a református hitre, mindössze a tény rögzítése maradt fenn, melyet – ha feltétel nélkül elfogadunk – mindenképpen egy esemény (esetleg a vallásszabadság kimondása miatt) vagy egy nagyhatású személyiség válthatott ki. Inentől kezdve Losonc a menedék szerepét töltötte be a megye református lakossága számára, ahol még a legnagyobb protestánsüldözés⁷ közepette sem voltak hajlandók behódolni. 1674-ben a katolikus vizitátor református vallású városnak írja le. Még úgy is megmaradt a város a hiténél, hogy ez évben prédikátorát, Csúzi Cseh Jakabot is a pozsonyi törvényszék elé idézték, fej- és jószágvesztésre ítélvén egy évre börtönbe vetették, később váltásdíj mellett szabadon bocsátották és majd csak 1676-ban térhetett vissza losonci hivatalába.⁸

⁵ Köblös József–Krántz Zsolt (szerk.) 2009. *A dunántúli református egyházkerület prédikátorai és rektorai I. 1526–1760*. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa. 53, 59.

⁶ Mocsáry Antal a következőt írja nógrádi monográfiájában: „Az ezer ötszáz kilentzvenedik esztendőben, oda is beférkezvén az eretnokség, a' szent képet oltárostól kivetették. Az iratik, hogy a' Reformatió idejében ezen város akkori lakosai közül három ezeren egyszerre Reformatusokká lettenek, és a' már romladozásban pusztán hagyott templom' kő-falait felépítették egészen...” – Mocsáry Antal 1820. *Nemes Nógrád Vármegyének Históriai, Geographiai és Statistikai Esmertetése*. Első kötet. Pest. (Hasonmás kiadás. Kecskemét 1982.) 68–69. Scherer Lajos losonci gimnáziumi tanár 1943-ban kiadott *Losonc történetében* kétségbe vonja az áttértek több ezres számát és az 1590-es évet, szerinte 1608-ban a polgárság zöme csatlakozott a kálvini irányzathoz. *Kálvinsky kostol – Református templom*. Nógrádi könyvtár. Állami Levéltár Besztercebánya Fióklevéltára, Losonc.

⁷ Az ún. „gyászévtized” az 1671–1681 közötti években.

⁸ Szelepcsényi György esztergomi érsek 1671-ben kezdte meg az országban a protestánsüldözést. Csúcspontja az 1674 tavaszán lezajlott hűtlenségi per volt, amelyre Nógrádból 26 protestáns prédikátor kapott idéző levelet, melyből tizenöten jelentek meg a többiek vagy áttértek, vagy a bujdosást választották. A 15 prédikátor közül hét sorsa ismert; kettejüket börtönbe vetették, ötöt gályarabnak adtak el. Tóth Krisztina 2004. *A nagy-nógrádi főesperesség 17. századi katolikus*

A 17. században Losonc mellett több mezővárosban is megjelent a helvét vallási irányzat. 1650-ben már előfordul Balassagyarmat, Fülek, Nagyoroszi, Nógrád, Pásztó (akkor Heves vármegye), Szécsény mezővárosokban, ezeken kívül Drégelyen (Hont vármegye, a református egyházmegye központja), Diósjenőn, Kosdon (ma Pest megye), Kövesden, Nőtincsen, Rétságon és Verőcén (ma Pest megye).⁹ Elsősorban tehát a viszonylag erődített helyeken, valamint a vármegye nyugati szélén (a váci püspökség alá tartozó ún. kis-nógrádi főesperesség területén). Hogy épp a városok voltak azok a helyek, ahol a kálvini irányzat mintegy gócpontokat alkotott a 17. század közepén, oka lehetett a délről (Pest–Pilis–Solt, Heves és más vármegyék területéről) északra vándorolt (menekült), már református hiten lévő nemesek biztonságosabb helyre való húzódása, akik ezáltal közvetve vallásuk terjesztőivé is váltak.¹⁰ Amint alább látni fogjuk, hasonlóképp nagy hatással volt az erdélyi csapatok felbukkanása vidékünkön, akik szintén magukkal hozták a reformált vallást, ugyanakkor mint kívülről érkező impulzus mély gyökeret ez a fajta „térítés” nem is tudott verni.

Balassagyarmaton a kálvini irányzat a város 1619. évi Bethlen Gábor általi elfoglalása után jelenhetett meg; első ismert prédikátora 1621-ben Sik-

---

egyházlátogatási jegyzőkönyve. Szécsény. 9.; Okolicsányi József 2009. *A Nógrádi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházmegye monográfiája.* A kötetet sajtó alá rendezte: Galcsik Zsolt. METEM Könyvek 67., Bp. 51.; <http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/c-7E4A8/csuzi-cseh-jakab-7FD3A/> (letöltve: 2017. augusztus 16.)

⁹ Köblös–Kránitz i. m. 92.

¹⁰ Ezen állítás alátámasztására további kutatásokra van szükség. Szintén kutatást igényel annak kiderítése is, hogy a tősgyökeres vármegyei nemesség között voltak-e kálvinisták, és ha igen, milyen arányban, vagy az ide menekült nemesi családok hozták magukkal a vallást és terjesztették el azt családi kapcsolatok létesítésével. Példaként hozható fel itt többek között a református egyház későbbi nagy védelmezőjeként számon tartott Ráday család. Feltételezhetően Ráday István a 16. század közepén tért át a református vallásra, fia, I. Gáspár a nógrádi gyökerekkel bíró ludányi Bay Klárát vette nőül, akinek atyja, Bay Ignác 1565-ben még az egri püspök oldalán harcolt a lutheri egyház hívei ellen, később azonban valószínűsíthetően ő maga is a helvét irányzat követője lett. A Ráday família ezután került át Nógrádba – a szécsényi véghelyre – hátrahagyva pesti birtokait. I. Gáspár fia, I. András már a lutheránus irányt követő Madách családból választott magának párt, de a família megmaradt a református vallásban. A Rádayakkal rokon, szintén a református vallást követő – eredetileg Abaúj–Torna vármegyéből eredő nagyréti Darvas család a 17. század első évtizedében tűnik fel Nógrádban. Kovács Krisztián: *Birtokszerezés, házassági stratégia és reformáció a Ráday család korai történetében (13–17. század)* – kézirat; Nagy Iván 1858. *Magyarország családjai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* III. kötet. Pest. 242–247.; Bay Ilona 1909. *Adalék a Nagyréti Darvas család genealógiájához.* In. Turul 1909/4. 174.

lósy Mátyás.¹¹ Siklósyval mint gyarmati prédikátorral még 1643-ban is találkozhatunk az iratokban, így működése legalább két évtizeden át tartott.¹² Az 1634-ben készült egyházlátogatási jegyzőkönyv leírása szerint a gyarmati egyháznál nincs katolikus plébános, ezért a katolikusok arra kényszerültek, hogy kereszteléskor, egyházkeleléskor¹³, temetéskor az „eretnek prédikátorhoz” menjenek.¹⁴ Gyarmat 1663. évi pusztulása következtében a református egyház is megszűnt és csak a 19. század második felében alakult újjá Diósjenő leányegyházaként.¹⁵

Füleken a 17. század folyamán rövid ideig működhetett a református gyülekezet. Nem kizárt, hogy itt is Bethlen 1619. évi hadjárata után – amikor Füleket is bevették a fejedelem csapatai – jelent meg a kálvini vallás, és működhetett egészen a „gyászévtizedig”¹⁶. Az 1674-es katolikus vizitációs jegyzőkönyv tanúsága szerint a 150 fős katolikus mellett 8 luheránus és mindössze 1 kálvinista élt a városban ekkor. Ugyanakkor rögzíti, hogy Füleken van egy helvét templom, „melyet állítólag Szent Háromság tiszteletére szenteltek fel”. Szintén megemlítette, hogy a füleki református lelkész, Miskolczy Mihályt a Nyitra megyei Berencs várában tartották fogva. Később őt gályarabnak eladva, az itáliai Chieti börtönében halt meg 1675-ben.¹⁷ Füleke városában ezután már nem élelt újjá a gyülekezet; az 1820-as években templomuk kőfalainak már csak maradványai látszódtak.¹⁸ Majd 200 év múltán, 2002-re épült fel egy új református templom Füleken.¹⁹

Nagyoroszi és Nógrád mezővárosokban szintén Bethlen „közbenjárásában” feltételezhetjük a kálvini vallás megjelenését. A többi nógrádi erősséggel egyetemben Nógrád vára is behódolt az erdélyi fejedelem előtt, és állt

¹¹ Borovszky Nógrád i. m. 716.

¹² Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (DERL). C/64–2b 57. d. Sirák Nr. 9. (1643. június 10.)

¹³ Egyházkelelés vagy avatás: a gyermekágyból felépült nőnek és gyermekének első látogatása és megáldása a templomban. A katolikus felfogás szerint csak katolikus, törvényes házasságban szülő anyák részesülhettek benne. <http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/e-e-7C62/egyhazkeles-7FC6/> (letöltve: 2017. augusztus 22.)

¹⁴ Tóth i. m. 16.

¹⁵ Borovszky Nógrád i. m. 716.

¹⁶ Ld. 7–8. lábjegyzet

¹⁷ Tóth i. m. 18.

¹⁸ Mocsáry Antal művében írja: „*megvoltak nem régiben is még Báthory' Curiajának némelly omladékai, még a' Protestans atyafiak' templomainak maradvány kőfalai is látszattak, – ezek, és több számos volt épületek' darabjai nem esmerik többé uraikat, birtokosaikat, de még ezeknek maradákaik sem esmerik volt tulajdonokat.*” Mocsáry i. m. I. kötet 143.

¹⁹ Tarnóczy László 2016. Akiknek strázsahely a szülőföld. In: *Palócföld* LXII. évf. 2016/1.

hatalma alatt 1622-ig.²⁰ Bár 1650-ben a felső-dunamelléki egyházkerület Palánki egyházmegye települései között találjuk mindkét települést, ugyanakkor itt sem gyökeresedett meg a helvét irányzat. Nógrádban a katolikusok továbbra is erőteljes pozícióban voltak, a török időszak alatt is megtarthatták az egyik templomukat (a másikat mecsetté alakították át) és a plébánosukat sem zavarták el. 1674-ben már sem Nagyoroszi, sem Nógrád nem szerepel a református települések között.²¹

Szécsényben az első adat a reformátusok jelenlétéről 1616-ból származik, amikor két prédikátoruk, Zágorhidai és Keretsényi tanúként szerepelnek hivatalos iratok készítésénél. 1654-ben a vármegye közönsége a szécsényi helvét hitvallású egyház helyreállítására adományozott gerendát, ami jelzi, hogy Szécsényben temploma volt a reformátusoknak. Az 1634-ben készült katolikus vizitáció készítésekor „panaszkodtak a katolikusok helyzetére, mivel nagyon elnyomják őket az eretnekek, bár kisebb számban élnek itt, mégis nagyobb tiszteletnek örvendenek, mint a katolikusok, azért, mert Forgách²² úr tisztartója és öt nemes is kálvinista”.²³ A 17. század első feléből a fentebb említetteken kívül még három prédikátoruk ismert: 1643-ból Csepregy Mátyás (feltételezhetően kálvinista prédikátor)²⁴, 1656-ból Zágorhidai György („a szécsényi helvét hitvallású egyház lelkesze”)²⁵ és 1660-ból Keretsényi István („Szécsényi Helvetica Confessionak Lelki Tanítója”).²⁶ Szécsény 1663. évi elfoglalása, majd 1683. évi visszafoglalása után a kálvini egyház már nem tudott újra felvirágozni a városban, a leánygyülekezetük majd csak 1912-ben alakul meg.²⁷

Losonc mellett a kálvini egyház bázisa – és egyben központja – volt a Hont vármegyébe kebeleztetett Drégelypalánk. Itt már a 16. század második felében megjelenhetett a kálvini irányzat; az 1592. évi galántai zsinat után a Felső-dunamelléki Református Egyházkerület megalakulásával egy időben jöhetett létre a Palánki egyházmegye is. Minderre a vár 1593. évi visszafog-

²⁰ Hausel Sándor 2000. *Nógrádvár*. Nagy Iván könyvek 7. Nógrád. 58–59.

²¹ Chobot Ferenc 1915. *A Váczi Egyházmegye történeti névtára. Első rész. Az intézmények története*. Vác. 140–143.; Köblös–Krántz i.m. 98.

²² gróf Forgách Ádám 1622 és 1682 között Nógrád vármegye főispánja.

²³ Galcsik Zsolt–Tóth Krisztina 2004. *Szécsény felekezeteinek egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1332–1950)*. Szécsény. 79–80.

²⁴ DERL C/64-2b 57. d. Sirák Nr. 9. (1643. június 10.)

²⁵ Tóth Péter 2001. *Nógrád vármegye nemesi közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái*. Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 29. Salgótarján. 103.

²⁶ DERL C/64-2b 60.d. Újhartán Nr. 14. (1660. január 30.)

²⁷ Galcsik–Tóth i. m. 80.

lalása után kerülhetett sor. A reformáció itteni felbukkanásáról és meghatározóvá válásáról ugyanakkor hallgatnak a források.²⁸

Homályos folt a többi kis település: Diósjenő, Kosd, Kövesd, Nőtincs, Petény, Rétság és Verőce esetében a kálvini irányzatnak a megjelenése. Annyi bizonyos, hogy a viszonylag egy tömbben, a megye nyugati területén elhelyezkedő falvak a váci püspökség alá tartozó kis-nógrádi főesperesség területéhez tartoztak. Szentmiklósi és óvári báró Pongrácz György váci püspök 1675-ben készített jelentésében Jenőt (Gyenő), Verőcét, Nőtincset, Felsőpetényt, Rétságot, Tereske felét, Legéndet és Kosdot kálvinista településeknek jegyzi.²⁹ Dvornikovich Mihály váci püspök 1700. február 7-én Kollonich Lipót esztergomi érsekhez írt jelentésében szintén kifejtette ezen települések állapotát. E szerint Jenőn jól fedett katolikus templom van, de kálvinista prédikátor. Rétságon kálvinista prédikátor van, aki Vattay János földesúr házában lakik. Nőtincsen „igen szép katolikus templom” van, melynek födele nincs és kálvinista prédikátor van a faluban. Rádon jó karban lévő katolikus templom van, melyben kálvinista lelkész működik. Kosdon a templomból kizárt kálvinista prédikátor magánházaiban „latrat”³⁰ és Verőcén is kálvinista prédikátor működik.³¹

Ezekben a falvakban tehát még a török világ alatt jelent meg a kálvini irányzat, és ha a „gyászévtized” alatt működésük egy időre meg is tört, a század végére – a nehézségek ellenére is – tovább működtek a református prédikátorok.

Összességében elmondható, hogy Nógrád vármegyében kevésbé volt jellemző a kálvini irányzat. Ahol nem belső átalakulásként jelent meg – mint Losoncon –, hanem külső ráhatással – főleg Bethlen 1619. évi hadjárata következtében – ott nem is tudott hosszú időre gyökeret verni, és az 1663. évi török hadjárat derékba is törte az itteni református csírákat. Amely közösségek átvészelték az oszmán pusztítást, majd a gyászévtizedet, azoknak a visszafoglaló háború után a Habsburgok erőteljes ellenreformációs tevékenységével kellett megküzdeniük és kitartaniuk II. József türelmi rendeletéig.

²⁸ Köblös–Kránitz i. m. 59.

²⁹ *Katolikus egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16–17. század.* Millenniumi Magyar Történelem. Osiris Kiadó, Budapest 2002. 148.; Bertalanffy Gyula 1869. *Sz. Miklósi és óvári b. Pongrácz György váci püspök és – Informatiója.* In: Magyar Sion 1869. (7. évf.) 889–904.

³⁰ lat. latro – ’ugat, szitkozódik’

³¹ Nagy Iván 1869. *Berkes András váci nagyprépost és kora.* In: Magyar Sion. 1869. (7. évf.) 162–182.

SUHAI PÁL

Mikszáth Kálmán versei

3. rész

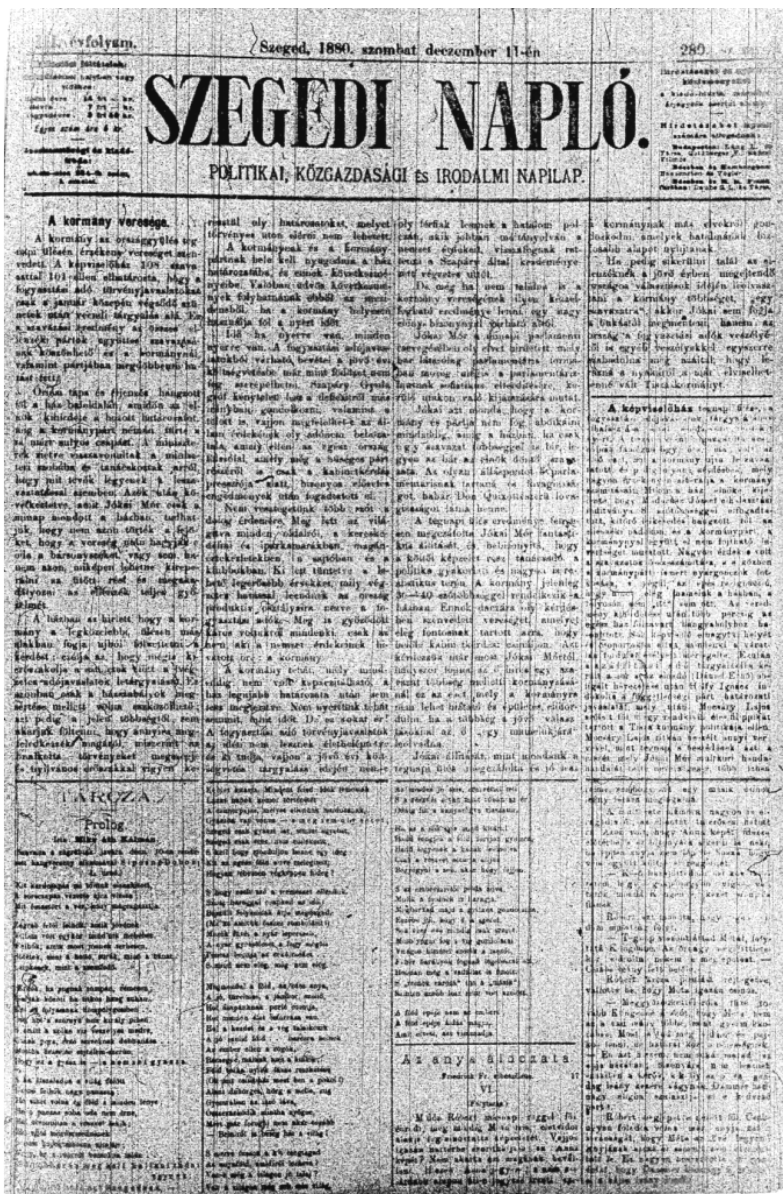
Szeged – és ami utána következik

I. A Prológ

A „sötét éveknek”, úgy tűnik, két verse is elkallódott. Pedig W. Petrolay Margit még olvashatta őket, hiszen írt róluk idézett tanulmányában (*Mikszáth Kálmán ifjúkori írásai I–II.*, ItK 1956: 3–4.). Mindkét vers megjelent, mindkettő a *Hasznos Mulattató* 1877. június 10-i számában. A *Rossz tanuló a vizsga előtt* című verset így ismerteti: „Négy szakaszból álló tréfás költemény, melyben a diák saját fejét aposztrofálja, kérve, hogy ne hagyja őt cserben a vizsga félelmetes napján. Ünnepelesen fogadja, hogy a jövőben jobban meg fogja becsülni.” Akár Karinthy Frigyes is írhatta volna (*A rossz tanuló felel*). A másik Mikszáth-vers címe: *Török katona levele anyjához*. Háttére a török–oroszlaború. (Jut eszembe róla a *Párizs alatt...* című vers – ezt is a nemzetközi események témája ihlette.) A *Török katonáról* a következőket olvasom: „A költemény hét hatsoros szakaszból álló népies hangú románc, melyben a török vitéz anyjának panasolja nehéz sorsát s azzal a hittel megy csatába, hogy kiömlő véréből egykor majd szabadság sarjad.”

Mikszáthot, mint látjuk, a „szabadság” – ami saját sorsát illeti –: ennek hiánya foglalkoztatja. A fővárosban lenyűgözték a napi gondok, s ezek közül nem is tudott szabadulni. Ekkor (1878 nyarán) érkezett hozzá Szegedről Enyedy Lukács s a függetlenségi párti *Szegedi Napló* ajánlata: vállalja el a lap segédszerkesztői állását. Mikszáth elfogadta az ajánlatot, s Szegeden (Balasagyarmathoz hasonlóan) ismét a szellemi élet középpontjába került. Ezúttal a történelem nyerteseként. Sokat hozott Szeged a konyhájára. A rettenetes árvíz némi kis ismertségre eddig is vergődött tudósítójának az országos hírnevet. A szülőföld élményei és a vármegyei tapasztalatok mellé az eddigieknél polgárosultabb ellenzéki öntudatát. A kellő távolságot is mindezek szemléletéhez. S végre a sikeres írói működést, amely majd aztán, Szegedről távozásban, hóna alatt a *Tót atyafiak* és *A jó palócok* köteteivel 1881-ben, immár ismét a fővárosban, a kirobbanó elismerést is meghozza számára. Mindez végképp háttérbe szorítja Mikszáthban a költőt – verset már csak elvéve ír, legföljebb gyerekeknek. Azazhogy mégsem egészen. A sikert kihasználva még egy fantáziadús elbeszélő költemény, egy verses Jókai-életrajz s végül

egy magyaros alexandrinusokba tördelt regényes elbeszélés kerül ki a tolla alól. A költő pedig a szónak kétféle értelmében is átköltözik prózájába.

8. A Szegedi Napló 1880. december 11-i száma, címloldalán Mikszáth Prológ című versével (Az Országos Széchényi Könyvtár állományából)

31. Mielőtt azonban ezeket sorra vennénk, álljunk meg néhány szóra egyetlen szegedi költeménye, egy dráma-töredék, pontosabban egy elképzelt dráma előhangja, a *Prológ* előtt. A műre Rubinyi Mózes is felhívja idézett tanulmányában a figyelmünket: „prológot írt jambusokban, melyet el is szavaltak egy a zágrábiak javára rendezett jótékony célú előadáson (l. [lásd – SP] *A saját ábrázatomról* 11. l.)”. Az utalt helyen pedig a következőket olvashatjuk, immár Mikszáth előadásában (*A fekete haj meg a szőke* című elbeszélésében): „Én magam nem vagyok sem képviselő, sem náthás, sem szerelmes, minélfogva nyugodtan koczoghatok a Szegfű-utca felé. Úgyis még keseregnem kell a zágrábiak fölött az éjjel: megigértem a rendező bizottságnak már hatodszor szentül, hogy de már holnap okvetlenül megírom a hangversenyünkre a 'Prologot'. Meg is írom, mert még rám is azt találják mondani, hogy 'elrágtam a kötelet'.” A megírás körülményeiről (s magáról a versről) még tudnunk kell, hogy az 1880. november 9-i zágrábi súlyos földrengés volt a megbízás kiváltó oka. Miként a *Szegedi Napló* adakozásra fölhívó november 18-i sorainak is: „A 'romok városa' Szegedre egy új 'romok városa' néz, de nem szánó, hanem segílyt és részvétet kérő tekintettel. Még mi sem erősödünk meg. De a viszonzás kötelessége, kell, hogy erősebb legyen nálunk gyengéknél, mint akárhol egyebütt, mert Horvátország és fővárosa irántunk kitüntette áldozatkészségét annak idején.” E sorokkal nagyjából már meg is fogalmazódott Mikszáth *Prológjának* a víziója: a vész, és ennek csapásai-ból az embert egyedül kiemelő részvét (a kölcsönös „áldozatkészség”) követelménye és példája. S ha ehhez még felidézzük a *Szegedi Naplóban* 1879. augusztus 10-én közölt Mikszáth-írás (*Egy bús rege*) mítoszi hangszerelését a fúriává változott, majd bűnbánó Tisza-tündérről, már előttünk is áll a jótékonyági koncertre rendelt költemény. Az idézett műben történelmi és természeti katasztrófákra (a szabadságharc, az árvíz és a földrengés vészterhes eseményeire) történő rapszodikus-fennkölt utalásokat követően a „seb” begyógyulásáról, az egyetemes részvét és nyomában a természet harmóniájának bekövetkezéséről szól a költő (a vers némely helyén mintha egyenesen az *Előszót* író Vörösmarty hangján). Itt a *Szegedi Napló* 1880. december 11-i közlésének átirata következik:

Prológ

Kit kardcsapás mitőlünk elszakított,
A sorscsapás vezette újra vissza;
Mit összetört a vér, könny megragasztja.

Zágráb felől felhők, amik jövének,
Villám volt egykor mindnek méhiben.
Felhők, amik most jönnek terhesen,
Sötétek, mint a holló, sűrűk, minő a bánat,
Csipkések, mint a szemfedő.

Erdők ha zúgnak tompán, rémesen,
Gallyak között ha titkos hang suhan,
Két ős folyamnak hömpölygésiben...
Ott, hol a szörnyű hun király pihen,
S emitt a szőke víz veszélyes medre,
Útnak pora, érző szíveknek dobbanása...
Mintha beszélne sejtelemszerűn,
Hogy ez a gyász is – *a nemzet gyásza.*

S ha átszakadna a világ fölött
Üzenő felhők nagy panasza,
Ha siket volna ég, föld s minden lénye,
Ha a panasz soha oda nem érne,
Hol elvonultan a részvét lakik,
Ha ujjai megdermednének
S nem kopogtathatna ajtaján,
Vagy ha a részvét becsukná talán...
*Még akkor is meg kell hallani tudni egynek:
Átérezni kell ezt Szegednek.*

Keblet kitarja. Mindent feled. Idők lemosták
Lázás napok komor történetét...
A címerpajzs, melyet ellenünk hordozának,
Gyászba van vonva – *s mégsem oly setét!*
Szeged csak gyászt lát, semmi egyebet,
Szeged csak érez, nem emlékezik,
S kell, hogy mozduljon benne egy ideg:
Kit az egész föld szíve melegített,
Hogyan lehessen végképpen hideg?

S hogy cselt szó a természet ellenünk,
Szilaj haraggal csapkod az idő,
Bőszült folyamok árja megdagad.
(Mi itt átértük összes rombolásit!)
Mezők fűvét a nyár leperzseli,
A nyár gyümölcsseit a fagy megöli,
Penész borítja az erkölcsöket...
S mind nem elég, még nem elég. –

Megmozdul a föld, az édesanya,
A jó, türelmes, a jámbor, szelíd,
Hol ősapáknak porló csontja,
Hol minden élet ősforrása van.
Hol a kezdet s a vég találkozik...
A jó szelíd föld... harcra kelnek
Az ember ellen a rögök,
Recsegve málnak szét a küllők,

Föld torka nyílik, lázas reszketése
(Oh, mit csinálhat most benn a pokol!),
Alant dübörgés, hörg a melle, zúg
Gyomrában az izzó láva,
Összerázkódik, mintha nyögne,
Mert már forogni nem akar tovább...
– Belülről is beteg hát a világ!

S merre fusson, akit megtagad
Az anyaföld, emlőiről lerázva?
Van-e még a világon jó talaj?
Van a világon még sok más világ.
Az minden jó szív, részvéttel teli,
S a részvét olyan, mint a rónán az ér,
Odáig fut s kanyarogva visszatér.

Ha az a sok szív mind kitárul,
Hadd rengjen a föld, forrjon gyomra,
Hadd legyenek a házak leomolva,
Csak a részvét oltára álljon:
Begyógyul a seb, akárhogy fájjon.

S az emberszívtől példa adva
Múlik a földnek is haragja,
Megborzad majd a gyilkos gondolatba,
Eszébe jut, hogy ő is szeret,
Sok ezer éve mindig csak szeret.
Mosolyogni fog s víg gondolatai
Virágos hímmel szövök a mezőt,
Fehér bárányok fognak legelészni ott,
Honnan még a vadállat is futott.
S „romok városa” (az a „másik”)
Szintén szebb lesz, mint volt azelőtt.

A föld epéje nem az emberé;
A föld epéje áldás magja,
Amit elvett, azt visszaadja.

II. Utolsó versek

32. Hiába is várnánk másra (többre aligha lehet), egyszeri, kivételes teljesítmény a *Prológ*. A hátra maradt alábbi két vers meg sem közelíti ennek átütő erejét, színvonalát. A költő a prózába mentette át invencióját. Közben-közben azért, vele párhuzamosan, írt és jelentetett meg verseket, sőt, versesköteteket is. Ezek gyermekvers-kötetek voltak, amelyeket kár lenne csupán az esztétikai igényesség mérlegén mérnünk. A korabeli

gyermekvers-irodalom kevésbé támasztott ilyen elvárásokat. Sokkal inkább praktikus szempontokét – de az ilyen témájú és műfajú könyvek iránti kiadói igény már mutatja a sajátosan gyermeki iránti figyelem megjelenését. Mikszáth esetében családi élmények nyomán külön is. Talán elég, ha itt a kötetek címének felsorolásával (*Othton és a zöld mezőn, Tündérliget, Víg órák*) éppen csak jelzem e tényt. (A köteteket a Légrády testvérek, illetve Wodianer és fiai adták ki.) Ami a további „felnőtt” Mikszáth-verseket illeti, ilyeneket már csak kivételesen írt. Én mindössze kettőről tudok. Az *Egy serdülő leánykának* címzettben még megkísérli életbölcességének versbe foglalását, de többnyire csak az út toposzával kapcsolatos tanulságokra futja. Amúgy csinos formában, versszakról versszakra jól kijátszva a refrénre kihegyezett mondanivalót. A Rejtő-dossziében mindössze a vers hozzávetőleges keletkezési dátumát látom: 1901. A gépirat változata következik:

Egy serdülő leánykának

Maholnap kitárul előtted az élet,
S jaj annak, százszor jaj, ki abban eltéved;
Kit nem vezet semmi világító napfény,
Ki tapogatódzva, ki mint a vak, úgy mén.
Nem ismerve tisztást, sem tövises berket,
Maholnap kilépsz az életbe, jó gyermek!

Még csak álmodol most tavaszról, virágról,
Édes örömekről s titkos boldogságról;
Körülötted minden ragyogó, tündéri
És jövődet elméd a jelenhez méri;
Mígnem ábrándjaid darabokra törnek:
Ha az életbe lépsz maholnap, jó gyermek!

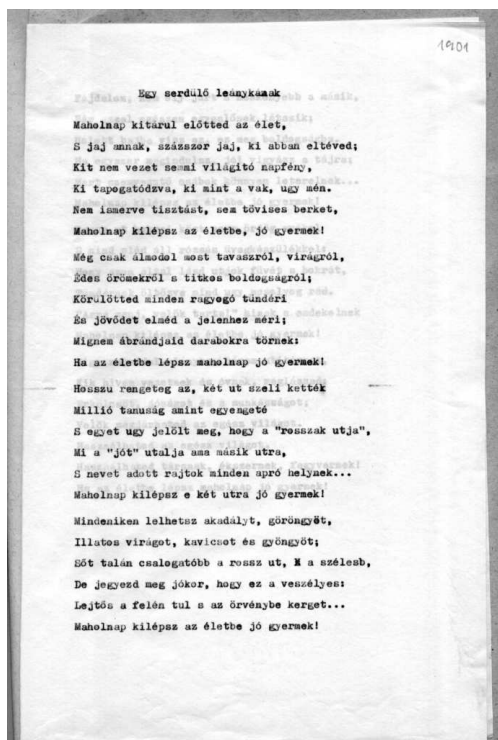
Hosszú rengeteg az, két út szeli ketté,
Millió tanulság amint egyengeté,
S egyet úgy jelölt meg, hogy a „rosszak útja”,
Mi a „jót” utalja ama másik útra,
S nevet adott rajtuk minden apró helynek...
Maholnap kilépsz e két útra, jó gyermek!

Mindeniken lehetsz akadályt, göröngyöt,
Illatos virágot, kavicsot és gyöngyöt;
Sőt, talán csalogatóbb a rossz út, a szélesb,
De jegyezd meg jókor, hogy ez a veszélyes:
Lejtős a felén túl s az örvénybe kerget...
Maholnap kilépsz az életbe, jó gyermek!

Fájdalom, nem oly járt s keskenyebb a másik,
 Bár azzal egészen egyenlőnek látszik;
 Holott bajba visz az, ez meg boldogságba.
 Ha egyszer megindulsz, jól vigyázz a tájra,
 Mert szemvesztő csábok könnyen leterelnek...
 Maholnap kilépsz az életbe, jó gyermek!

Rossz út bokrai közt ezer ördög székel,
 S mind eléd áll rózsás üvegkészülékkel:
 Hogy azon által lásd útjok fűvét s bokrát,
 Tündérnek öltözve mind úgy mosolyog rád.
 „Arra menj, velők tarts!” hínak s esdekelnek:
 Maholnap kilépsz az életbe, jó gyermek!

Vigy magaddal lányka, három útitársat,
 Kik híven vezetnek és óvnak, meglássad:
 Erkölcsöt, jóságot és a munkásságot;
 Velők megjárhatod az egész világot.
 Használhatod társnak, ékszernek, fegyvernek!
 Ha az életbe lépsz maholnap, jó gyermek!

9. A Rejtő István-féle Mikszáth-dosszié egy lapja: *Egy serdülő leánykának* (részlet)

33. Az utolsó versről még ennyi információ sincs. Csupán a lefűzés utolsó helyéből következtetek keletkezésére. Egyébként e tréfás versike tapasztalati anyaga is ilyesmire utal: a „zsurnalista” Mikszáth életvégi bölcsességére. Feltűnő a versben a konvencionális foglalkozásnevek között a vasúti „kocsitoló” szerepeltetése. Maga a foglalkozás nyilván nem új (már Petőfi is utazott *Vasúton*, versben is), „a verklis” és a „harangozó” szomszédságában azonban feltűnik e szó keresetlen egyszerűsége. A vers a Rejtő-dosszié szövegének átirata:

Aki végre révbe jut

Aki volt már deák, írnok,
 Időjós, napidíjnok,
 Kulcsár, kántor, színész, bűvész,
 Tyúkszemvágó, erőművész,
 Bakter, verklis, harangozó,
 Vasutaknál kocsitoló,
 Ámde sehol meg nem ragadt,
 Szerencséje sosem akadt,
 Mit tegyen az ilyen szegény,
 Végkétségbeesett legény?
 Nem marad más neki hátra,
 Látja Tátra, Fáttra, Mátra,
 Mert a dolog nagyon tiszta:
 Lesz belőle zsurnalista.

A prózaíró költészete

Mikszáth persze jóval több volt, mint zsurnalista (jóllehet ebbéli munkássága is kötetek tucatjainak sorára rúg, s kivételes színvonalat képvisel a magyar újságírás történetében). De a transzferhatás ismeretében ezt is a kiváló prózaíró képességének kell tulajdonítanunk. Mint ahogy, s most látszólag merészet állítok, a prózaíróét a „költőéneket”. Mégsem merő kitalálás: a *Hátrahagyott iratok* első kötetének bevezetőjében (a *Mikszáth Kálmán hátrahagyott munkái*ban) az életmű kiváló ismerőjének és első összegyűjtőjének, Rubinyi Mózesnek ez a legelső mondata. „Mikszáth Kálmán a magyar széppróza lírikusa.” E mondat általános és közkeletű értelmét nem is kívánom itt boncolgatni – megtették ezt mások, nálam okosabbak és szakavatottabbak. (Habár „ifjon-ti” /!/ meggondolatlanságomban én is.) De mondtam mást is hozzá. Most, a Mikszáth-versek első nagy csoportját összegyűjtve, ennek bizonyosságaként (s amolyan zárókőféleként is), hadd illesszem e rész végére az előszóban már „tetemre hívott” Praznovszky Mihályhoz, a fáradhatatlan Mikszáth-kutatóhoz

intézett egykori levelemet (amelyet eredetileg éppen a Palócföld közölt 2010/1-es számában). Most (is) ide kívánczok. Idézem.

Kedves Mihály! Nem tudom, eszedbe jutott-e már valamikor (s bárkinek is), hogy egy Mikszáth-verskiadásba talán nem csupán a korai versek (Rejtő István vagy Petrolay Margit által kutatott) nyilvánvaló példáit kellene besorolni, hanem az elbeszélések-regények versbetéteit is. Itt a próza ritmizálásának nem azon közismert eseteire gondolok elsősorban, amelyeket a tankönyvek is említeni és elemezni szoktak, méltán, mint pl. a *Szegény Gélyi János lovai* vagy a *Hova lett Gál Magda?* esetében („ – Irgalom, segítség! Ó, tartsd azt a gyeplőt! – sikolt fel Vér Klári. – Itt a hegyszakadék, jaj, ott is egy örvény!...”, illetve: „Hogy alatt repültek, sok apró madárnak lett a temetője... temetőnél rosszabb sok bodoki lánynak”). Bár talán e példák is megérnének egy külön misét, itt most mégis a versbeszéd azon válfajára szeretném a figyelmet terelni, amelyben a művek elbeszélője, illetve ilyen vagy olyan szereplője maga is kommentálja a versformálás tényét, ebből következően pedig az idézet az elbeszélésben vagy a regényben tipográfiai-lag is versként jelenik meg.

Ezek némelyikének eredetét a kritikai kiadás) egyes kötetei tárgyi magyarázatokkal is ellátták, mint pl. *A vén gazember* alábbi dalbetétjéről szólván:

*Tudod-e drága nagyapám,
Hová adtál?
Véres rózsák ahol teremnek,
Rózsának szántál.*

*Tudod-e drága nagyapám,
Mi az ebédem?
Pecsenyém lóbul,
Italom hóbul,
Ez az ebédem.*

*Tudod-e drága nagyapám,
Milyen az ágyam?
Jéghideg kövön
Egy durva köpeny,
Ez az én ágyam.*

A 17. kötet tárgyi magyarázatai között e versről a következőket olvasom: „A *Szent Péter esernyőjében* [...] az ének szerelmesdal-változatát [...] mint 'melankolikus tót dalt' közölte Mikszáth. [...] Szlovák népdalfordítások számos más művében is előfordulnak”. Ez így teljesen korrekt, de vajon kitől származnak ezek a „szlovák népdalfordítások”? Az eddigi sejtések és sejtések szerint Mikszáthtól. A fenti idézet eredeti változatáról ezt határozottan állíthatjuk is: *Párizs alatt* címmel a *Vasárnapi Újság* 1871. február 19-i

száma közölte (mint a „tót népköltészet” „legújabb keletű termékét”, melyet „tót eredetiből fordítva [...] Mikszáth Kálmán úr küldött be lapunk számára”). Jó másfél évtizeddel később viszont ugyanez az úr, immár híres író, a *Pesti Hírlap* szerkesztőségének „összes tagjaihoz” címzett, tehát nagyon is nyomatékos levelében (*Pesti Hírlap*, 1887. 312. szám) jelentette ki, hogy ő nem „tót”, s nem is tud „tótul”. Soha nem is tudott, még tarokkozás közben sem – „akármilyen veszedelemben is volt a pagátom”. Ilyen nyomós érv előtt meg kell hajolnunk. És mégis ő fordította a verset (s regényei-elbeszélései nem egy betétdarabját)? Vagy írta? Egyelőre a Krk korábbi köteteinek nagyvonalú „megajánlása” ellenére sem adhatunk e kérdésre megnyugtató választ („csak azt tudjuk, hogy nem tudjuk”). Talán a Mikszáth-versek mindeddig halogatott összkiadása megoldja majd e filológiai rejtélyt. Addig is kijelenthetjük azonban: akár tudott Mikszáth „tótul”, akár nem – tudott „költőiül”. Ezért szerepelhetnek műveiben (hogy téged is idézzelek, kedves Mesterem) „számolatlanul lírabetétek”.

Még egy esetet említek. A *Különös házasságban* diáktrefaként szerepel a *Marseillaise* szövegének halandzsa-változata (a cenzúra kijátszásának furfangos példajaként). E „zagyvalékról” a mű elbeszélője állapítja meg, hogy „az összehalászott szavak valóban nemcsak a dallamhoz simulnak jól, hanem az eredeti francia szöveget is utánozzák” – nyilván hangzásban, de ezt már én teszem hozzá. Ha pedig idézem e versbetétet, és mindjárt melléje teszem Weöres Sándor egy rögtönzését (ez utóbbi kézírata az én tulajdonomban van), nyilvánvaló hasonlóságra bukkanunk itt is – a „semmilyen nyelví, modern lettrista vakszöveg” logikájára (az előbbi meghatározás is Weörestől származik). Nézzük először Mikszáthot:

*Gyúróta, rézfazék,
Rántó lábas, vasreszelő
– Frau Mutter! Frau Mutter!
A kávé,
Krampampuli, limonádé,
Puncs, friss virsli,
Rántás, mártás, jó eledel.
– Véber Kádi, Matilde!
Jäger Lizi, tous le trois!
– Matilde!
Patront ás
Aridone Simonide,
Brixit Mátyás,
Setzgetz Vencel,
Amzát húzta
Drei Matador...*

S mindjárt Weöres is melléje (más ritmusban ugyan, de mintha csak folytatása lenne):

*sóher benci
kauffmann berci
schlagnicht pikki
trágár jancsi meg
flangál pancsi
koszlott pincsi de
húzd meg tercsi
s ideoda karcsi
hétrét manci
marhula marcsa
tigris mancsa
fekete a kecske
tyukszemlencse*

Nem kell kételkednünk, Weöres nyilván olvasta a *Különös házasságot*, de hogy közvetlen hatásról lenne itt szó, azt éppen az ő esetében kizárhatjuk – rá mindenki hatott (vagy ő hatott mindenkire!).

Ami pedig mindebből Mikszáthra, a Mikszáth-filológiára és ebben az esetben, különösen a Mikszáth-verskiadásra vagy -kiadásokra következményként vonatkozik, az csupán ennyi: *Mikszáthban a tudományos közvélekedéssel szemben a tanulóévek és a pályakezdés után sem hallgatott el a „költő”, sőt, ekkor támadt fel igazán. Prózájában. Ebben élt tovább. Nem tematikusan-motivikusan csupán, ahogy egyesek érteni vélik, hanem önmagára találva, megerősödve, tulajdonságaiban kibontakozva, egy sokszálú epika egyik szólama-ként. Összetevőjeként annak a modern elbeszélői hangnak, amelyet az újabb elemzések az író legsajátabb tulajdonságaként emlegetnek, s amelynek révén „végig a 'glissandónak', az egyik hangról, az egyik szólamról a másikra való átcsúszásnak a stiláris közegében érezzük magunkat”. Talán nem kell bizonygatnom, hogy mennyire egyetértek Csűrös Miklós utóbb idézett, Mikszáth elbeszélői hangját általában jellemző megállapításával, amelyet itt aktuálisan szeretnék a „költői összetevőre” is vonatkoztatni.*

Végül, talán csak hogy befejezhessem ezt a kérértlen gondolatmenetet, eszembe jut T. S. Eliot is, aki egyik esszéjében, melyet a költői drámáról írt, megkérdőjelezi a moliére-i forrásból, Jourdain úr nevetséges kiszólásából táplálkozó közhelyet, mely szerint az emberek „prózában” beszélnek. Nem. Az emberek nem prózában beszélnek (ugyanúgy, ahogy versben sem). A próza a folyó beszéd megköltése, a szépirodalmi (igényű) alkotások sajátossága a köznapok beszédével szemben. E megköltés okán (Eliot állítása, de Mikszáth művészete is tanúság rá) néha egészen közel kerül a vershez, a költészethez (ha nem is a lírához). A jó prózaírók (s természetesen Mikszáth is) vagy maguk is költők, vagy költők rokonai.

II. Hosszabb elbeszélő művek

Előszó

Mikszáth, mielőtt végleg kilobbant volna verseiből az ihlet, a Jó könyvek sorozata számára 1882-ben és 1883-ban, tehát a *Tót atyafiak* és *A jó palócok* sikere után még megírt három nagyobb terjedelmű epikus verset (*Herceg Eszterházy Miklós kalandjai szárazon és vízen; Jókai Mór vagy a komáromi fiú, ki a világot hódította meg; Herceg Eszterházy Miklós további kalandjai*). Ezek közül, megítélésem szerint legalábbis, csak az elsőt tekinthetjük a szó klasszikus értelmében vett elbeszélő költeménynek. A másik kettőről könnyebben állítható a verses epika meghatározás. Az egyik inkább eposz, a másik verses regény, vagy ha így jobban tetszik: regény versben. Nem mintha a műfaji meghatározás mindjárt értékítélet is lenne. Ugyanakkor kétségtelen, hogy e művek különböző értéket képviselnek.

*A komáromi fiú...*ről pl. egyenesen ezt olvasom: „A vers színvonalát nem kell különösebben vizsgálnunk, nemigen éri meg a halhatatlanságot.” (Praznovszky Mihály: *A komáromi fiú és a jó palóc* – Limes, 1995/4.) Lehet, hogy így van, és mégis. Vizsgálni legalábbis kell. (Elvégre mégis csak egy Mikszáth-műről van szó.) A magam részéről inkább kutatom annak okát, hogy miért gyöngébb ez a mű a másik kettőnél. Amikor egykori kiadójának, Révai Mórnak a visszaemlékezése szerint valóságos „extázisban volt akkor, amikor a verses füzetét írta meg Jókairól és annak folytatásait nap nap mellett elhozta és felolvasta nekem” (Révai Mór János: *Írók, könyvek, kiadók II.*, Bp., 1920, 205. o.). Furcsa módon éppen a Jókai iránti rajongásban („rajongás”: ez is Révai szava) látom a szándékoltnál gyöngébb megvalósulás okát.

A komáromi fiú... eposzi magaslatokba emeli hőstét, az eposzéba, amelyet a középpontba állított figura mégoly jelentős, de merőben individuális írói-költői teljesítményének rajzával sem tud a szerző a nemzeti közösség reprezentációjaként, a történelmet alapító és alakító hősök hitető erejével és érvényességével az olvasó elé állítani. Helyette inkább kapunk verses történelemkönyvet. Kortársról nem lehet eposzt írni. Ugyanakkor e műve is sok-sok megkapó részlettel rendelkezik – ezek példájaként a Jókai tanulmányai kapcsán a természet nagy könyvéről írott sorokat említhetem. (Az ezekben állítottakat nyilván Mikszáth is elvállalta volna ars poeticájának.) A *Herceg Eszterházy Miklós további kalandjai* sem illik tökéletesen az elbeszélő költemény műfaji rubrikájába – a regényíró jelentkezik itt már, egyelőre versben. E versezet „krónika” lenne (maga az elbeszélő nevezi így); de ennek szokásosan szűkszavú híradását szétfeszíti a ráérős meseszöveg – álöltözetekre és átöltözésekre építő fordulataival valójában inkább külső nézőpontú

regény, melynek fikcióját talán jobban szolgálta volna a próza, mint a páros rímű felező tizenkettesek néha végtelennek tűnő sorozata. Persze azért Mikszáth humora, elbeszélésmódjának ötletessége, kifejezéseinek leleményessége, verselésének jó értelemben vett rutinja ezekben is fel-feltűnedezik – a hangsúlyozottan demokratikus mondanivaló rajtuk átcsillanó (átcsillantott!) tanításával.

A *Herceg Eszterházy Miklós kalandjai...* az előbbiekkal szemben elbeszélő költeményként is maradéktalanul méltányolható, sőt: elbeszélő költesztünk kimagasló értékének tekinthető (A magam részéről máris.) E költeményére a másik kettővel szemben sokkal inkább jellemző, amit irodalomtörténészeink Mikszáth írásairól általában és elismerően megállapítanak: „Művészetének két – egymással szoros kölcsönhatásban álló – meghatározó eleme az *élőbeszédyszerűség* és az *anekdotizmus*. E két poétikai jellegzetesség közös vonása, hogy mindegyik bizonyos kollektív szemléleten és egyfajta közösségi beszédmódon alapszik. [...] *Az elbeszélői nézőpont és a közösségi szemléletmód bonyolult összjátéka* Mikszáth elbeszélésmódjának mindvégig fontos jellegzetessége marad.” (Gintli Tibor–Schein Gábor 2007. *Az irodalom rövid története*, Jelenkor K.) Ugyanerre a jelenségre, az elbeszélői hang különös szerepére utal a következő idézet is: „Mikszáth volt az első magyar író, akinél a közönség rájött arra, hogy az elbeszélőnyelv önálló értékkel is bír, mivel a kibontakozó történet mellett külön is élvezhető, olyan módon, ahogy a költészet nyelve.” (Kenyeres Zoltán – idézi Pethőné Nagy Csilla: *Irodalomkönyv 11.*, Korona K., 2004) Nos, ebben az elbeszélésben, ebben az elbeszélő költeményben mindez a szó szoros értelmében valósul meg. Versben és költői nyelven játszva (játszatva ki!) az elbeszélői szerepet. Ráadásul a korábbi Mikszáth-versre, *A sváb hercegnőre* gondolva már ismert módon: a helyenként ugyancsak groteszk események menetét újra meg újra Hány János-i nagyotmondással továbbblendítve a mesei kibontakozás irányában. (Váratlanul az is kiderül, hogy Jancsi följegyzéseiből, „hozott anyagból” dolgozik a történet elbeszélője.) Elbeszélői hang. A főszereplő pedig Hány János és János vitéz egyszerre egy magyar mágnás (vagy dzscentri?) figurájába oltva, költekezési mániájának minden elképzelhető allűrjével. (S ennek finom kritikájával is.) „Kritika” itt nem más, mint e korai különös hóbortjának felmutatása. Bizony sajnálnánk, „ha jó útra” térne s „normális” ember válna belőle – mint ahogy magam sajnálom is *További kalandjaiban* politikai célzatú kurta nemessé vetkeztetését. De emez remek, igazán mulatságos olvasmány.

3. sz.

**HERCZEG ESZTERHÁZY MIKLÓS
KALANDJAI
SZÁRAZON ÉS VIZEN.**

IRTA
MIKSZÁTH KÁLMÁN.

11 szép képpel. Rajzolta Dörre Tivadar.

MÉHNER VILMOS-féle KÖNYVKIADÓHIVATAL.
(Budapest, IV., Egyetem-utca 4. sz.)

10. A *Herceg Eszterházy Miklós kalandjai* című Mikszáth-könyv címoldala
(Az Országos Széchényi Könyvtár állományából)

1. A Jó könyvek sorozatáról álljon itt Praznovszky Mihály ismertetése *A komáromi fiú és a jó palóc* című, már említett tanulmányából: „1882-ben a Révai testvérek *Jó könyvek* néven filléres sorozatot indítottak a magyar nép számára. A pár lapos, rajzokkal illusztrált kis füzeteket, amelyek tán formájukkal is a vásári ponyvát kívánták ellensúlyozni, éppen Jókai Mór verses regéjével indították meg...” E sorozat 3. darabja volt az alábbiakban olvasható verses mű is, 1882-ben jelent meg. A Jó könyveket egyesek fenntartásokkal fogadták, Mikszáth költeményét is beleértve. Érveikre s az írónak ezekkel kapcsolatos véleményére érdemes Mikszáthot magát idéznünk (*Szent tárcza*, in: *A saját ábrázatomról, Mikszáth Kálmán munkái* 33. – eredetileg a *Pesti Hírlap* 1886-os 92. számában jelent meg): „...a Magyar Államban (épen a mai számban) ugyancsak jól megmossák néhány írónak a fejét a 'Jó könyvek' című népies művecskéik miatt, amiket a közoktatásügyi miniszter terjesztet a jámbor olvasni tudó nép közt [...]. A velem enyelgő passzus így szól: 'Az egyiket Mikszáth Kálmán, ez a kegyelt író szedte ritmusba. A mai pénzsűk világban, mikor az óriási adó miatt a nép úgyis oly levert, majd kétségbeesett – odamutatja a népnek a nagy urak rengeteg pénzét s könnyelmű pazarlását. Bemutatja Eszterházy Miklós pazar költekezését – mint lövi agyon a paripát, melyért tízezer forintot dob oda, – hogyan gyűjt rá fidibuszként egy ezeres bankóra [...]. Most kérdezem: minő erkölcsi hasznot remél szerző a népnél e füzettel elérni? Hová lesz itt a királyi tekintély? és vajjon minő szívvel fog adót fizetni az ily mérgezen táplált nép?'” Eme értetlenkedés maga is mutatja, hogy bizony rászorult az olvasó egy kis felvilágosításra. Mikszáth a költői szabadság védelmében a maga enyhén csípős szellemességével ezt meg is tette: „...az illető névtelen író, aki engem olyan szörnyűséges lázítónak rajzol a királyi tekintély ellen (hogy legalább is Szalay Imrének képzelem magamat), elfelejtette odaírni, hogy egy angol királyról van szó s még az is csak 'mesebeli'.

*Felül ült a király, legtöbbet az veszett,
Sebaj, adóban majd visszaszedi eztet.*

Nem! Én igazán semmi rosszat nem gondoltam ő angol királyi felségéről. Hát nem elég gavallér dolog az, hogy ő veszett? S nem elég természetes az, hogy adóban visszaszedi? Kit izgatnék én ezzel ellene? Legföljebb az íreket lehetne. De azok nem veszik a 'jó könyveket'.” S most következék, a magyar olvasók veszik (!), a sorozat szóban forgó füzetének inkriminált költeménye:

Herceg Eszterházy Miklós kalandjai szárazon és vízen*Első fejezet*

Elmondatik: hogy lett dúsgazdag a híres Eszterházy familia?

Ki ne tudná hírét Galanta urának,
Herceg Eszterházy Miklósnak vagy Pálnak?
Nevezetes annak nagyapja, dédapja,
A történelmünkben eljut minden lapra.
Mert vitézek voltak, mint az oroszlánok,
Fegyverrel szolgálták királyuk, hazájok.
De volt is nyomában Istennek áldása,
Jószágnak, kincseknek bő gyarapodása.
A nap is bágyadtan lehajlik, elfárad,
Hányszor ér naponkint Eszterházy-várat!
De nem volt ez a név mindig előkelő;
Eszterházy is csak szegény volt azelőtt,
Alig kétszáz éve... de hadd mondjam sorba,
Hogy ne legyen ez a história csorba.

Régi krónikákban felírva találjuk:
Wesselényi volt a palatinus nálunk,
Wesselényinek volt tömérdek jószága,
Gulyák, ménesei, várak, majorsága.
De ami többet ért mindezeknél kétszer:
A felesége volt a legdrágább ékszer;
Két fekete szeme, rózsaszín orcája,
Hattyú fehér nyaka, pici piros szája.
Hogy a nádor meghalt, özvegy lett az asszony,
Sereglett sok vitéz, hogy rózsát szakasszon,
Piros nyíló rózsát, gyászba, feketébe,
Hogy átöltöztesse menyasszony fehérbe.
De biz abba foga el egynek se vásik,
Nem volt ott szerencsés se egyik, se másik.
Bús maradt az úrnő, a férjét gyászolta,
Úgy látszik, eszébe jut egy nap százszorta.
Nem kellene neki a kérők, lovagok,
Fényes uraságok, gazdag országnagyok;
Elvonul özvegyi fátylával magányba,
Férje volt cselédit mind szertebocsátja,
Mindenkinek adván útra jó tanácsot,
Gazdag ajándékot és puha kalácsot.
De volt a férjének egy írődeákja,
Csinos, szelíd fiú, hogy aki csak látta,
Mindenkinek tetszett, becsülte, szerette,
Eszterházy Miklós volt a diák neve.

Behítta Miklóst is a kegyelmes asszony,
 Hogy a fegyvertárban valamit válasszon.
 Ami neki tetszik: kardot, vértet, bárdot,
 Ezüsttel, arannyal vert mentét, szerszámot,
 Választhat gyémántos kantárt, arany nyerget,
 Karbunkulus gyűrűt s amit csak kedvelget.
 Biztatja az asszony: „*Nézz körül és válassz!*
Semmi sincs e helyen, hogy ne kaphatnád azt.
Jól vigyázz, semmi sincs, éppen semmi... semmi...”
 De Miklós nem tudja, mit kelljen elvenni;
 Hova vesse szemét, mit lásson, mit kérjen,
 Bódul, megvakul a kincsek nézésében,
 Ránéz az asszonyra, hogy az mit kínálna.
 (Ni, hogy elpirult a patyolat orcája!
 Szeme tán biztatná, csakhogy le van sütve!...)
 Szegény íródiák nagy zavarral küzd, de
 Újra szól az úrnő: „*Nos, amint mondtam!*”...
 „Akkor hát, asszonyom, az a kard kell ottan!” –
 Mondá Eszterházy, bátorodván végre
 Drága művű szablyát fogva a kezébe.
 Ki van rakva tokja csillogó kövekkel,
 Gyémánt tulipánttal, zöld kígyószemekkel,
 Damaszcén acélja úgy megcsillog, fénylik,
 Egész kis vagyont ér az a kard, beszélük.

Összevonja erre szemöldjét az asszony,
 Gúnyoló a hangja, hogy sebet fakasszon:
 „*No, ugyan bolond kend, ha meg kell vallani,*
Hát miért nem tudott engem választani?
Hisz ha engem választ, ha nem ostoba, hát
Velem együtt minden kendé, amit itt lát.”

Ámult a diák e gúnyos nevetésre,
 De nem haragudott azért érte mégse.
 Hirtelen eldobta magától a fegyvert
 S a karjába zárta, kit gondolni sem mert,
 Ezer öleléssel, ezer csókadásra.
 Megvolt a nagy lagzi; sohase lett mása.
 Gazdag ráadásul jó asszonyra, szépre
 Töméntelen jószág jutott a kezére;
 Családjának fényét veté meg ekképpen,
 S én most unokája dolgait mesélem.

Második fejezet

Elmondatik: hogy fogtak ki Miklós herceg és Jancsi hajdú Bécsben a németeken.

Miklós volt a neve az unokának is,
 Akit még mint gyermek ösmertem magam is;
 De miképp illik, kezdjük az elején.
 Onnan, ahogy felnőtt s lett gyönyörű legény,
 Mikor a húsz évet éppen megütötte,
 Apja, a vén herceg vállon veregette:
 – „Édes fiam, embernek ember vagy:
 Most szárnyra eresztlek, a világ elég nagy,
 Menj, próbáld ki, fiam, eredj, nézz szét benne,
 (Sokat lát, kinek nem hályogos a szeme)
 Menj, de hogy magyar vagy, azt eszedben tartsad,
 És eleven ember ki ne fogjon rajtad,
 Mert több ám a bunda mindig, mint a gallér,
 Azért légy hát, fiam, mindenütt gavallér.” –
 Elindula Miklós kincsekkel megrakva,
 Egy fiatal bérest ad melléje apja,
 Kit felöltöztetnek hajdúi ruhába,
 Ezüst paszománttal gazdagon kihányva.
 Nagy Jánosnak hívják a derék cselédet,
 Aki a herceggel együtt nevelődött
 S mostan is egymással mennek a világba,
 Legelőbb száztornyú Bécsnek városába.
 Nyolc szekér viszi a marcipánt, pogácsát,
 Útravalót tisztát, sült libát és kácsát.
 Amint Bécsbe értek, van tolongás, lárma,
 Forr a város, mint a méhek a kaptárba’.
 Egy nagyétű talján mutogatja magát:
 Ham! ham! megenné tán az ördögöt magát.
 Miklós ott ácsorgott János cselédjével.
 Jóllakott a szemök cifrasággal, fénnel.
 Tündöklő ott minden, az utolsó gombig;
 Márványból van itt tán még a szemétdomb is;
 Drágaság és pompa minden nyomon-lépten,
 Magas, ékes házak, ezer is egy végben.
 Aranyat, gyémántot tesznek ki ablakba –
 ...Otthon legfeljebb csak szegfű nyílik abba’,
 S gyöngye kéz ápolja, meg-megöntözgeti...
 János ezt magában úgy hányja, úgy veti,
 S mikor kérdezzetik, akik mutogatják:
 „No hát, János fiam, ez oszt’ a gazdagság!
 Mennyit érhet ez meg? Ugye pompás város?
 Igaz-e, nem láttál soha ilyet, János?”

Nem felelt rá mindjárt, előbb meggondolta,
Még körül is nézett s csak azután mondta:
*„Szép város, de kétlem, hogy annyit megérjen,
Mint nálunk egy eső – tavaszi időben.”*

Megharagudtak a bécsiek e szóra,
De ha nincs ínyökre, tegyenek róla!
Miklós a bajuszát kevélyen pederte,
János feleletén úgy örült a lelke.
Az egyik német úr ekkor karon fogta
S vitte a herceget egy utcasarokra,
Hogy a híres talját ő is lássa végre,
Ki egy egész birkát eszik meg ebédre.
Benne volt a herceg a fitymálkodásban:
*„Ejh, mi az... egy birka? Hisz Magyarországon
A ti birkátoknál többet nyom egy lúd is,
Tudok én embert, ki felfal egy borjút is – ”*
Közbevág a német: *„Igazán? De iszen
Beszélhet a herceg, én bizony nem hiszem.”*
Elpirul Miklósunk s ingerült a hangja:
„Vagy hisz, vagy fogadjunk kétezer aranyba!”

Összecsap a két kéz, eb, aki megbánja,
De Miklóst a bánom csakhamar megszállja.
Félreinti Jánost: *„Kedves jó cselédem,
Kitépném a nyelvem, de mi haszna tépjem?
Nagy bolondot tettem, hogy eljárt a szájam:
Benne vagyok nyakig mostan a hínárban.
Hol egy olyan ember, hol keressem, merre,
Aki egy sült borjút enne meg egyszerre?”*

Töri fejét János, megértvén a dolgot,
Egy egész borjú sok, ilyen szókat morgott.
A fiatal herceg oda volt bújában:
*„Nyelvemmel botlott meg ez egyszer a lábam;
Szégyen ez, nagy szégyen, de nem a pénzt nézem;
Hisz a becsületem van a serpenyőben.”*

Megsajnálja János hercegének sarját
S így szól: *„Megeszem az ördög-adta borját!
Ha becsület dolga, meg kell neki lenni,
Azért egy ökröt sem sokallnék megenni.”*
Úgy megörült Miklós, Jánost átölelte,
De azért a lelkét mély kétség gyötörte:
Hátha csak jó szívből vállal... amit vállal,
S nem tud megbirkózni a feladatával.
Lesz, ami lesz, jöjjön, amit isten rendel,
S intézi a dolgot következő renddel:

Párizsból kuktákat, Londonból szakácsot,
Vácról gyömbért hozat, Nápolyból bográcsot,
Paprikát Szegedről, borsért küld Kassára,
Hogy rá se ismerjen a borjú magára.

Mikor elkészítik vagy húsféleképpen,
Combját úgy, fejét így, sülve, főve, lében.
Hogy megjött a nagy nap, a fogadás napja,
Kíváncsi egész Bécs apraja és nagyja,
Összegyűlnek egy nagy vacsoráló házba,
Mindenki a híres borjúevőt várja.
Tele van a szoba fényes grófi néppel,
Maga a király is ott ül bámész képpel,
A királyné asszony aranyos szoknyában,
Borsónyi gyémántok mindegyik ráncában,
De azonfelül is sok szép vászonceléd,
Kik mind kérdezzetik a Nagy Jancsi nevét.
Mert amint belépett s leül az asztalnál,
Sose láttak még ők különb legényt annál.
Izmos a két válla, délceg a tartása,
Nincs Bécs vármegyében, ejh, dehogy van mása.

De ím, itt hozzák már az ételt a szolgálak,
Szegény Jancsi kezdi végezni a dolgát.
Remekeltek ám a külföldi szakácsok,
Főztek a borjúból annyi nyalánkságot,
Hogy amint feladják ezüstös bögrékben,
Aranyos tepsikben, tányéron, csészékben,
Ő biz rá nem ösmer abban a borjúra,
Azt hiszi valami patikai kúra
S hogy ez alkalmasint arravaló lenne,
Hogy csússzék rá jobban a borjúpecsenye.
Mindegy, isten neki, eszem, ha kínálnak.
Csörög a kanál, kés, ürülnek a tálak...
Huszzonegy ételre van a borjú osztva,
(A burkus királynak sincsen ilyen kosztja)
Minden étel más-más, ki van az fundálva,
Jó a leve s a hús minden porcikája.
Csak eszi, csak eszi, hej, észre se veszi,
A huszadik tálát is elébe teszik.
De Jancsi már lankad, legalább úgy látszik,
Ímmel-ámmal csammog, szeme szikrát játszik.

Sápadoz a herceg, lassú morgás támad:
Pedig itt hozzák már az utolsó tálát.
De hiába, késő... nem bírja ki tovább.
Vagy ki tudja... hátha? Nézzük, hogy mi lesz hát?

Ekképp zúg a népség, suttog egymás között,
Míg Jancsi újból az evésnek gyürkőzött.
Szolgák és lakájok ott lesik, csodálják:
Vajon meddig bírja mozgatni a száját?
Egyszer csak, amint már alig van a tálban,
Hátranéz Jánosunk, mintha hamarjában
Valami bölcs dolog jutna az eszébe.
Felnyitja a száját illetén beszédre:
„Kegyelmes hercegem! Ura Galatának!
Parancsold meg, kérlek, e német szolgálknak,
Ne hozzanak ilyen kotyvalékot ide,
Mert én az ablakon dobom ki izibe.
Nem szólanék máskor, de sok talál lenni...
Félek, nem bírom *oszt' a borjút megenni.*”

Mikor megértették, lett éljenzés, láрма,
Micsoda – ámultak – még a borjút várja,
Most, mikor úgyszólván egészen megette?
Maga a király is így szólt: „Teringette!
Ilyen vitéz gyomor nincs több országomban,
Megteszem a fiút miniszternek nyomban.”
De közbeszólt Miklós: „Felséges királyom!
Ne bántsa a Jánost, még csak hadd szolgáljon:
Hogy miniszter legyen, szeretném azt én is, –
De ahhoz jobb gyomor kell az övénél is.”
János fáradsága nem volt haszontalan,
Kétszakajtónyi lett a tömérdek arany;
A német ez egyszer lefizette szépen,
Kvétánciát adtak róla illőképen;
A nyugtatvány alá Jancsi irt keresztet,
Mert övé lett a pénz, mit a német vesztett.
Boldog volt most Jancsi, jött nagy dínomdánom,
Egy ezüst gyűrűt is megvett a vásáron;
Nem mondom meg, kinek, nem hogy mi az ára...
Elvitte a posta másnap Galantára.

Harmadik fejezet

*Elmondatik: hogy mentek el Londonba, Angolországba,
hol Eszterháznak különös esete támad egy szürke lóval.*

Úgy történt biz ez mind, ahogy elbeszéltem,
Hogy igaz, a tűzbe tenném kezem érte.
Olyantól tudom én, aki jól tudhatja,
Ki halálos ágyán írásban fennhagyta
Az utána való világnak, hadd lássák
Két magyar embernek a virtuskodását.

Minek is tagadjam, ki szedte írásba;
A megfakult betűk a Jancsi írása
Onnan olvastam ki, onnan tudom végig,
Mert ez a dolog ám még itt nem végződik.
Miklós így szólt egy nap: „Hallod-e te, János,
Nem elég nagy nekünk ez a vén Bécs város,
Még majd azt mondják ránk, ha soká itt leszünk,
Hogy otthon tán ilyen városunk nincs nekünk.”
Fontolóra vették s elindultak nyomba
Óperencián túl a ködös Londonba.
Nem volt hosszú az út, mivel nem volt kajla,
Torony irányában mentek mindig balra,
Heted napon éppen deket harangoztak,
Mikor a legszélső házak mutatkoztak.
„London” volt felírva a mutató fára,
Ideje is, mert a Miklós lova fáradt,
Nem fut ez már, hanem csak ballag, ténfereg,
Mert seb van a hátán, feltörte a nyereg.
(„Úgy kell neki! – mondja bosszankodva János –
Minek lett ló? Mért nem Galantán nótáros?”)
Ni, mint biceg, sántít, hogy szinte nevetség,
Gondolja is Miklós: szégyene ne essék,
Ilyen lovon menni a városon végig,
Biz Isten megszólják, csúful lebecsmérik.
Amint így aggódnék, kapóra jön éppen
Egy gyönyörű kocsi négy ezüst keréken,
Drága kovácsmunka, bársony az ülése,
Talán a király lesz? Nem a király mégse.
Mert nem jár ott hintón, de gyalog ökelme,
Lévén ánglusoknál más a dolgok rendje:
Nálunk minden jobbágy a király szolgája,
Ott minden jobbágyát a király szolgálja,
Hordja a koronát, de mégse rátartó,
Olyan ő ott, mint az arany gyertyatartó:
Ő tart fényt, de benne gyertya csak azért ég,
Hogy dolgozni lásson világánál a nép.
És most térjünk vissza oda, hol elhagytuk,
Hogy ült a kocsiban két szép lány s az apjuk.
A leányzóknak fején hercegi korona,
Olyan mind a kettő, mint Tündér Ilona,
De többet ért az, hogy (nem nézünk leányt most)
Egy pej volt kötve a kocsisaroglyához,
Egy fölösleges ló, gyönyörű növésű,
Piktör nem fest olyat, sem nem farag vésű.
Megörült Miklósunk: „Enyém lesz, megveszem
És majd a városba belovaglok ezen.”

Gondolatból tett lesz; megkérdezni árát
Odalép s megfogja a gyepplős kantárát.
Megállott a kocsi: „Engedelmet kérek
– Így kezdette Miklós bátran a beszédet –,
Engedelmet kérek a bátorságomért,
Hogy megállítottam, de az a bajom ért:
Beteg lett útközben az én Ráró lovam,
Hát arra kérem én az urat komolyan:
Látom, egy nyerges ló ott ficáncol hátul,
Szívesen venném meg azt a gazdájátul.”
Gúnyosan mosolyog az angol e szóra:
„Hát tudja-e az úr, kivel állott szóba?
(S úgy megdühöng, bár ősz szakállá, mint kender)
Én vagyok itten a leggazdagabb ember.
Születésem herceg, a nevem Márború
(Miklósra nézett a két széplány szomorún)
Azt kérdezi: lovam nem adom-e oda?
Ej, ej, jó uracskám, mondja meg kicsoda?”
Megfelelt emberünk szelíden, csendesen:
„Eszterházy Miklós becsületes nevem,
Herceg vagyok én is, s ami a földolog,
Ifjú ereimben jó magyar vér csorog.”
Ránézett Márború savaszín szemével:
„Hehehe! Menjen el az Isten hírével,
Hagyja itt a lovat, barátocskám, másnak,
Nagyon drága ló az egy magyar mágnásnak.”
„Micsoda? – pattant fel Miklós –. Mi az ára?”
Feleli az angol: „Menjen az útjára;
Tízezer forinton alul nem eladó:
No, ugye megmondtam, nem magának való?”
Eszterházy erre de bizony fellángol
S tízezrest vesz ki a bugyellárisából,
Valamennyit oda a kocsiba szórja
S tölti a pisztolyát hirtelen golyóra.
Magszeppen az angol, sikoltoz a lányság,
Mikor meghallják a pisztoly durranását.
Mi történt? Látni már, hogy a füst szétterjed.
Halva fekszik a ló. Nem hord az már nyergét...
S egész kipirulva ott áll Eszterházy.
„Megijedt tán? – szól az angolnak, ki fázik –
Megvettem a lovat, de bizony nem másért, –
Hogy szóba állhassak... egy-két pillantásért.
Márború herceg úr, vegye fontolóra:
Egy magyar mágnás még rá sem ül ily lóra.”

Az angolt bántja is talán ez a dolog,
S marasztanák szemmel a szép kisasszonyok,

De Miklós az időt tovább már nem húzza,
Föveget emelint s lovát sarkantyúzza;
S az mintha érezné, hogy mi most a virtus:
„Ne fájjon semmid sem... mint sebes nyíl, úgy fuss!”
Kevélyen elvágat, bár a lába vérzik,
Londoni kapukból szép leányok nézik.

Negyedik fejezet

*Elmondatik: hogyan nyerte el Eszterházy Márború herceg tömérdek vagyonát,
és hogy szerette meg a szép Editet.*

Híre ment hamar az utcai esetnek.
London városában most ezen nevetnek,
Hogy főzte le Miklós Márború herceget,
Meg is érdemelte, mert minek henegett?
S amint még tovább ér a hír szájról szájra,
Márború meghívja Miklóst vacsorára.
Mert szégyelli, hogy ha őrajta kifognak,
S elejét akarja venni a dolognak.
Két gyönyörű lánya biztatja legkivált,
Hívjon sok vendéget és magát a királyt,
S mutasson aztán fényt, hogy álomnak véljék,
Tengeri matrózok száz évig regéljék.
Meg is történt minden, arra nincsen gondom,
Hogy sorra elmondjam, nem én, dehogymondom.
Unokám se győzné azt végighallgatni,
Az öreg asszonyok szájának kell hagyni;
Azok szerint, ha oszt kihímezik a szót,
Az öblítővíz is tokaji borból volt.

Krónikákból látom a mi szín-valóság,
Ki van ott hagyva a hiábavalóság.
Annyi szent, Miklós nem volt fényben hiányos,
Vele ment, mint mindig, de kicsípve, János.
Eszterházyról a vén írás azt mondja:
Kis gyémánt óra volt minden mentegombja.
Valamennyi jól járt, ütött és mutatott,
Fehérnépség szeme szikrát hányogatott.
Ami pediglen a vacsorát illeti,
Arról a hagyomány úgy szól, hogy őneki
(Már tudn' illik a mi Miklósunknak) külön
Ott benn főztek, fogván egy szakácsot fülön,
Fő a dologban, hogy henegegsből tették,
Tüzük politúros fával élesztgették.
Látta Miklós s úgy tett, mint aki nem látja,
Majd bizony azt mondják, szája maradt tátva.

Úgy tett, mint aki már több fényt látott ennél,
Mintha az egészet még észre se venné.
A két kisasszonnyal szívesen szót váltott,
Sőt, ki is szemelte a szebbik virágot.
Nem volt nehéz, mivel csinosabb az egyik,
A fiatalabbik, úgy hívják, hogy Edit.
Szőke selyem haja vállát betakarja,
Tejszínű az arca, hófehér a karja;
Búzavirág szeme férfiak romlása,
Még a püspöknek sem tanácslom, hogy lássa.
Meg is olvadt Miklós, odalett egészen,
Hétszer újráták meg a táncot egy végben.
Miklós tüzzel járta, Edit meg nem bánta,
Tündöklött fején az aranyozott párta.
Az a párta, párta... ha főkötő lenne,
Istenem, de csinos volna Edit benne;
Jobban megszorítja puha kis kacsóját,
Jaj, le ne tapossa helyes viganóját!
Amikor nem nézték, derekát átfogta,
S mikor nem hallották, fülébe sugdosta
Csintalanul, hetykén: „Kegyelmes kisasszony,
Hátha arra kérném: legyen maga asszony!”
Mintha rásüt a nap rozmaring virágra,
Bágyadtan hajlik le annak minden ága,
Kezét leereszté, fejét lesütötte,
Imbolygott, mint a nád, gyönyörű termete.
S míg liljom-szál hajlik, a virágja éled,
Megfesti arcát a szerelmi igézet:
„Jaj, lennék én asszony – rebegi csendesen –,
De mihaszna lennék, örömet, szívesen,
Nem adnak engemet egy magyar mágnásnak,
Szegény az minekünk, inkább adnak másnak.”
Miklós e szavakra megharapta ajkát,
Megfordult s ott hagyta a kedves leánykát.
Hisz nem ő az oka! de fájt neki nagyon,
Hogy a szív itt semmi, minden csak a vagyon.
Mivel találomra odavitte lába,
Átment szomorúan a másik szobába.
Ott ültek az urak, mulattak, kártyáztak,
Ha jól emlékezem, hát durákat játsztak.
Felül ült a király, legtöbbit az vesztett
(Se baj, adóban majd visszaszedi eztet!)
Bosszús volt egy kicsit király öfelsége
S épp Márború ellen volt intézve mérge.
Ha a király buktí, mindig ő a nyertes,
Egy halom aranyra milyen könnyen szert tesz!

Király a kártyáját mivelhogy csapkodja,
Szelétől megbomlik a nyert arany boglya,
S a sok arany közül egy a földre esik,
Felugrik Márború, hogy ő megkeresi:
Szertenéz, lehajlik, az asztal alá nyúl,
Ugyan érdemes is! mondja ott néhány úr.
Miklós a viláért egy szót ki nem ereszt,
Gavallérhoz illőn kivesz egy ezerest,
A gyertyához lépve, fidibusznak gyúrja,
Meggyújtja s világít vele Márborúra,
Hogy az jobban lásson a nagy asztal alatt
...Találja meg szegény azt az egy aranyat!

Elámul a király s minden atyafia,
Ilyen gavallért még nem látott Anglia!
Asszonyok, leányok mind összeszaladnak,
Szót az egyik szájból a másikba adnak.
Mily finom úr Miklós s milyen előkelő,
Márború aranyát hogy keresték elő;
Király is megszólalt mindjárt melegibe:
„Urak, országnagyok, figyeljete ide!
Ez a magyar herceg most a mi vendégünk,
Kit, minek tagadnám, kissé becsméreltünk,
Mert kedvelt hívünket, Márború herceget
Megtréfálta tegnap, csapván szörnyű szelet.
Nem is szándékoztunk ezt annyiba hagyni,
El akartuk szemét kincssel kápráztatni,
Azt hittük, nem lehet úr más, csak mi magunk.
Hittük pedig azért, mert gazdagok vagyunk.
Íme, ez az ifjú, gazdag vagy nem gazdag
(Nem tartozik ide, nem keressük azt ma),
Megmutatta fennen, hogy a pénzt nem nézi,
Mindenütt, mindenben úri voltát érzi;
Angolországomban nincs őneki párja,
Üríttem poharam magyar hazájára!”
Csengtek a poharak, a cigány tust húzott,
Miklósunk szép arca nagy örömben úszott.
Szólni akart, nehogy azt mondják rá, paraszt;
De megint a király tette le a garast,
Mondván: „Urak, azért vagyunk mi angolok,
Hogy elősmerjük azt, ami dicső dolog.
Eszterházy Miklós jutalmat érdemel,
Megengedjük tehát neki, hogy ezennel
Amink csak van, abból válasszon szabadon,
Bármi legyen is az, megkapja, fogadom.”

Nem habozik Miklós, hirtelen megszólal
S elmondja, mit választ, pirulva, pár szóval.
Neki nem kel innen kincs... vigye a fecske!
De kell neki innen egy magyar menyecske,
Inasának pedig, Jancsinak egy másik,
A magáénak már ismeri vonását;
Nem más az, a házi kisasszony, szép Edit,
Ez legyen az övé, a Jancsié pedig
Valamely udvari ügyes fehércseléd,
De azt ezer közül ő nézze ki előbb.
Ha darázs-fészekbe nyúl, se vón' különben,
Egyszerre dühös lett rája minden ember,
Márború s a király a szavába vágnak.
Még Jancsi inas is s zagyván kiabálnak.
Király azt beszélne, ha értne a zajban,
Hogy nem oda Buda! Itt az az egy baj van,
Edit nem tőle függ; Editet az kapja,
Kinek jószántából od'adja az apja.
Jancsi meg felordít: neki nem kell senki,
Van öneki, aki gondját viselendi,
S elárulja, hogy az Galantán a Marcsa;
Kiáltják az urak: „No, az isten tartsa!”
De a legdühösebb vén Márború herceg,
Mint minden lefőzött ember, ő is henceg.
Kiabál, amint csak telik a torkából:
„Lám, uraim, kibújt már a szög a zsákból.
Most tudjuk, a pénzét mért hányta ökelme,
Hogy a leggazdagabb leányt elemelje.
De nem oda Buda! mint a király mondta,
Felsült most az úrfi, nem akadt bolondra.
Mert én a lányomat nem adom, nem adom,
De már hogy is adnám? Hisz övé e vagyon,
Melynek Magyarország sose látta párját...
S elkezdi számlálni számos majorságát,
Földjeit, rétjeit s mi mindene van itt,
Kiváltképpen pedig tömérdek juhait.
Annyi sok, nincs ember ezen a világon,
Ki juhok dolgában a nyomába hágjon.
„Fogadjunk! – kiált fel erre Miklós nyomban –
Hogy ahány birkája, annyi juhászom van!”

Ha sistergő villám üt be csendes éjbe,
Úgy ütött ez a szó ebbe a beszédbe.
Szörnyülködnek, zúgnak: Hisz az lehetetlen!
Majd csend lesz... hallani, amint a légy röppen;
Meg újra morognak, mint égi háború:
No, mit szólasz ehhez? Hallod ezt, Márború?

Márború arcán csak szánakozás látszott:
 „Megeeszem én, öcsém, azt a sok juhászod,
 Hanem a fogadást, bármily bolond, állom,
 S ha nyered, mindenem tied a világon:
 Lányaim, kincseim, összes jószágaim,
 Selyemfüves rétek, patakim, malmaim;
 Ha arany, ha ezüst, ha palota, ha ló,
 Ne maradjon semmim, csak a rajtamvaló.”

Miklós kérésére teszik ezt írásba,
 Királyi pecsétet ütnek az írásra,
 Király komissziót húsz tagból nevez ki,
 Ki a juh- és juhász-számlálást megkezdi.
 Leteszik a hitet – mert az ember gyarló –,
 Számításnál egy se legyen részrehajló.
 Kezdik a nagy munkát Angliában elébb,
 Aztán elindulnak Magyarország felé,
 Birtokról birtokra, Jancsi vezetgeti,
 Vajon lesz-e elég szerencséje neki?
 Erre gondol Miklós, s egész London várja,
 Tudakozni járnak a király nyakára,
 Hogy lesz már, mi lesz már, hogy állnak a számok?
 Maga a szép Edit is kíváncsi rájuk,
 Mindig kérdi, s mindig pirul, mikor kérdez,
 Mosolyog a király ez érdeklődéshez:
 „Ej, ej, hát ki nyerjen, monddsa édes szépem,
 Apád-e vagy pedig...” Szól az: „Ne izéljen!”

Nem is izélt többé – de én se izélek,
 Nem toldom már tovább, mindent elbeszélek.
 A nagy számolásnak úgy lyukadt ki vége,
 Hogy volt Márborúnak birkája temérdek;
 Ráment ezerekre, nem is néhány százra,
 De *tízzelet mégis több a Miklós juhásza.*

Boldog volt most Jancsi az urával együtt,
 Mert mondanom sem kell, hogy ő is visszajött.
 Márború vagyonát Miklósunknak adták,
 Királyi udvarnál nagy fénnel fogadták;
 Márború szegény lett, semmije se maradt,
 Esküvőre készült szép Edit ezalatt.
 Drága kelengyét háromszáz fraj varrta,
 Két hét óta folyton dolgozgattak rajta.
 Harmadnapra lett vón' már a lakodalom,
 Mikor lovas legény áll meg az udvaron.
 Fekete pecsétés levél Galantáról,
 Rossz hírt hoz, rossz hírt hoz az ország sorsáról:

Ellenség ütött be három határ felül,
Dúlnak a franciák otthon kegyetlenül.
Felkiáltott Miklós: „Hamar, Jancsi, nyergelj!
S hazaindulának mindjárt korán reggel.
Siettek, volt dolga sarkantyúnak, lónak,
Márborút megtették addig tisztartónak.

*

Ami aztán történt, azt majd elbeszélem
A szüret után vagy legkésőbb a télen.

– Vége –

11. Mikszáth Kálmán fényképe az elbeszélő költemény megjelenésének évéből, 1882-ből – a felvétel történetét *A saját ábrázatomról című* elbeszélése mutatja (Az Országos Széchényi Könyvtár állományából)

ANDOR CSABA

Adalékok és adatok Esterházy Péter műveihöz

*Tarjányi Eszter emlékére***A Termelési-regény néhány életrajzi vonatkozása**

Esterházy Péter harmadik könyvével, a *Termelési-regény (kissregény)* címen megjelent művel aratta első komoly sikerét. Bár a *Fancsikó és Pintára*, majd a *Pápai vizeken ne kalózkodj!*-ra is sokan felfigyeltek, a kritika (és nem utolsó sorban az irodalomtörténeti szakma) csaknem egyöntetű elismerését mégis ezzel a kötetrel vívta ki.

A mű létrejöttének életrajzi hátterét részleteiben nem ismerem, erről tehát hallgatnék. Az nyilván ismert, hogy a regény írásának idején az 1977-ben elnyert Móricz Zsigmond-ösztöndíj tette lehetővé, hogy első és egyben utolsó munkahelyét a szerző otthagyja. Már ekkor elhatározta (ezt néhány nappal a kedvező fordulat, vagyis az ösztöndíj elnyerése után, a nálam tett látogatása során el is mondta), hogy annak lejárta után nem kíván visszamenni a munkahelyére, másik állást sem keres, hanem megpróbál az írásai-ból megélni. Ez akkoriban nem volt túl könnyű, de nem is volt nehéz; a rendszertelenül érkező pénzből azonban (kezdő írónak) csak fegyelmezett életmód mellett lehetett gond nélkül megélni. (1980-ban egy tíz szerzői íves könyvért kb. annyi honoráriumot kaptam, amennyit fél év alatt kerestem az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársaként. Ha előzőleg a könyv fejezeteit folyóiratban is megjelentettem, akkor megkészserezhettem volna az összeget. A szépírók csaknem minden esetben előbb folyóiratokban, majd könyv alakban jelentették meg írásaikat. Egy szerzői ív nagyjából 40 ezer karakter.) Esty (ahogyan a hozzá közelállók némelyike hívta őt, egyúttal Kosztolányi művére is utalva, s ennek megfelelően 'esti'-nek ejtve a nevét, bár sokan – a családnév rövidítéseként – az 'eszti' ejtőmódot használták) a szavain túl az arckifejezésével és utánozhatatlan gesztusaival is egyértelművé tette: nemcsak az életében, hanem az irodalmi pályáján is új korszak kezdődik. (Nyilván alapos mérlegelés előzte meg a döntését, hiszen ekkor már családja volt.)

Péter (egyetlen) munkahelye egyébként a Balzac utca 12. sokadik emeletén volt. (Jóllehet a modern irodaház nem sokkal korábban épülhetett, mára már lebontották, másik épület áll a helyén.) Mivel (nem tanári) matematikus szakot végzett (tanári szakra sem a származása miatt nem vették volna fel,

sem azért, mert a piaristáknál tanult), így aztán legtöbb évfolyamtársunkhoz hasonlóan ő is egy számítógép mellett dolgozott.

A könyvet úgy, ahogyan azt Péter megírta, s ahogyan azt a befogadóknak olvasásra ajánlotta, szinte senki sem olvasta; ami bizonyos mértékig természetes is, hiszen az olvasókat valójában a legritkább esetben érdekli az alkotói szándék vagy az „igazi” mű. Ez régi tapasztalat. Raymond Queneau: *Cent mille milliards de poèmes* (Gallimard, 1961) című kötetének szonettjeit sem a sorok véletlenszerű, egymástól független lapozásával szokás befogadni, hanem egyszerűen annak a tíz szonettnek az elolvasásával, amelyeknek sorait variálva (ismétléses variáció) juthatunk elvben száz billió (vagy ahogyan a szerző kicsit nehézkesen, de precízen fogalmaz: százezer milliárd, tehát 10^{14} számú) kisebb-nagyobb mértékben eltérő szonethez. A könyvet ugyan a kiadó soronként csíkokra vágta, s így könnyedén lehetett egymástól függetlenül lapozgatni az egyes sorokat (sőt, valójában nem is volt más lehetőség), ám a legtöbb olvasó, mit sem törődve az alkotói elképzeléssel, szerette volna „végigolvasni” azt, amit tulajdonképpen nem lehet végigolvasni, s ahhoz az egyszerű csaláshoz folyamodott (amelyhez különben maga a szerző is!), hogy mind a tizennégy sornál egyet-egyet lapozott, így aztán mindössze tíz szonett elolvasása után úgy gondolta, hogy a végére ért annak az olvasmánynak, amelynek – Queneau szándéka szerint – éppen az lett volna a lényege, hogy sohasem lehet a végére érni.

Hasonlóképpen B. S. Johnson: *The Unfortunates* [Panther Books (UK)–Secker & Warburg (US), 1969] című művének fejezeteit is, a szerzői instrukció ellenére, nem véletlenszerű sorrendben szokás olvasni. Az eredeti mű, eme olvasat megkönnyítése érdekében, dobozban jelent meg, csak az egyes fejezetek voltak külön-külön összefűzve; a magyar változatot sajnos bekötötték (ami irodalomelméleti szigorral nézve a mű meghamisítása), így a magyar olvasók általában ugyanazt olvasták, azt a véletlen sorrendet, amelyet a nyomda produkált, ahelyett, hogy mindannyian valami mást olvastak volna, miként azt a szerző óhajtotta. (B. S. Johnson: *Szerencsétlenek*, Európa, 1973.)

Esterházy Péter erőfeszítése is hasztalannak bizonyult: hiába volt két könyvjelző a *Termelési-regény* kötetében (pontosabban annak első kiadásában) azért, hogy az egyik a főszövegben, a másik a jegyzeteknél könnyítse meg a folytatás megtalálását, az olvasók zöme csak az egyiket használta, egyszerűen a lapszámozás sorrendjében olvasta a regényt, s a jegyzeteknél nem lapozott hátra, ahogyan a szabály szerint el kellett volna járnia. Ez az olvasói magatartás a megjelenés idején (1979) annyira jellemző volt, hogy végül senkivel sem tartottam érdemesnek beszélgetni a könyvről. Barátaim, ismerőseim (Péterrel közös ismerőseinket is ideértve) egytől egyig a lineáris olvasat mellett döntöttek: végigolvasták a főszöveget, majd utána a jegyzeteket. Miről is beszélhetnék velük? Hiszen én Péter könyvét olvastam el,

ők viszont egy másik művet; úgysem érthetjük meg egymást, annak meg semmi értelme, hogy elbeszéljük egymás mellett.

A főszöveg esetleges életrajzi háttéréről semmit sem tudok mondani. Péter a munkatársairól nekem sohasem beszélt, így inkább csak gyanítom, hogy valamit azért az ottani viszonyokból is beleszőtt a főszövegbe, s ha voltak esetleg irodalomkedvelő kollégái (vagy kolleginái), ők talán azt is tudták, hogy kinek a vonásai köszönnek vissza mondjuk Gregory Peck alakjában. Az viszont biztos, hogy az esetleges életrajzi megfeleléseknél itt nagyobb szerephez jutott az írói fantázia.

A jegyzetek ellenben bővelkednek olyan részletekben, amelyek minden jel szerint dokumentumok. Péter nem Mikes Kelemen példáját követte! Jolánka néni levelei egyáltalán nem fiktív levelek; nem kellett a szerzőnek a fantáziájára hagyatkoznia, az írói találékonságnak legfeljebb akkor lehetett volna szerepe, ha a saját leveleit próbálta volna meg emlékezetből rekonstruálni. Inkább (egy rövid szöveg kivételével) lemondott erről.

A futballal kapcsolatos történetek is vélhetően megtörténtek, bár (mivel 1966 után nem tanúsítottam érdeklődést a téma iránt) nekem csak egyet mesélt el ezek közül. A regény jegyzeteiben több helyen is szerepelnek a „táska-emberek”. A 202. oldalon még nem világos, hogy kikről is van szó, ám később, a 247–248. oldalon kiderül, hogy ügynökökről, akik játékosokat vásárolnak. (Itt és a továbbiakban az 1979-es első kiadás oldalszámaira hivatkozom.) Pétert nagyon feldúlhatta a megvásárlására irányuló próbálkozás, mert erről nekem is beszámolt. Ekkoriban egy NB–IV-es csapatban focizott; ezen a meglehetősen alacsony szinten nyilván nem volt túl gyakori a játékosok átigazolásának komoly anyagi előnyökkel kecsegtető szorgalmazása. Mint elmondta, havi 5200 forintos fizetéssel járó állást kínáltak neki (a történet idején az egyetemet végzettek kezdőfizetése kb. 1800–1900 forint volt); „természetesen” (ez akkoriban valóban természetes volt!) csak havonta egyszer, a fizetéséért kellett volna bemennie a munkahelyére.

Jóval gyakrabban mondta el az irodalmi lapok szerkesztőivel kapcsolatos kalandjait. A regény 274. oldalán szerepel: „»MERT AMIT CSINÁLSZ, ZSÁKUTCA. UGYANAZ AZ ÖNCÉLÚ ZSÁKUTCA, MINT AMIT A JOYCE, SZENTKUTHY ÉS A GYULA, A HERNÁDY CSINÁL«. A mester elpirult, mert nem számított ekkora dicséretre. De aztán az derült ki, hogy az szidás volt.” Ezt ugyanígy mesélte el előszóval is, ám elmondta azt is, hogy ki és hol részesítette őt ebben a bírálatban (vagy inkább kioktatásban). Ma már csak az előbbire emlékszem: Somogyi Tóth Sándor volt a szerkesztő, amiből viszont az következik, hogy nyilván a Kortárs szerkesztőségében történt meg az eset, mivel életrajzának tanúsága szerint ott volt olvasószerkesztő a maga korában ismert és népszerű író.

Első magyarországi megjelenése előtt Péter sorra elvitte az irodalmi lapokhoz az elbeszéléseit (a *Fancsikó és Pinta* történeteit), de kivétel nélkül

minden lap elutasította őt. Az előbb említetten kívül még egy érdekes eset maradt meg az emlékezetemben: az egyik helyen semmi kivetnivalót sem találtak az írásaiban, csupán azt kérték tőle, hogy változtassa meg a nevét. (Sem a folyóirat, sem a szerkesztő nevére nem emlékszem már.) Így történt meg az a példátlan (a rendszer működésének zavarát jól illusztráló) eset, hogy miközben a szűk elit által olvasott, és ennek megfelelően kis példányszámú irodalmi lapok egytől egyig elzárkóztak a novellák közlésétől, először egy nagyságrenddel nagyobb olvasótáborral rendelkező napilapban, a Magyar Nemzetben (annak is a vasárnapi számában) jelentek meg a később könyvként kiadott *Fancsikó és Pinta* darabjai.

[Kitérő. A korabeli kultúrpolitika nemcsak örültség volt, de nem is volt benne rendszer. Se nálunk, se a környező országokban. Freud írásai 1948 után előbb jelentek meg Romániában (magyar nyelven!), mint Magyarországon. Nálunk a kortárs nem marxista magyar filozófusoknak (pl. Hamvas Béla) egyáltalán nem jelenhettek meg a műveik, míg Romániában D. D. Roșca: *A tragikus lét* című könyve magyarul is megjelent (Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1971). Pedig a szerző már az előszóban leszögezte, hogy ő nem marxista. A legtöbb Romániában megjelent magyar nyelvű könyvvel ellentétben ez a könyv nem kerülhetett be a magyarországi könyvpiacra. Hasonlóképpen csak Erdélyben lehetett megvásárolni pl. a *Lenin stílusa* (Bukarest, Kriterion, 1971) című tanulmánykötetet is. De ebben se volt rendszer! Az ugyancsak Romániában megjelent egzisztencialista (vagy inkább nihilista) remekmű, Matei Călinescu: *Zacharias Lichter élete és nézetei* (Bukarest, Kriterion, 1971) a budapesti könyvesboltokban is megvehető volt. Léteztek olyan tabuk is, amelyeknek ideológiai háttérét egyáltalán nem lehetett érteni. Az 1970-es évek végén az Állami Könyvtérjesztő Vállalat Központi Antikváriuma hosszú jegyzéket küldött akkori munkahelyemre, az ELTE BTK Filozófia II. Tanszékre azzal a megjegyzéssel, hogy a könyveket csakis azok az intézmények vásárolhatják meg, amelyek szavatolni tudják, hogy külön zárt helyen tárolják azokat, és kizárólag a kutatóknak engednek betekintést a könyvekbe. A listában 90%-ban szabadkőműves páholyok kiadványai szerepeltek.]

Vannak egészen furcsa módon szövegbe ágyazott életrajzi „adatok” is a regényben. Mivel ezek felismeréséhez különleges ismeretekre vagy képességekre van szükség, s nekem a számmemóriám az egyetlen említésre méltó adottságom, csak egyet említhetek ezek közül (277. oldal):

NYÚÚÚL!
Elveszett 1 db fehér színű nyúl
(KÜLÖNLEGES TULAJDONSÁGGAL!)
Megtalálóra értékes jutalom vár.
Máté Karikó 215–290 telefonszám

S hogy hol van itt az életrajzi elem? A 215–290 Péter munkahelyének a telefonszáma volt.

Péter helyenként szándékosan úgy fogalmazta meg mondandóját, hogy csak egy szűk elit érthesse meg. Ilyenkor általában megadta a megfejtéshez feltétlenül szükséges támpontokat; az elhallgatás és a kimondás határán manőverezett, pl. úgy, hogy a neveknek csak a kezdőbetűit adta meg. Íme, az egyik irodalomtopográfiai feladványa, szögletes zárójelben a megfejtéssel, ill. a megjegyzéseimmal, egy helyen pedig [...] -tal jelezve a szövegkihasználást (200. oldal).

Elhagyva a gombamód szaporodó házakat, jócskán alkonyodott; mint valami árvíz, alattomosan és feltartóztathatatlanul terjedt a sötétség, s ő, kezében tornazsákjával, szívében lassan oldódó szomorúsággal leszállt az autóbusról (egy megállóval előbb, mint „kell” és „ajánlatos” – ha geometriailag közelíték), és elindult fölfelé az Á.[rvácska] úton [helyesen: utcán; lásd a közterület jellegének második említését!], amikor összetalálkozott [Weöres] Sándor úrral, a költővel. A költő cigarettázott, szokott szívélyességével szovjet cukorkával kínálta a mestert, *karamell szeverjanká*-val, melyet azonban a fiatal mester, hivatkozva fogai állapotára, köszönettel visszautasított. [...] Együtt bandukoltak fölfelé! A mester elgondolkodó, szenzibilis állapotában lévén, nem esett szó köztük; ami rendkívül sajnálatos, ha szűkös irod. tört. szempontból nézzük; sajnáltam is. Ám nemsokára vad kutyaugatás rázta föl őket báva sétájukból. A mester megijedt, ezzel szemben Sándor úr szembefordult a két fenevaddal. Pompás állatok voltak, izmosak, erősek, fiatalok, foguk fehérje kihívóan csillogott. A mester ingerültségbe ojtott *melancholiával* azt mondta: „Micsoda poroszok!” Sándor úr nézte a kutyákat, azok lassan elhallgattak; mozogni mozogtak, de a pofájuk csukva maradt. Sándor úr a szípkájával babrált, azt nézte földöntúli tekintetével, úgy mondta: „Vajon mikor leszünk mi ilyen szép kutyák?” A mester ekkor jól megnézte a kutyákat, s erre neki is eszébe jutott: „Vajon mikor leszünk mi ilyen szép kutyák?” Egymást hallgatva tovább mentek, és mikor egy útkereszteződéshez értek – az Á.[rvácska] utca torkollott az épp kanyarát végző T.[örökvész] útba –, Sándor úr jobbra ment, a mester meg balra. [A Bogár utca felé, ahol a történet idején lakott.]

Vegyük észre, hogy a szöveg szűken vett irodalmi megértéséhez nincs szükség ezekre a kiegészítő információkra, jóllehet nyilván nem véletlen a kezdőbetűk megadása, amelyeket el is lehetett volna hagyni, első esetben az 'Á' előtt álló határozott névelőt határozatlanra cserélve, második esetben a „fölsleges” (csupán a topográfiai talány megfejtését elősegítő) közbevetés elhagyásával. Sőt, még a Sándor névre sincs szüksége a hetvenes évek kortárs irodalmát ismerő és értő olvasónak! A költő megszólalása ugyanis az

értők számára teljesen egyértelművé teszi, hogy csakis Weöres Sándor szájából hangozhatott el akkoriban ez a mondat. (Hamvas Béla már nem élt, s különben is prózaíró volt.)

Péter tehát figyelmes, vagy talán helyesebb így fogalmaznom: előzékeny volt az olvasóval szemben, amikor – az agytornát fölöslegessé téve – megadta a költő keresztnévét. Ugyanakkor valamiért (talán az említett „irod. tört.” szempont miatt) fontosnak tartotta azt is, hogy a helyszínt is egyértelműsítse.

Van persze két apróság, amelyek paradoxonnak tűnnek, bár valószínűleg feloldhatók. (Katonáskodásunk 11 hónapja alatt Péter szorgalmasan vezette a naplóját. Ha ez a szokása a későbbiekben is megmaradt, úgy a részleteket illetően se tévedhetett, hiszen nem az emlékezetére hagyatkozott, hanem az eseményekkel egyidős feljegyzéseire.) Az egyik: hol és melyik buszról szállhatott le Péter egy megállóval előbb? Akár a 91-essel, akár a 11-essel utazott, érthetetlen, hogyan került a Bimbó útra. Márpedig csakis onnan indulva lehet eljutni az Árvácska utca másik végéhez, a Törökvész úthoz, mivel az Árvácska utcát nem keresztezi egyetlen utca sem. Ez utóbbit figyelembe véve adódik a másik talány: mit jelent az, hogy „összetalálkozott” Weöres Sándorral? Ez rendesen úgy fordulhat elő, ha van egy utcasarok (az Árvácska utcának azonban csak a két végén találunk ilyesmit), vagy ha egymással szemben haladnak (esetleg egy házból lép ki éppen a költő, de erre nincs utalás a szövegben). Ez utóbbit kizárhatjuk, hiszen végül (anélkül, hogy bármelyikük is irányt változtatott volna közben) együtt érkeztek el az Árvácska utca és a Törökvész út sarkára. A premisszákból következően azonban ez csak egyféleképpen lehetséges: ha valamelyikük utolérte a másikat. Ugyanakkor ennek az eseménynek a jelzésére az „összetalálkozott” nem a legszerencsésebb ige.

A szerző által említett „irod. tört.” szempontból mindez azért érdekes, mert megismerhetjük Weöres Sándornak egy olyan mondatát, amelyet helyhez és helyzethez tudunk kötni.

Ha egyszer elkezdődik majd Péter életművének érdemi (és a részletekre is odafigyelő) vizsgálata, akkor feltétlenül kiderítendő lesz az, aminek én nem tudtam utánajárni: ki volt a regény kulcsszereplője, Jolánka néni? Hogy miért éppen ő a kulcsszereplő? A figyelmes olvasó számára feltűnő az a több mint empatikus mód, ahogyan ő róla írt. Bízvást elmondhatjuk: a legszűkebb családtagok (szülők, feleség, gyerekek) után, és a legrégebb barátok mellett ő volt az, aki az intellektusához és a szívéhez a legközelebb állt (megkockáztatnám: az utóbbihoz általában az előbbin keresztül vezetett nála az út). A jövő kutatóinak csak annyit: közeli rokon volt (mivel a kitelepítésnél is ott volt Jolánka néni az Esterházy család közvetlen közelében), ugyanakkor az is biztos, hogy nem az Esterházy család tagja volt. Gudenus János József munkájában ugyanis az Esterházy család családfáján egyálta-

lán nem fordul elő ez a keresztnév, még a házastársak között sem. (*A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája I. A–J.* Bp., Natura, 1990. 352–380.) Ez azt valószínűsíti, hogy Péter édesanyjának lehetett a közeli rokona, vagyis a Mányoki család körében érdemes őt keresni.

Esterházy Péter versei

Mivel a XX. és XXI. század irodalmával sohasem foglalkoztam behatóbban, így azt sem tudom, vajon Esterházy Péternek jelentek-e meg költeményei, vagy hogy ilyen irányú próbálkozásairól írtak-e bármit is az irodalmárok. Sőt, azt sem tudom (mert erről sohasem beszélgettünk), hogy 1976 után, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy ő alapvetően prózaíró, miként vélekedett 1972-es írásairól. Számos alkalommal megkérdezhettem volna tőle, hogy ír-e időnként verseket is, de nem tettem.

Weöres Sándor költészete és filozófiája sokak fantáziáját megmozgatta, s nekünk, ifjú egyetemistáknak (akkor még mindketten úgy hittük: leendő matematikusoknak, pontosabban: én úgy hittem, hogy mindketten úgy hisszük, ámbár lehet, hogy Péter már akkor tudta, hogy író lesz) a kortárs magyar költők közül ő volt a kedvencünk. Nem lepett meg tehát különösebben, amikor 1972-ben néhány lapnyi olvasnivalót hagyott nálam, amely egysoros verseket tartalmazott. Pár nap múlva visszakérte, én pedig (ma már tudom, hogy ez súlyos irodalomtörténeti vétség volt) elmulasztottam lemásolni, de még kiírni is a legfrappánsabb egysorosokat. Az emlékezetem azonban az egyiket (talán azért, mert összetéveszthetetlen Esterházy-szöveg volt) megőrizte. Oravecz Imre nem sokkal korábban megjelent első kötetére (*Héj, Magvető, 1972*) reflektált, elismerően: „Ha szabad ezt a kifejezést használnom: igen.”

Utólag az Oravecz-kötet megjelenésének éve alapján tudtam eldönteni, hogy melyik évben születtek Péter egysorosai.

Egészen biztosan írt másfajta („igazi”) verseket is, de ezt csak egyetlen művel tudom dokumentálni, mivel a verset (még 1972-ben) nálam hagyta. Befejezésként következzen a vers; az egyszerűség kedvéért az eredeti gépirat hasonmását mellékelem.

Andor Cseba sirjára - örömmel

Az utolsó percek egyikében
megtaláltam önmagam
egész életemben ezt kerestem és
megtaláltam önmagam

Álltunk egymással szemben
két tükörkép: én és én
boldog voltam nyertem bizonyítottam
a lírikus gőzje: én és én

Mosolyogva kezet ráztunk ősz
haj hullott szemünkbe
életnyi fogócska nyertese-vesztése
ősz hullott szemünkbe

Névelőnyi ujdonságokat válaszoltam magamnak
komámasszony hol az olló
szórendek résein kusztak hozzám tévedéseim
hol az olló komám asszony kérem szépen

Vigyorgva okosultam megtalált magamtól büszkén
de az első nem létező pillanatban
az utolsó utáni tekintettel
észrevettem: én ő vagyok nem én
xxxx

Figyelembe véve a nyomdai kapacitást:

én én, én én
ő ő, én én
ő én, én ő
én ő, ő én
ő én, én mem ő
én ő, nem én

CZAKÓ GÁBOR

Mcheta–Feldebrő, avagy a kaukázusi kapcsolat

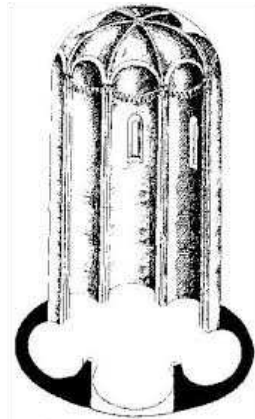
Kétségtelen adatok igazolják, hogy őseink – közjük értve a magyarul beszélő avarokat is, talán éppen Theophülaktosz Szimokattész álavarijait – ismerték a kereszténységet, sőt, sokan hitükként vallották.¹ Erről a Szarvasi tütartó vagy a Nagymácsédi kereszt is tanúskodik. Legkorábbi templomunk – közvetett adatok szerint – még Géza nagyfejedelem idején (970–997) épülhetett, aki Esztergomban „fogadta Szent Adalbert prágai püspököt, itt keresztelkedett meg, és innen irányította európai tekintélyű politikáját.”² Számos más forrás szerint Géza 974-ben a keresztiséget és az István nevet Sankt Gallen-i Szent Bruno kezéből vette föl.

A püspöki székhelyeken komolyabb épületeket emeltek. Ilyen lehetett az első pécsi székesegyház is, ami 1064-ben, Salamon királyunk harmadik koronázásakor leégett. A templomépítések Szent István közismert rendelete nyomán váltak országossá. Vidéken tíz falu emelt egy templomot. A templom a falvak közti határvonal találkozásánál állt, körülötte osztották föl a temetőt kellő számú részre. Az arányos és közös temetőhasználat máig tanulmányozható a Vas megyei Zsenye és Gyanógeregye közt félúton álló Szent Cecília – ottani szóval Szent Cicelle – templom kertjében.

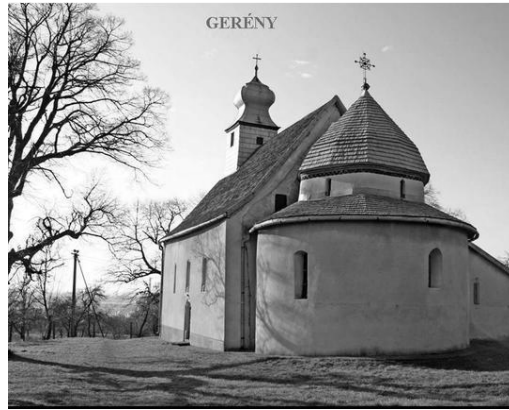
Az első templomok leginkább kör alakúak voltak, s lényegében az oltárt, a miséző papot és segítőt, meg a templom kegyurát fogadták be. A többiek, a jónép Isten ege alatt álldogált, térdepelt. Egészen biztos, hogy legalább négy kerektemplomunk a X–XI. században épült, és építőik – tágan fogalmazva – kaukázusi példákat követtek. Az idők folyamán a hívek szaporodtak, s a régi mellé egy új, nagyobb templomot emeltek. A kiszombori körtemplom kívülről kör alakú, belül karélyos. Mégpedig hatkarélyos. Igen hasonlatos hozzá a Karcsán (Zemplén vm.), Gerényiben (Ung vm.), valamint Kolozsmonostoron (Kolozs vm.) épült templom. Némelyik kutatóban fölmerült, hogy egyazon mester munkái. Vagy egy kőműves csoporté.

¹ Theophülaktosz Szimokattész 2012. *Világtörténelem*. Ford. Olajos Teréz. Balassi Kiadó, Bp.

² Prokopp Mária: III. Béla király esztergomi várkapolnája. In: *Magyar Szemle*, Új folyam XXIV/9–10. szám. (http://www.magarszemle.hu/cikk/20151020_iii_bela_kiraly_esztergomi_varkapolnaja)

A kiszombori körtemplom metszetrajza

A gerényi, belül hatkarélyos kerektemplom ma szentélyként szolgál.*

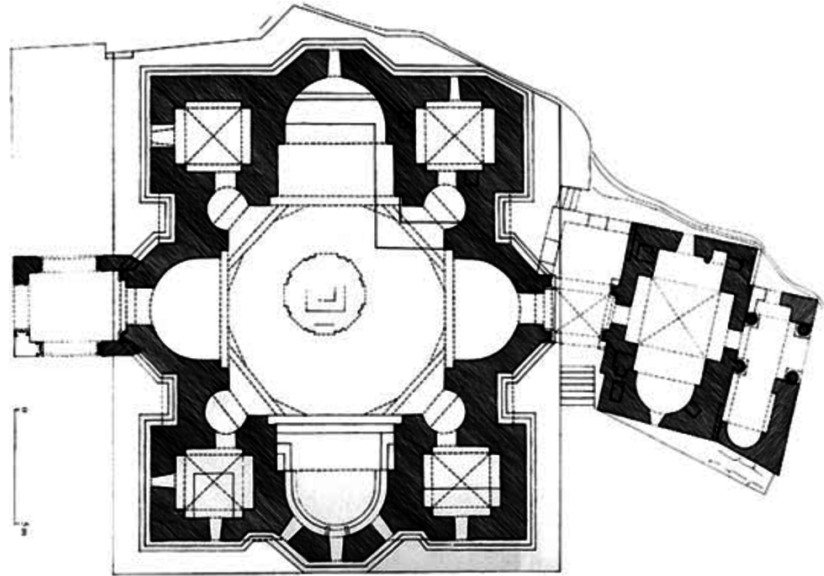
A honfoglalókkal érkezett kabar-kazár népcsoport, melyből föltehetően a palócok származtak, az Ipoly és a Sajó közt foglalt szállást magának. Gyaníthatóan a magyarok ún. kaukázusi ágából valók. Erejükre és tekintélyükre jellemző, hogy vezetőjük Aba Sámuel, Szent István sógora lehetett, harmadik királyunk. Feldebrőn készíttetett nemzetségének templomot, s önmagának temetkezési helyet. Szintén kaukázusi minta után, de ő eleve nagyobb templomot rakatott. Talán nem örmény, hanem inkább grúz példát követve. A kaukázusi magyar kapcsolatról lentebb lesz szó.

Kétségtelen, hogy Örményország a világ első Krisztus-követő állama, amely 301-ben vette föl a kereszténységet, IV. Tiridatész (298 k.–324 k.) idején. Grúzia nem sokkal maradt el: III. Mirian (284–361) 334-ben keresztény hitre tért, majd 337-ben államvallássá tette Grúziában.

Az ország már a Krisztus előtti időktől kezdve többször szakadt hercegségekre és részkirályságokra, majd egyesült, és újra bomlott. Az ókorban Mcheta is önálló államnak számított, majd a kereszténység fölvétele után megalkotta azt a templommintát, ami hamarosan mély hatást gyakorolt az egész térségre, sőt, mint látni fogjuk, hazánkba is eljutott.

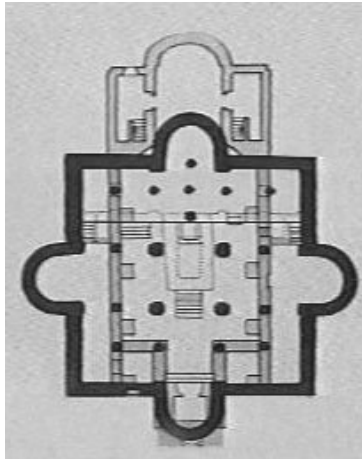
* Gerény ukránul Horjani, ma Ungvár része.

*Mcheta, koraközépkori grúz főváros Szent Kereszt templomának alaprajza
(585–605)
A VI. században épült istenháza a kaukázusi templomépítészet ősmintája*

A mchetai Szent Kereszt templom a mai állapotában.

*A feldebrői templom alaprajza
(XI. sz. eleje)
A sötét körvonal jelezte fal és
épület Aba Sámuel korában
készült.*

*Az eredeti, Aba Sámuel király által építtetett
templom modellje, ami a restaurálás során
végzett föltárás alapján készült. A mai temp-
lomban látható. A tárgy sutasága ellenére is
nyilvánvaló a két épület szerkezeti azonossága.
Persze nem ez a modell volt a mchetai Szent
Kereszt templom előképe, hanem fordítva.*

Szent István sógora, Aba Sámuel, a harmadik magyar király építtette még trónralépése előtt. Itt temették el 1044-ben.

A templom szemlátomást a kaukázusi templomépítészet szabályait és eszményeit követte a nyugat-európai helyett. A négyzetes torony falait áttörte egy egyenlő szárú, végeinél kerekített kereszt. A templom közepén álló tornyot így oszlopok tartották. A bővítés során az eredeti épület jó részét, köztük az oszlopokat és a tornyot lebontották, s egy hosszanti téglalap alakú főhajót alakítottak ki.

*

Miért követett kaukázusi mintákat *is* a korai magyar templomépítészet? Megint a császári történetíróhoz, Bíborbanszületett Konstantinhoz és adatközlőihöz, Bulcsú és Tormás hercegekhez kell fordulnunk. *A besenyők pedig, akiket korábban kangarnak neveztek (ugyanis ez a kangar név náluk a nemes származás és vitézség értelmében volt használatos), ezek hát a kazá-*

rok ellen háborút indítván és legyőzöttén, kénytelenek voltak saját földjüket elhagyni és a türkökére letelepedni. Amikor a türkök és az akkor kangarnak nevezett besenyők közt háború ütött ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevén mostanáig szabartoi aszfaloinak hívják, a másik rész pedig vajdájukkal és vezériükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelküüzü nevezetű helyekre, amely helyeken mostanában a besenyők népe lakik.

Tehát őseink egy szerencsétlen csata után kettészakadtak. Perzsia vidéke Észak-Kaukázust jelenti, annak is a folyók öntözte, legeltetésre alkalmas lankásabb területét. Tovább nem mehettek, mert a perzsák erősen őrizték a várakkal, falakkal védett Derbenti-kaput és környékét. A hegység bércei, szakadécai közt csak kisebb csoportok kelhettek át. Egész hadak málhákkal, állatokkal semmiképp.

A XIV. sz. végéig a Kuma folyó térségében valóban létezett Kumagyaria – arab ejtés szerint – Madzsar fővárossal. Kumagyaria és a Duna menti Magyarország közti kapcsolatot Bendefy László derítette föl részint a Vatikán Levéltárában, továbbá a helyszínen.³ Kapott is érte az orrára...

Konstantin azt is megörökítette, hogy a kazár alattvalók közül egy vagy több kazár vagy kabard csoport Árpád népéhez csatlakozott (l. Kazár, Kozárd, Kozármisleny, Kozárvár stb. helyneveinket és a kazár népviseletet. Hozzáértés híján a kazár és a palóc viselet eltéréseinek és hasonlóságainak elemzésébe nem bocsátkozom.) Hogy ők pontosan kik voltak, nem tudjuk. Az biztos, hogy a XI. század elején élükön Aba Sámuel állt, Szt. István sógora, harmadik királyunk (1041–1044). Az Abák birtokai a mai Nógrád megyétől a keleti határig nyúltak, és magukba foglalták a mai kazár és palóc vidékeket. A család tagjai házasságok, birtokcserek révén sokfelé elkerültek. Jeles emlékü a Pécsset 1984-ben föltárt rovásírásos középkori címerpajzsuk. Kézrel fogható bizonyítéka ez a rovás országos ismeretének és használatának. Sokat mond az is, hogy templomban maradt ránk.

*

Középkori magyarjaink bírhattak kazáriai, földrajzilag kaukázusi kapcsolatokkal, jelesül a XIV. sz. végéig fönnállt Kuma menti Magyarországgal, sőt, a Kaukázus gerincén túli Örményországgal és Grúziával is. Különösen föltehető ez az Abákról, a kazár-kabar törzs vezetőiről, akik számára természetes lehetett, hogy „hazai”, kaukázusi mestereket hozattak nemzeti templomuk építéséhez. Talán éppen ezeknek az iparosoknak és ivadékaik-

³ Bendefy László 1942 (1999). *A magyarság kaukázusi őshazája, Gyertyán országa*. Magyar Ház Kiadó, Bp.

Tanulmányok

---

nak, tanítványaiknak művészetét őrzi a feldebrői templom eredeti része, meg a kerektemplomok szépsége.

*

Sajnos, nem sokat tudunk e keleti szálak szövésének-bomlásának részleteiről, hiszen a hivatalos magyarságtudomány létük föltételezését is finnugorelles eretnekségnek minősíti. Ennélfogva a magánkutatások hitelességét mindmáig eleve elutasítja, még a kézzel fogható, olvasható vatikáni okiratokat is vagy népzene-kutatóink fölvételek ezreivel igazolt jelentéseit – Agócs Gergely, Juhász Zoltán, Sipos János és mások –, akik többszörösen bizonyították, hogy az Észak-Kaukázusban s annak előterében élő, ma török ajkú népek bizony magyar népdalokat énekelnek és muzsikálnak (Czakó–Juhász: *Beljebb a magyar észjárásba*, CzSimon Bt. Bp. 2010, kottákkal és hanglemezzel). Külön tanulmányt érdemelne, hogy beszélt nyelvüket miért cserélték le, s milyen nyomós ok miatt tartottak ki mégis zenei anyanyelvük mellett?

A Zichy-expedíció során Szentkatolnai Bálint Gábor megtanulta a kabard nyelvet és elkészítette a *Lexicon cabardico-hungarico-latinum* c. kabard-magyar-latin szótárát és *Kabard nyelvtanát* (Kolozsvár 1894, ill. 1900), mivel sok rokon vonást talált a kabard és a magyar között. Követői egyelőre nincsenek. Juhász Zoltán kutatása – nagy mennyiségű dallam számítógépes összevetése mindkét kultúrából – kiderítette, hogy a kabard népzene a magyar legközelebbi rokonai közé tartozik.

A legfrissebb: még fél esztendeje sincs, hogy M. Lezsák Gabriella régész vezette kis csoport bejárta a kaukázusi – a harmadik Magyarország fővárosa – Madzsar város romjait, s kiderítette, hogy három ilyen nevű hely akad a Kuma folyó völgyében. Ráadásul a kis expedíció az észak-kaukázusi térség múzeumaiban (!) számos honfoglaláskori tárgyat tanulmányozhatott! Még csak ki sem kellett ásni őket!

*

Tán e rövid ismertetésből is kiderül, hogy X–XI. századi eleink kapcsolatban álltak – Szabados György szavával – a harmadik Magyarországgal, a kaukázusival (*Magyar államalapítások a IX–XI. században*. Szegedi Középkorász Műhely, 2011). Erősen valószínű, hogy a feldebrői templom, meg bizonyára a hatkarélyos körtemplomaink építőmesterei is a kaukázusi keresztények közül jöttek. Semmi okunk föltételezni, hogy nem ottani magyarok voltak.

Ideje lenne félretenni bizonyos dogmákat és tárgyilagosan megvizsgálni a honfoglalás előtti-utáni időkbe nyúló kaukázusi magyar kapcsolatokat. Is.

A jó harcot megharcolom Interjú Kele Szabó Ágnes művésztanárral

Kele Szabó Ágnes művésztanár, önálló és csoportos képzőművészeti kiállítások résztvevője, 1988-tól a Salgótarjáni Madách Imre Gimnázium rajz, vizuális kultúra, mozgóképkultúra és médiaismeret, valamint művészetek tantárgyak tanára, a gimnázium Fayl Frigyes Galériájának alapítója. Kreatív egyéniség, pályaképe színes, tevékenysége sokrétű. Munkásságát 2000-ben a Nógrád Megyei Önkormányzat Közgyűlése Nógrád Megye Veres Pálné-díjával ismerte el; 2005-ben Salgótarján Közoktatásáért díjat kapott Salgótarján Megyei Jogú Város Közgyűlésétől; a Madách Imre Gimnáziumban végzett oktató, nevelő munkájáért 2007-ben Madách-éremben részesült; 2008-ban Az év pedagógusa lett Nógrád megyében; eddig négyszer részesült a Salgótarján város kiváló tehetséggondozó pedagógusa díjban; a Dornyay Béla Múzeum elismerését több éven át megkapta; 2009–2016 között Múzeumbarát pedagógus címmel ismerték el; 2011-ben a Magyar Rajztanárok Országos Egyesülete MROE-emlékéremmel jutalmazta.

Bár mindennapjaidat az oktatás, a diákok tehetséggondozása köti le, mégis pályád meghatározó része az önálló képzőművészeti tevékenység. Kiállításokon láthatók képeid. Milyen út vezetett a képzőművészethez?

Általános iskolás koromtól érdekelt az alkalmazott grafika, a nyomdászat, a tervezéstől az előállításig. Sikerült nyaranta a Nógrád Megyei Moziüzemi Vállalat nyomdájában és dekorációs műhelyében dolgoznom, így a szakmai ismereteket is megszereztem. Érettségi után egy évig a Karancs Húsipari Vállalat egyetlen dekorátőre voltam. A megoldandó feladatok és helyzetek további önképzésre sarkalltak. A pályaválasztásomban meghatározó volt rajztanáraim – Varga István és Czinke Ferenc – személyisége, biztatása is. A tanárképző főiskolán matematika-rajz szakos diplomát szereztem, ahol Lóránt János volt a mesterem, majd a Magyar Képzőművészeti Főiskolán művészi rajz, ábrázoló geometria és művészettörténet szakos középiskolai tanári diplomát szereztem Szabados Árpád osztályában. Könyvkötő szakmunkásvizsgát is tettem, részt vettem mozgóképtanári képzésen is. Az alkotóművészetem ötvöződött a gyakorlattal, az alkalmazott grafikával, dekorációval. Ennek nagy hasznát vettem – többek között – az iskola arculatának kialakításában. Közben rendszeresen részt vettem csoportos és egyéni kiállításokon, sikeresen szerepeltem képzőművészeti pályázatokon. Főiskolás korom óta minden évben bemutatkozom egy-két önálló kiállítással. A legutóbbi 2017 tavaszán volt a balassagyarmati Rózsavölgyi Márk Alapfokú Művészeti Iskola galériájában. Legjelentősebb egyéni kiállításom 2006-ban Alessandro di Medici meg-

hívására az AMA Calabria Egyesület és Lencsés Zsolt szervezésében Dél-Olaszországban Lamezia Termében volt. Részt veszek csoportos kiállításokon is. Műfajom a grafika, ha festek, akkor is grafikusán. Az egyedi grafika mellett sok logót, arculattervet, kiadványt terveztem, készítettem.

Pedagógiai és képzőművészeti tevékenységedet nemcsak számos szakmai díj, de diákjaid elismerése is kíséri. Új tantárgyak tanmenetét alakítottad ki – tanítványaid örömeire. Melyek ezek és milyen sikereket hoztak?

1988-ban kidolgoztam a gimnázium négy évfolyamának a rajz és műalkotások elemzése (ma vizuális kultúra) fakultáció helyi tantervét. Valójában ez volt a szakmai „belépőm” a Madáchba. Ez a megyében egyedüli, teljes tantárgyi program kialakítását jelentette. Az évek során sok tanítványom tett sikeres érettségi vizsgát vizuális kultúra, valamint művészettörténet tantárgyakból, folytatta tanulmányait képzőművészettel kapcsolatos területen, szerzett olyan szakképesítést, melyhez nagy segítséget jelentett a speciális képzés. Már 5 éve tagja vagyok az Oktatási Hivatal vizuális kultúra érettségi vizsga feladatkészítő bizottságának. 1997-ben az Országos Közoktatási Intézet, a Magyar Filmintézet és az ELTE Média Tanszéke által szervezett mozgóképtanár-moderátor képzésen vettem részt. Akkor még csak kísérletként, kuriózumként indítottuk önálló tantárgyként a médiát. Azóta is sikeresen működik, népszerű a tanítványok körében, bővíti az iskola specialitásainak körét. Évente 15–20 tanítványom tesz érettségi vizsgát a mozgóképkultúra és médiaismeret tantárgyból. Tanítványaim szép eredményeket értek el képzőművészeti – alkotó és elméleti – versenyeken és az utóbbi években fotós, filmes pályázatokon is.

Sikeresen pályázol, a művészeti nevelést példaértékűen végzed. Nyertes pályázataid többsége segíti a diákok tehetség gondozását is. Melyek a legjelentősebbek ezek közül?

2003-ban sikeresen pályáztam izraeli tanulmányútra. Hatalmas élmény volt. A RAJZLAP című kiadványomra, a rajztáborokra, rendezvényekre több pályázati forrást is sikerült találnom. Filmklubot szintén pályázati pénzből tudunk finanszírozni, ugyanígy a tanulói és tanári munkákat tartalmazó irodalmi és képzőművészeti kiadvány, az ÖN(H)ARCKÉP létrejöttét is. Nagy öröömömre, idén egy sikeres pályázat eredményeként, a Nemzeti Tehetség Program támogatásával egy 60 órás médiás tehetséggondozó szakkört indíthatunk, melynek foglalkozásait rajtam kívül Shah Timor és Shah Gabriella fogja vezetni. A gyerekek és mi is nagy boldogsággal és várakozással készülünk a közös munkára.

Mi motivált a RAJZLAP c. kiadvány létrehozásában?

Szaktanácsadóként az a gondolatom támadt, hogy össze kellene állítani egy olyan kiadványt, amely folyamatosan közöl tudományos, módszertani

írásokat, beszámol érdekes tantárgyi kísérletekről, aktuális rendezvényekről. Ebből állt a RAJZLAP tematikája. Néhány évig ez volt az ország egyetlen rajzos szaklapja. Hat éven keresztül szerkesztettem. Elsősorban a megye területéről voltak megrendelők, de az ország távoli iskoláiban tanító kollégák közül is sokan megvették a lapot. A szerkesztői merészséget az akkor már jelentős személyes kapcsolatrendszerem biztosította. Így felkérésemre sok neves szakember írt cikket: Bálványos Huba, Gaul Emil, Pázmány Ágnes, Jelenits István, Sinkó István, Hartai László... Szaktanácsadó voltam, így a kiadó és terjesztő a Nógrád Megyei Pedagógiai-szakmai Szolgáltató és Szakszolgálati Intézet lett. A technikai kivitelezés, a tördelés nem jelentett gondot, hiszen sokéves nyomdai tapasztalattal rendelkeztem és alkalmazott grafikusként is tevékenykedtem. Idén, a művészeti tárgyakat tanító kollégák közreműködésével újjáéleszttem a lapot, de már digitális formában, szakmai fórum keretében. Reményeim szerint – a technika adta előnyök kihasználásával – tartalmas, élvezetes szakmai, módszertani eszmefuttatási, konzultációs lehetőséget, virtuális kapcsolatot sikerül teremteni a térben távol élő kollégák között is.

Az alkotótáborok helyszíne Hollókő volt. Miért választottátok ezt a nógrádi települést? Kikkel és milyen munkát végeztetek ott?

Két nyáron Szécsénkében táboroztunk. Már az is nagyszerű élmény volt. Aztán felfedeztük Hollókőt, és a Közalapítvány munkatársaival – elsősorban Sztrémi Zsuzsával – együttműködve a 10 év alatt saját képünkre is formáltuk a táborhelyet. A résztvevők a gimnázium rajzfakultációs diákjai voltak, de a korábban érettségizettek közül is sokan visszajártak. Közös kialakított szabályokon, napirenden alapuló, de mégis kötetlen alkotói tevékenységgel, felfedező túrákkal, motívum- és élménygyűjtéssel, tartalmas szórakozással teltek a napok. A hagyományos technikák mellett lehetőség nyílt egy-egy különleges eszköz – akvarell-ceruza, porpasztell, szén – kipróbálására. Ezeken túl minden évben volt egy kézműves program is: agyagozás, tűzzománc, gyöngyfűzés, batikolás, fafaragás... A falu történelmi múltjával, néprajzi, földrajzi jellegzetességeivel is megismerkedtünk. Tanulmányrajzokat, illetve festményeket készítettek a gyerekek a házakról, utcarészletekről, a várról s a környék dombjairól. Volt elég idő az elmélyült munkára, bensőséges beszélgetésre, zenehallgatásra, játékra. Az iskolai helyzetből kiszakadva, együttműködő partnerként éltük meg – diákok és a tábor vezetői: Eszterág Ildikó és én – ezeket a napokat. A táborban készült alkotásokat minden évben bemutattuk gimnáziumunk galériájában, de rendeztünk kiállítást a hollókői várban, a salgótarjáni Megyeháza galériájában és más iskolagalériákban is.

Különböző lapokban, folyóiratokban publikálsz. Melyek a legjelentősebbek, a legemlékezetesebbek ezek közül?

Írásaim legtöbbször tantárgyi jellegűek: rajz és vizuális kultúra, mozgóképkultúra és médiaismeret; de publikáltam már kísérlettel, rendezvénnyel, projekttel kapcsolatban is. Ezek közül a legjelentősebb az *Új Pedagógiai Szemle* 2009. júliusi számában megjelent írásom, ami a Madáchban évente megrendezésre kerülő, általam szervezett tematikus hetekről számolt be. Művészettel, aktualitásokkal foglalkozó cikkeket írok a helyi napilapnak, szerzőként szerepelek a Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyveiben. A sajtó és nyilvánosság program vezetőjeként a Magyar Lapkiadók Egyesületével, az Országos Olvasásra Nevelési Bizottság tagjaival, a Pannon Lapok Társaságának vezetőivel, egyes kiadók, lapok munkatársaival is nagyon jó munkakapcsolatom alakult ki az évek során. Az MLE hírlevelében és más újságokban is jelentek meg beszámolók az iskolai munkáról. Nagy büszkeségem, hogy *A képzelet világa* című vizuális kultúra tankönyv tanári kézikönyvében diákjaim sok-sok munkája szerepel az általam kigondolt és megvalósított tantárgyi projektek eredményeként.

A diákok körében népszerűsítéd a rendszeres újságolvasást. 2012-ben, a Magyar Lapkiadók Egyesülete „Mintaértékű gyakorlatok a napilapok, hetilapok, folyóiratok középiskolai felhasználásának elősegítésére” címmel kiírt pályázatán kollégáiddal együtt díjazásban részesültél. Miért fontos véleményed szerint az, hogy a fiatalok újságot olvassanak?

Közismert, hogy a korszellem az olvasás ellen dolgozik, pedig a fiatalok gondolkodási, eligazodási képességének, kreativitásának, ismeretszerzési készségeinek a javítása nem nélkülözheti a jó színvonalú, funkcionális olvasni tudást, a szövegértést. Ebben egyértelmű segítség lehet a rendszeres újságolvasás is. Ugyanakkor az írott sajtó természetének, gyakorlatának a megismerése hozzájárul a diákok közéleti gondolkodásának fejlesztéséhez. A tömegmédiá válság-feltárási képességének megértése révén alkalmasabbá teszi a fiatalokat az információk szelektálásra, máshogyan: a „médiáértésre”. A Magyar Lapkiadók Egyesülete 2005-ben olvasásra nevelési mozgalmat indított „Hírlapot a diákoknak!” címen. A kezdeményezés kulcsfeladata, hogy kialakítsa és megszerettesse a diákokkal a rendszeres újságolvasás szokását, segítve ezzel az olvasási kultúra fejlődését is. A kezdetektől bekapcsolódtunk a programba. A Madáchban már sok-sok évvel ezelőtt is nagy gondot fordítottak a nyomtatott médiummal való ismerkedésre. Már az 1934/35-ös évkönyvben is szó esik rendkívüli „újságolvasós” órákról. 20 alkalommal vett részt iskolánk a SANYI (régen HÍD) programban. Gimnáziumunk vezetése, tanárai és diákjai felvállalták a megyei/regionális központ szerepét. A kurzus eredményeként újjáéledt az iskola évek óta szunynyadó diákújságja is. A Magyar Lapkiadók Egyesületének támogatásával 2006-ban HÍD konferenciát rendeztünk. 2010–2016 között szabadon választható, egyedileg akkreditált érettségi tantárgy volt *A sajtó és nyilvános-*

ság néven. A tananyag fejlesztését a Magyar Lapkiadók Egyesülete és az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet végezte. Három kollégával együttműködve, heti 2 órás fakultációban tanítottuk a tárgyat. Ennek keretében a tantermi órákon kívül sok érdekes helyen jártunk: a salgótarjáni önkormányzati képviselők közgyűlésén, a Focivilág, a HVG, a Nők Lapja szerkesztőségében, az egri főiskola média tanszékén, a helyi Uniprint és a budapesti Semic nyomdában. A néhány év alatt közel 50 diákunk tett sikeres érettségi vizsgát SANYI-ból, és hasznosította e tárgyból szerzett ismereteit felsőfokú tanulmányi során.

2008-tól tematikus heteket szerveztek a gimnáziumban, melyek a tantárgyi kapcsolatokon túl sokféle témához, tudományterülethez kapcsolódnak. Hét évig voltál a programok főszervezője, s azóta is részt veszel a munkában. Milyen témák, korok kerültek fókuszba?

2007-ben középkori hetet szerveztünk, 2008-ban a lovagkor volt a hívószó, 2009-ben „A magyar ébredés kora (Reformkor)”, aztán a Görög hét, a Kelet hét, az Orosz hét és az Olasz hét eseményeinek voltam a főszervezője. Néhány a hagyományos, tematikus heti eseményekből: az iskolaújság különszáma, kiállítás a galériában, dalnokverseny, komplex művészeti vetélkedő, élő-sakk-bemutató, sportversenyek, matematika csapatverseny, tanári előadások, tanári nyitótánc, farsangi ruhabemutató. Neves előadók tisztelték meg a rendezvényt, többek között Dr. Várkonyi Gábor történész, Agárdi Spirosz Bendeguz görög kisebbségi elnök, Balogh Zsolt, az országos Buddhista Közösség elnöke, Dr. Manoj Mohapatra, az Indiai Nagykövetség elsőtitkára, a helyiek közül D. Ravasz Csilla és Sogojan Karine külkereskedők. Az évek során az iskola minden diákja, dolgozója bekapcsolódott a közös munkába, sőt sok „külsős” érdeklődő is megjelent az eseményeken, melyekről a helyi média aktuális tudósításokat adott. A tematikus hét az iskola hagyományrendszerének részévé vált. Minden évben megrendezzük.

Alapítója vagy a Madách Imre Gimnázium Fayl Frigyes Galériájának. Kik mutatkoztak be itt az évek során?

1991-ben alapítottuk az iskola galériáját, ahol évente 5-6 kiállítást rendezek. Az iskolagaléria Fayl Frigyes nevét viseli, hiszen 1923-tól az akkor alapított dr. Chorin Ferenc Főgimnázium – a mai Salgótarjáni Madách Imre Gimnázium – rajz és művészettörténet tanára volt. Festőművészként, grafikusként és pedagógusként egyaránt jelentős munkát végzett. Pesti művész családból származott, de az első világháború után – szükségből – a Salgótarjánhoz közeli alsószásnas-pusztai birtokukra költöztek. A táj szépsége, az itt élő egyszerű emberek lettek ihletői. Szép sikereket ért el a Múcsarnok kiállításain, tagja volt a Magyar Képzőművészek Egyesületének, itthon pedig a Balassi Bálint Társaságnak. Életre szóló barátság fűzte dr. Dornay Bélához, a gimnázium természetrajz-tanárához, aki így emlékezett rá: „...nagy volt és

kiváló ő, mint pedagógus, mint jóbarát és mint festőművész, de talán legnagyobb mint grafikus ... Rendkívül jó volt és megértő tanítványai irányában, akik ezért rajongtak érte...” Ennek a nagyszerű művésztanárnak az emlékét őrzi iskolagalériánk, és az az elképzelés, hogy a nagyszerű, országosan, sőt nemzetközileg ismert képzőművészek tárlatai mellett megrendezzük azoknak a pályakezdő művészeknek életük első önálló kiállítását, akik valaha gimnáziumunk tanítványai voltak. Így került sor – többek között – Sulyok Gabriella grafikusművész, Lóránt János festőművész, Ujhelyi Eszter textilművész kiállítására mellett a pályakezdők: Bánkuti Gergő, Bakos Zsuzsanna, Lonsták Márton, Pápai Flóra, Timmer Dániel, Ráduly Csaba, Csetneki Tamás... bemutatkozására is. Az iskola kisgalériájában elsősorban diákmunkákat mutatunk be.

Szaktanácsadóként rálátásom van a megye iskolagalériáira. Így tudok segíteni kiállítási anyagok ajánlásával, a kiállítások megnyitásával, de akár az új galériák kialakításának taktikájában is. 1991-ben a Nógrád Megyei Pedagógiai Intézet támogatásával kétrészes videofilmet készítettünk a megye iskolagalériáiról. Ezt a filmet a Szolnoki Videofilmes Szemlén is bemutatták, a Nógrád Megyei Pedagógiai Pályázaton a Múzeumok Igazgatóságának különdíját kapta. Éppen időszerű lenne felmérni a jelenlegi helyzetet, a fejlődést, változásokat. Szívesen elkészíteném napjaink filmjét.

A képzőművészetben és a zeneművészetben egyaránt jártas vagy. Kórusban énekelsz, zenélsz. Mit jelent számodra a zene?

Az általános iskolát a Kodályban, ének-zene tagozaton végeztem. Ez meghatározta a zenéhez való viszonyomat. Szerencsém volt. Az iskola nagykórusában, majd kamarakórusában énekeltem. Zeneiskolába furulya és klarinét tanszakra jártam. Középiskolai éveim alatt a Bolyai János Gimnázium kamarazenekarának koncertmestere voltam. Alapító tagja voltam a DŰVŐ népzenei együttesnek, de a főiskolai tanulmányaim miatt csak egy évig zenéltem velük. 1982-ben az Egri Néptáncegyüttes kísérozzenekarában zenéltem. Főiskolás éveim alatt is rendszeresen játszottam kamarazenei együttesben. Kb. 10 évig énekeltem a Madách gimnázium énekkarában is. Az iskola alkalmi zenei csoportjaiban rendszeresen játszom, elsősorban altfurulyán. Alapító tagja vagyok a 2008-ban alakult, azóta „arany fokozat dícsérettel” minősített Cantabile Kamarakórusnak.

Fiatal vagy, kreativitásodtól, sokoldalúságodtól még sok szép eredményt várhatunk. Milyen terveid vannak?

Szakmai terveimben elsősorban a középiskolai, gimnáziumi tanítás szerepel, de szívesen tartok előadásokat, szervezek különböző eseményeket, konferenciákat, állok elő újabb ötletekkel, aktív résztvevőként követem a világ dolgainak alakulását, legjobb tudásom szerint teszem, amit eddig is tettem.

(Az interjút Gréczi-Zsoldos Enikő készítette.)

Kele Szabó Ágnes: Tanácskozás

GYUKITS GYÖRGY

Gyászfeldolgozás zenében Viktor Hartmann emlékezete

Miről szól Muszorgszkij *Egy kiállítás képei* című műve? Egy kiállítás képeiről, hangzik a válasz, de én azt hiszem, ennél többről van szó.

Az első értelmezési keret azonban kétségtelenül a mű címében megjelölt téma. E programzene ugyanis egy valós kiállítás zenei tükre, olyannyira, hogy Muszorgszkij még a kiállítási képek címét, illetve témáját is megadja. A közönség számára azonban kevésbé ismert e képek alkotója, Muszorgszkij jó barátja, a festő, díszlettervező és építész Viktor Hartmann¹, pedig éppen ez adja a kulcsot a mű értelmezési keretének kibővítéséhez. Muszorgszkij tudniillik nagyon szerette Hartmannt², ezért a festő 1873-ban bekövetkezett hirtelen halála szörnyen megviselte. Így ír erről egyik levelében: *Nem tudom, elkészült-e Hartman az építkezéssel, ez az ostoba halál csak kaszál, nem törődik vele, szükség van-e átkozott látogatására* (Muszorgszkij 1970: 106).

De nemcsak a halált, hanem saját magát is hibáztatja: *emlékszem amikor Vityuska utoljára utazott Pétervárra, vele együtt mentünk el... éppen az Anna templommal szemben Vityuskánk a falhoz támaszkodott és elsápadt (...) azt kérdeztem tőle (nyugodtan): Mi történt? – Nem kapok levegőt, felelte. (...) Mivel magamról ismertem a művészek idegességét, szívdzavarait..., újra csak (ugyanolyan nyugodtan) azt mondtam Vityuskának: Pihenje ki magát, lelkem, aztán menjünk tovább. Lám, így beszélgettünk arról, ami örökre a föld alá vitte azt, akit annyira szerettünk. (...) Milyen ostoba is az ember! Ha most eszembe jut ez a beszélgetés, összeszorul a szívem, hogy akkor féltem a magam aggályossága miatt. (...) És ennek az embernek, egy ilyen embernek nem voltam a segítségére (...) gyalázat!* (Muszorgszkij 1970: 107)

Muszorgszkij önvádját fokozza, hogy Hartmannt rendkívüli tehetségnek tartja, halálával nemcsak a barátját veszítette el, hanem egy sokra hivatott művész pályája is kettétört, aki a modern, de az orosz tradíciókat ötvöző, új építészeti stílus alapjait lett volna hivatva lerakni: *Emlékszem utolsó beszél-*

---

¹ Hartmann nevét a tanulmányban két n-nel írom, de az 1970-ben megjelent Muszorgszkij válogatott leveleiben egy n-nel írják. Mivel a szó szerinti idézéshez ragaszkodom, ezért megőriztem az egy n-es írásmódot, de csak az idézetekben.

² Muszorgszkij Hartmannhoz fűződő érzelmeivel kapcsolatban megemlíthető a homoerotikus vonzódás kérdése, melyet Balassa vet fel: *ha nagyon pszichologizálni akarnánk, nyilvánvaló Muszorgszkij végig jelenlévő, talán nem reflektált homoerotikus vonása, amire valószínűleg szexuális absztinenciája is utalhat.* (Balassa 1998)

getésünkre (hogyan is felejthetném el!) orosz stílusú építészeti tervvel szórakoztatott. Ez a stílus, igaz, alkalmazkodik az idők követelményeihez, de azért orosz stílus, mint ő szerette kifejezni, „kiművelt” orosz stílus. (...) Ha felidézzük a drága emléket: a la Makarov épült házáról, a Nyári Kert kápolnájáról, azt a lépcsőfeljáratot, amely 'földig hajolt' a bécsi kiállításon, még pedig „földig hajolt” végeredményben az egész világ előtt (az orosz rabszolganő itt sem tagadta meg mivoltát), és hozzávesszük a moszkvai népszínház vázát (csínjáról és önállóságáról nem is beszélve), csak egyszerűen a vázát, akkor összeszorul az ember szíve: mit nem alkotott volna még Hartman! (Muszorgszkij 1970: 105)

Muszorgszkij Hartmann halála után nem talál megnyugvást: *Bennünket, ostobákat azzal vigasztalnak a bölcsek, ő nincs többé, de az, amit alkotott, az él és élni is fog: de vajon sok embernek adatik-e meg az a boldog sors, hogy nem felejtik el? Ez az érv (a sírást elősegítő tormával egyetemben) megint csak az emberi önszeretet műve. Az ördög vigye el a bölcsességedet! Ha ő nem hiába élt, hanem alkotott, akkor micsoda semmirekellő az, aki élvezettel vigasztalódik, és megnyugszik abban, hogy ő nem alkot többé. Nem, nem és nem lehet nyugalom, vigasztalódás, – ez gerinctelenség.* (Muszorgszkij 1970: 108)

Eltelik egy év és 1874-ben kiállítást rendeznek Hartmann képeiből (Frid 1966: 114), azonban Muszorgszkijt tovább gyötrik a kétségek: barátját el fogják felejteni, mert mi maradt utána: akvarellek, néhány díszletterv, épületterv és épületmakettek? Ekkor kezdi el írni az *Egy kiállítás képeit*. Érdekes, hogy a zeneműben megjelenített képeknek első látásra semmi közük egymáshoz: először a *Gnóm* képét ábrázolja a zeneszerző, majd *Az ódon várkastélyét*, ezt követi a *Tuillériáknál játék után veszekedő gyermekek*, majd *A parasztszekér* zenei ábrázolása, ezután jön *A tojásból ki nem kelt fiókák tánca*, *A vitatkozó zsidók* (Samuel Goldenberg és Schmuyle), *A limoges-i piac*, *A katakombák*, *Baba-Yaga csirkelábakon álló kunyhója* és végül *A nagykapu Kijev székesfővárosában*.

Felettébb valószínűleg egy ilyen súlyos lelki válság esetén a képek véletlen kiválasztása és a véletlen sorrend. Ha Muszorgszkij impresszionista zeneszerző lenne, talán védhető volna ez az álláspont: mondván, a kiállítás hangulatát próbálta zenében megfesteni. Tehát ha elvetjük azt a hipotézist, hogy a több száz alkotásból véletlenszerűen választotta ki azt a tízet, amelyet ábrázol, akkor kell valamilyen rendezési elvet találni az egymást követő képek sorrendjében.

Induljunk ki abból, hogy az egyes képek zenei megjelenítésével az elvesztett baráttal kapcsolatos emlékek, érzések tolnak fel, hiszen kiválthat-e ilyen mélységű érzelmeket pusztán e képek látványa? Ha valóban csak egy kiállítás képeiről lenne szó, akkor a zenei mű a promenád (séta) – kép – séta struktúrára kellene, hogy kövesse, hiszen így sétával lehetne eljutni

egyik képtől a másikig. De nem így van, a séta néhol elmarad, és a képek egymás után következnek, más esetben a promenád-motívum beépül a képet megjelenítő zenébe (Pándi 1980). Végül, de nem utolsósorban maga Muszorgszkij is lelki vívódásról számol be a mű komponálásának idején: *Hartman éppen úgy forr most bennem, mint valamikor Borisz – hangok és gondolatok lebegnek bennem, ezeken kérődzöm, rágódom, alig tudok valamit papírra vetni...* (Muszorgszkij 1970: 126). És talán nem véletlenül adja az *Egy kiállítás képeinek az Emlékezés Viktor Hartmannra* alcímet (Muszorgszkij 1997: 600).

A halál témája számos zeneszerzőt meghihletett, gondoljunk csak: Liszt és Saint-Saëns *Haláltáncára* vagy Schubert *A halál és a lánykájára*, de Muszorgszkij más műveiben is fontos szerep jut a halálnak, mint például *A halál dalai és táncában*, de operáiban (*Borisz Godunov*, *Hovanscsina*) is. A fenti zeneművek közös eleme, hogy a halál ábrázolását valamilyen irodalmi mű, zenei motívum, képzőművészeti alkotás inspirálta.

Az *Egy kiállítás képei* abban különbözik az előbbiektől, hogy saját élmény alapján készült, és ezért ábrázolja oly tökéletesen a gyász feldolgozását. Muszorgszkij olyan hűen mutatja be a benne végbement lelki folyamatot, hogy az értelmezhetővé válik a gyász pszichológiai elméletével. Számára ugyanis az igazság kendőzetlen kimondása a legfontosabb: *...úgy, ahogyan Muszorgszkij teszi időnként, vezérszólamszerű felkiáltásban, mely egyúttal igen egyszerűen foglalja össze zenei-esztétikai krédóját: „Igazságot akarok!” (...)* Muszorgszkij zenéje az akkori „normális” fülnek nem szép, de zavarba ejtően és elháríthatatlanul igaz. Szembesítő ereje a konvencionális, nyugatiasnak képzelt „szép” zenélés standardjait kérdőjelezi meg, (...) *De hát mi volna ez az igazság így, egyes számban Muszorgszkij világában? Mindenekelőtt a megalkotott jellemeik és helyzetek valósága, valódisága, vagyis hitelének újra feltárása. Miképpen viselkedik az emberi lény a saját világában, milyen az a saját világ? Ki hogyan beszél, viselkedik interakcióban, szituációban? A valóság visszaszerzése elsősorban dialogicitást, ennek szituáltságát jelenti (leveleiben igen sokszor beszél a dialógus-opera koncepciójáról), amelyben a hang, a tónus, a motívum, a dallamsor, a zenei karakterek egymás közti vitája, kollíziója szituálja zene és szó igazságát* (Ballassa 1998: 13). Később látni fogjuk, hogy e dialogicitásnak milyen nagy jelentősége van az *Egy kiállítás képeiben* is.

A gyász lélektanát több, sok tekintetben hasonló pszichológiai modell írja le. Ezek lényege, hogy a gyász folyamatában különböző stádiumokat különítenek el. Fontos hangsúlyozni, hogy a *veszteségre adott reakciót számos tényező határozza meg, az elhunytal való kapcsolat jellege, a halál módja, a gyászoló életkora, neme, alapszemélyisége, előzetes életeseményei (elsősorban a korábbi veszteségek) előzetes betegségei (különösen a depresszió), aktuális pszichés státusa...* Ebből adódóan a gyász mindig egyéni (Pilling 2003: 28).

Tehát nem célszerű mereven ragaszkodni a gyászolás fázisaihoz, mert a folyamatot leíró pszichológiai modellek hasonlóságuk ellenére különböznek is egymástól, például a fázisok számának és értelmezésének tekintetében, ráadásul *a gyász összetett folyamata nehezen osztható élesen elkülönülő szakaszokra* (Pilling 2003: 28), de e fázisok arra mégis jók, hogy egyfajta vezérfonalként szolgáljanak a mű értelmezésében. Fentiekre tekintettel először a legegyszerűbb háromfázisú modellre (Pilling 2003: 27–29) gondoltam, aztán felvetődött a Kast-féle négyfázisú modell (Kast 1995) lehetősége is, ez utóbbi főleg azért, mert a gyászolók álmain keresztül mutatja be a gyászfeldolgozás lelki folyamatát. A felfokozott lelkiállapotban komponált zenemű elemzéséhez ez utóbbi módszer nagyon csábítónak tűnt, végül ezért döntöttem mellette. A két modell közötti különbség lényegében abban áll, hogy a négyfázisú modell a háromfázisú középső fázisát kettébontja, tehát – legalábbis véleményem szerint – nincs alapvető ellentmondás közöttük, csak a középső szakasz értelmezése Kastnál differenciáltabb. A Kast-féle modell felosztása a következő: az első stádiumot döbbenatként, sokként, elutasításként írja le, a másodikat az érzelmek felszabadulásaként, szenvedésként, a következő stádium a keresésé, a megtalálása és elválása, végül az utolsó, az új viszony kialakítása önmagunkkal és a külvilággal kapcsolatban, amit életünk újjászervezésének is nevez.

És most nézzük a gyász feldolgozásának lelki folyamatát a zene tükrében: legelsőnek a promenádról, illetve a sétáról kell néhány szót ejteni. A séta a zeneszerző önreflexiója az általa komponált zenei kép által kiváltott érzelmekre: *szépek az összekötő részek (a promenade témájára)... A magam fizionómiája az összekötő részekben szemlélhető* (Muszorgszkij 1970: 600). Vagyis Hartmann képei jelentik a kiindulási pontot, ezek alapján készíti Muszorgszkij a zenei képeket, és a gyászfeldolgozás lelki folyamatának megfelelően rakja sorba őket. A séták közbeiktatásával pedig értelmezi a benne végbemenő lelki folyamatot, végül ez a dialógus vezet el a gyász során jelentkező lelki problémák megoldásához is.

Nem szabad megfélekedni a mű egy másik gondolati síkjáról, ugyanis Muszorgszkij nem véletlenül írja a partitúra *Promenád* (első séta) részéhez, hogy „oroszosan” (Muszorgszkij 1997: 600). A nyugati és az orosz kultúra sajátosan ellentmondásos viszonya³ is tetten érhető a műben, hű lenyomata-

³ *Az a kollektív sorsprobléma, amelynek individuális megjelenítője Muszorgszkij pályája, természetesen a jól ismert orosz kérdés: az Európán kívüliség örök frusztrációja és a populista Ázsia-nosztalgia (mely gyakran szövegszerűen felbukkan a levelekben, nem szólva az életmű zenei anyagáról), ami valójában félreértés, hiszen nem a kívüliségről, hanem a máságról, a konfrontáció feldolgozási konfliktusairól van szó, az orosz európaiság különösségéről. Muszorgszkijnál és kortársainál is oly erős az (archaikus) azonosulás a saját és sajátos másággal, idegen-séggel, miközben a modernitás igazságának és végigvitelének kötelessége a sor-*

ként Hartmannhoz fűződő eszmei kapcsolatának, melyet, mint a fenti egyik idézetben már olvashattuk, „kiművelt” orosz stílusnak hív. Majd láthatóvá válik e „kiművelt orosz stílus” meghatározó szerepe a gyászfeldolgozás utolsó stádiumában.

A zenei képek közül az első a *Gnómé*, amely döbbenetet vált ki – ez a gyászfeldolgozás első fázisa. Az ezt követő *Sétában* érződik a kép kiváltotta sokkhatás. A következő két kép még mindig az első fázishoz tartozik, és közös bennük – Kast kifejezését használva – az érzéketlenség, azonban ...*ez az érzéketlenség távolról sem kiszikésedésből fakad, ellenkezőleg: érzelmi megrázkódtatásból. A gyászoló az erős „érzelemtől dermed meg”, a veszteség háritásával jár együtt* (Kast 1995: 68).

Az ódon várkastély trubadúr dallama arról vall, hogy Muszorgszkij szeret-e Hartmannt, de ...*Itáliát varázsolja az orosz ég alá. Ezt az eget a felső szőlam keletiesen színezett dallamossága vetíti az olasz várkastély fölé. E nyilvánvaló és szándékos intonáció-vegyítés teszi idézőjelbe a trubadúr szenvedélyes érzelmeit,...* (Pándi 1980: 274) egyfajta kábultság érzetét keltve. E képet ismét *Séta* – önreflexió követi. Az első stádium utolsó képe A *Tuillériáknál játék után veszekedő gyermekeké* (Muszorgszkij 1997: 600), amely letompított formában fejezi ki a dühöt – hiszen gyerekek civakodásának zenei megfestéséről van szó – és ezáltal a veszteség háritását. A *halállal szemben megmutakozó tehetetlenségünket nehezen valljuk be önmagunknak. Amikor dühöngünk, amikor sokszor nem csekély erőbedobással munkálkodunk azon, hogy megtaláljuk a vétkest, azzal áztatjuk magunkat, hogy nem vagyunk tehetetlenek* (Kast 1995: 68). A zenei képben megjelenő düh

---

suk, hogy ez szinte mindegyik nagyságuknál, Gogoltól Tolsztojig (és tovább) állandósuló szakadékos, skizoid országgondot hoz felszínre, már félig-meddig modern személyiségek szenvedő alakjában. Ez a többszörös kollektív gond és teher, melynek megoldása nincs, csak végigkreálása és egyszemélyes megszenvedése, alighanem egyik „titka” a múlt század végi orosz művészet és szellem ormótilan zsenialitásának és bizonyos fokig mellbevágó „érthetetlenségének”, beleszámítva a Muszorgszkij-jelenséget. Innen nézve mást jelent és másképpen kell érteniünk azokat a számunkra joggal viszolyogtató és idegenszerű nacionalista, retrográd, populista (helyenként antiszemita és idegengyűlölő) kirohanásokat, melyektől Muszorgszkij éppúgy nem mentes, mint Dosztojevszkij vagy Tolsztoj. Az orosz önértés félresiklottsága, a sajátosan rosszul értett önvédelem (ismét jól ismert kelet-európai tünet ez) és a ressentiment a „bűnös” Nyugattal szemben ugyanakkor még nem akadályozza sem a zeneszerzőt, sem kortársai javát, hogy az említett társadalomismeret és realitás-érdekeltség tekintetében tisztán, sőt radikálisan élesen lássanak; és nem veszi vissza ama felkiáltás erejét, hitelét sem, hogy „igazságot akarok!”. Ami nemcsak azt jelenti, hogy nem elsősorban szépséget akarok (hiszen ez utóbbi valamiképpen abban a kontextusban a hamis színönimájának tűnik), hanem azt is, hogy akarom, mégpedig mindenáron az igazságot. (Balassa 1998)

elfogadása tehát, a tehetetlenség érzése miatt, problematikus: *Nem, nem és nem lehet nyugalom, vigasztalódás*, ezért nincs utána *Séta*, hanem közvetlenül jön az eddig elfojtott mérhetetlen fájdalom kitörése – a második szakasz – *A parasztszekér* zenei képe. Muszorgszkij zokog. *A parasztszekeret Séta* követi – követheti, hiszen a fájdalom érzése és a sírás már elfogadható érzés a gyászoló számára.

A parasztszekér kiváltotta újabb sokkhatást követően egy bizarr, szorongással teli zenei kép következik: *A tojásból ki nem kelt fiókák tánca* (Muszorgszkij 1997: 600). Meg kell jegyezni, hogy Muszorgszkij teljesen átértelmezi Hartmann képét. Az eredeti ugyanis egy színpadi díszlet rajza, amelyen egy tojásbéjjel beburkolt ember látható. E zenei képben az önvád szóval meg: *akkor összeszorul az ember szíve: mit nem alkotott volna még Hartman! (...) És ennek az embernek, egy ilyen embernek nem voltam a segítségére*. Ezért is adja Muszorgszkij *A tojásból ki nem kelt fiókák tánca* címet: egyfajta haláltánc ez, azoké, akikből azért nem lesz semmi, mert idejekorán – már a tojásban – meghalnak. Ezután megint nincs *Séta*, hiszen *A Tuillériánál játék után veszekedő gyermekek* képéhez hasonlóan feldolgozatlan lelkiállapotot tükröz.

A következő zenei kép abból a szempontból is nagyon érdekes, hogy két vizuális kép felhasználásával jött létre: ez *A gazdag és a szegény zsidó párbeszéde*. Dühös, tehetetlen felelősségre vonás ez, a hirtelen halál el nem fogadásáé, a tagadásé: *ez az ostoba halál csak kaszál, nem törődik veled, szükség van-e átkozott látogatására*. De végül nincs mit tenni, bele kell nyugodni: a halál megmásíthatatlan! E zenei kép után az első *Promenáda* ismétlődik jelezve, hogy itt húzódik egy éles választóvonal, tudatosult, hogy Hartmann halott! A következő stádium a keresésé, megtalálása és elválása, ez *teszi lehetővé a (...) belső párbeszédeket* (Kast 1995: 75): Muszorgszkij *A limoges-i piac* forgatagában keresi Hartmann, melyet *A katakombák* komor képe szakít meg. Nincs *Séta* a két kép között, de itt azért, mert a két kép egy folyamatot ábrázol. A vizuális képen emberi csontvázak halmai között feltűnik Hartmann. Ez az egyik legfontosabb előrelépés a halál elfogadásának folyamatában. *Con mortuis in lingua mortua* – jegyzi ceruzával a partitúra margójára Muszorgszkij: 'halottakkal a holtak nyelvén' (Muszorgszkij 1997: 600), és itt történik meg a veszteség teljes elfogadásának zenei kifejezése. De még mindig ott a másik lelki teher: Hartmann el fogják felejteni, és ennek ő az okozója, hiszen hirtelen halála miatt az építészeti művek csak tervek szintjén valósulhattak meg. Muszorgszkij Hartmann szellemével folytat dialógust: *a jelenet sejtelmes zenéje valójában nem más, mint a Séta már ismert dallamának megszólaltatása kísérteties, kitartott oktavtremolók alatt* (Pándi 1980: 275).

A halott Hartmann alkotó szelleme a koponyákhoz vezet, hozzájuk hív, és a koponyák lassan felfénylenek (Muszorgszkij 1997: 600) – írja a partitúrára

Muszorgszkij, ami Hamlet és a szellem találkozására rímel: *Nyugodj, felháborult szellem, nyugodj! (...) Kizökkent az idő! - ó, kárhozat, Hogy én születtem helyretolni azt.*

A *Kunyhó csirkelábakon* (Muszorgszkij 1997: 600) című zenei képpel veszi kezdetét az a varázslat, melynek során Muszorgszkij megépíti *A kijeji kaput* mint az új orosz építészet remekét, de nem kőből, hanem zenei hangjegyekből. Ezzel elérkeztünk a gyászfeldolgozás utolsó pszichológiai stádiumához, amely új viszony kialakítását teremti meg önmagunkkal és a külvilággal kapcsolatban: *Ennek előfeltétele, hogy az elhunyt „belső alakká” váljék (...) ami korábban magában a kapcsolatban létezett, most már az ő saját lehetőségeinek körét gazdagítja* (Kast 1995: 77). *A kijeji kapu* harangjai vesznek végső búcsút a halottól, aki immár műveinek zenei megfestése révén halhatatlanná vált, és ezáltal Muszorgszkij is megszabadulhatott a kínzó önvádtól.

A férfi és a női gyász sok tekintetben különbözik, melynek oka a férfi és a női szerep másságából adódik: *Míg a nők erősebben élik át a szomorúságot és a bűntudatot, addig a férfiaknál erőteljesebb a düh, a szorongás és a kontroll elvesztésétől való félelem* (Pilling 2003: 36). Kérdés, vajon tetten érhető-e ez az előadóművészek játékában, aszerint, hogy az illető nő vagy férfi. A válasz meglátásom szerint annak ellenére igen, hogy a „nem tudják, de teszik” jelenségről van szó.

Irodalom:

- Balassa P. Tamás 1998. Modeszt Muszorgszkij szenvedése és nagysága. Levelek, dokumentumok, emlékezések. In: *Muzsika*. 41. évf., 4. szám (április)
- Frid, Emilija 1966. *Mogyeszt Petrovics Muszorgszkij*. Zeneműkiadó Vállalat, Bp.
- Kast, Verena 2002. *A gyász: egy lelki folyamat stádiumai, esélyei*. Park, Bp.
- Muszorgszkij, M. P. 1970. *Válogatott levelei*. Zeneműkiadó, Bp.
- Muszorgszkij, M. 1997. *Levelek, dokumentumok, emlékezések*. Összeállította és fordította: Bojti János és Papp Márta. Kávé Kiadó, Bp.
- Pándi Marianne 1980. *Hangversenykalauz IV. Zongoraművek*. Zeneműkiadó, Bp.
- Pilling János 2003. *Gyász*. Medicina, Bp.

KEREKES ENDRE LÁSZLÓ

A „magyar Marseillaise”: a Rákóczi-nóta és a Rákóczi-induló

Valamennyi nemzet rendelkezik olyan attribútumokkal, mellyel jelezni tudja saját identitását, jelenlétét mind az európai, mind a hazai kultúrkörnyezetben. Ha az előbbi feltevést zenei oldalról közelítjük meg, olyan példákba botolhatunk, melyek mai napig jelen vannak a modern kultúrában. Bármerre járunk a világban, ha meghalljuk a *Dąbrowski-mazurkát*, rögvést a lengyelek és az évszázadokon átívelő történelmük, kultúrájuk jut eszünkbe. Ugyanilyen asszociatív folyamat játszódhat le bennünk, ha a *Marseillaise* dallama üti meg fülünket, ebben az esetben a francia nemzet töretlen büszkesége és tenni akarása vetül lelki szemeink elé. A 19. századtól kezdve, ha Bécsben, Párizsban vagy Pest-Budán a *Rákóczi-nóta* vagy a *Rákóczi-induló* felcsendült valahol, a dallamot vagy a jól ismert motívumát a magyarsággal és a magyar nemzeti érzéssel azonosították. A két dallammal kapcsolatban számos forrás és kiváló szakirodalom áll rendelkezésünkre. A sort kezdhethetjük a 18–19. század folyamán született levelekkel, visszaemlékezésekkel, melyek a dallam történetével, megjelenéseivel foglalkoznak, ugyanakkor a 20. század során született tanulmányokat, köteteket sem szabad kifelejteni, melyek fő tájékoztatói pontként szolgálnak a témát illetően. Ilyenek például Szabolcsi Bence, valamint Bónis Ferenc írásai (*Rákóczi-nóta, Rákóczi-induló*; Liszt Ferenc és a *Rákóczi-dallamok, az induló Berlioz-féle feldolgozásának facsimile kiadásához írt tanulmány* stb.), valamint számos más kiváló magyar és nemzetközi hírű zenetörténész összefoglaló munkái (pl. Alan Walker *Liszt-életrajza* is számos fontos adatot közöl). A két dallamot tekintve fontos felvetni pár kérdést. Hogyan alakult ki ez a dallam? Hogyan vált a magyarság egyik jelzésértékű melódiájává? Hogyan jelent meg a hazai és európai kultúrában?

Ha a nóta és az induló kialakulását kezdjük vizsgálni, először is fontos leszögezni, hogy egyfelől a két dallam két külön korszak szülöttje, másfelől semmi különösebb köze nincsen II. Rákóczi Ferenc személyéhez. Bónis Ferenc szerint a nóta korai dallamfoszlányai az 1680-as évek táján összegyűjtött Vietórisz-kódex hasábjain található meg, viszont hasonló dallamokat őrzött meg az 1671-ben befejezett Kájoni-kódex, illetve Náray György 1695-ös *Lyra Coelestis* műve is. Ezek a dallamok a Rákóczi-féle szabadságharc (1703–1711) után írott kesergőkkel, illetve a fejedelemtől szóló szövegekkel kapcsolódtak össze a későbbi évtizedek során. A dallam ezek-

nek a szövegeknek a felhasználásával vált közismertté, melyek a 19. századig szinte elválaszthatatlanok voltak. Már ekkoriban összeforrta a dallam a magyar lélekkel, így alakult ki az 1800-as évek közepére, hogy a dallam a Habsburgok elleni passzív lázadásnak jelképe lett a maga keserű dallamiságával. Nem szabad elfelejteni, hogy az oszmán uralom alóli felszabadítás után a Habsburgok saját tartományuknak tekintették Magyarországot, így szó sem lehetett független országról, bármennyire is voltak rá hazai törekvések. Visszatérve a nóta és az induló történetére, érdemes megjegyezni, hogy a dallam már a 19. század elején elindult „világhódító” útjára, hiszen a maga korában ismert cigányprímás, Bihari János Bécsben adott hangversenyén előszeretettel húzta a *Rákóczi*. A bécsiek valósággal odavoltak a magyaros virtusú dallamért, nem véletlen, hogy a Bihari koncertjei utáni évtizedben megjelent bécsi kiadások nagy népszerűségnek örvendtek. Ehhez a népszerűséghez hozzájárult az is, hogy időközben (1820 körül járunk) elkészült a Rákóczi-nóta indulóvá átirított változata, mely zongorára átirított kétkezes és négykezes változatban jelent meg a bécsi zeneműüzletekben. Az induló szerzőségének kérdése az 1860-as évektől foglalkoztatta a magyar zenei életet, valóságos sajtóharc bontakozott ki a témát illetően a *Zenészeti Lapok* hasábjain. Felmerült Bihari János, Lavotta János és Rózsavölgyi Márk neve is a szerzőség tekintetében, Major Ervin kutatásaiból tudjuk, hogy az induló valódi szerzője Nikolaus Scholl, a 32. herceg Esterházy gyalogezred karmestere. Scholl indulójának átiratai az 1820-as évektől kezdve több alkalommal jelentek meg több európai kottakiadónál. Tulajdonképpen itt vált el ténylegesen a nóta és az induló története egymástól.

A *Rákóczi-induló* a reformkor egyik kedvelt melódiája lett. Valójában akkor vált a már korábbiakban említett magyaros érzés, a „sírva-vigadás”, valamint a nemzeti ellenállás egyik központi részévé. Az induló ugyanúgy része volt a közéletnek, mint a kulturális életnek. Fontos közéleti jelenség volt, hogy a legnagyobb magyar urakat általában a *Rákóczi* dallamával ünnepelték. Ez történt 1836. április 14-én is, mikor Wesselényi Miklós Pestre érkezett a pozsonyi diétáról. A fáklyás felvonulás és ünneplés kulcsmomentuma a *Rákóczi-induló* eljátszása volt, melyet többször is megismételtek, valamint a tömeg később Széchenyi István lakása előtt ugyanúgy követelte az indulót további ünneplés okán. Az előbb említett Széchenyi István is megemlékezett *Naplójában* többször a *Rákóczi-indulóról*. Egy 1837-es bejegyzése szerint a színházban a szünet alatt többször elhúzzák az indulót, amit az ifjúság kitörő örömmel fogad. A korabeli közhangulatot nagyszerűen bemutatja Bereményi Géza nagyszerű életrajzi filmje, a *Hídember*, ahol az egyik jelenetben Széchenyi és hitvese egy pesti színházat látogattak meg. Az előadás előtt a zenekar a *Gott Erhaltét* játszotta, amire a tömeg dühösen reagálva a *Rákóczi-induló*t követelte magának.

A *Rákóczi-induló* a korabeli magyar zenei életnek is szerves részét képezte. Mi sem nagyobb bizonyíték, mint hogy Gaál József és Thern Károly zenes bohózatának, *A peleskei nótáriusnak* a zenei anyagát képezi a *Rákóczi-induló* dallama is. Az induló dallama nem csak Thern Károly zenei fantáziáját ragadta meg, a 19. századi magyar zenei élet központi alakja, Erkel Ferenc is többször nyúlt a *Rákóczihoz*. A Pesti Magyar Színház színpadán több alkalommal játszotta el zongorán, illetve vezényelte zenekar előtt az általa átírt változatát. Mégis az egyik legfontosabb Erkel által írt Rákóczi-feldolgozás a Liszt Ferenc tiszteletére írt átirat. Liszt Ferenc 1839 és 1840 fordulóján Pesten tartózkodott, számos hangversenyt adott a Nemzeti Színházban. A két muzsikós összebarátkozott, melynek jeleként Erkel egy zongorára írt művet alkotott. A mű címe *Rákóczy indulója. Emlékül Liszt Ferenczre*. A darab igyekszik felkapaszkodni a liszti virtuozitás magasságaiba, nagy technikai tudást kér számon a darab előadóján, azonban nem egészen közelíti meg a nagy zongorista virtuozitását, hangszerkezelését. Mindenesetre az induló nagy népszerűségnek örvendett, Wagner József zeneműkiadó rögtön három kiadást jelentetett meg. A mű 1860-ban ismét megjelent, akkor már a Rózsavölgyi Kiadó gondozásában

Ha már Liszt Ferenc neve felmerült Erkel kapcsán, fontosnak tartom megemlíteni leghíresebb feldolgozójának kapcsolatát a *Rákóczi-indulóval*. Alan Walker, Liszt életrajzírója rávilágított arra, hogy Liszt már igen korán megismerkedett az indulóval, ugyanis 1823-as pesti koncertjén előadta azt. Következő alkalommal csak az 1839–40-es hangversenykörútján, főként Pesten tűzte műsorára az induló általa elkészített változatát. A legemlékezetesebb momentum az 1840. január 4-én adott hangversenye volt. A roskadásig megtelt színház szünni nem akaró tapsal ünnepelte Lisztet koncertje után. A *Rákóczi-induló* dallamára játszott rögtönzése pedig olyan hatást váltott ki a közönségben, hogy lelkesedésük „szinte egy halottat is feltámasztott volna”. Két nappal később így írt erről élettársának, Marie d’Agoult-nak: *...és mivel a tapsok nem szüntek, a Rákóczi Marsch-ot játszottam (afféle magyar nemesi Marseillaise)*. Az induló utáni lelkesedés során a pesti mánások egy csoportja Festetics Leó vezetésével egy díszkardot adott át Lisztnek, ezzel is jelképezve Magyarország elismerését neves szülöttje iránt. Liszt később az indulót több ízben feldolgozta. 1840 és 1843 között alkotta meg a *Magyar rapszodiák* előfutárának számító *Magyar dallok* című ciklust, melynek 10. darabja a *Rákóczi-nótát* dolgozza fel, az 1847 körül írt *Magyar rhapszodiák* (nem összetévesztendő a 19 tételt magába foglaló sorozattal!) című sorozat 13. műve pedig a *Rákóczi-induló*.¹ Így érkezünk el az

¹ A *Magyar dallok* című sorozat 1839–1840 között született, Liszt maga adta a kötetnek ezt a címet, később is *Magyar dallok* (sic!) (vagy *Méodies Hongroises*, illetve *Ungarische National-melodien*) megnevezéssel jelent meg. A szovjet Muz-

1847 és 1853 között alkotott 15 magyar rapszodiához, melynek 15. műve a jól ismert *Rákóczi-induló* feldolgozás. Liszt nevéhez köthető még számos feldolgozás is, zongorára és zenekarra egyaránt, viszont a zenekari változat hosszú ideig nem jelent meg Hector Berlioz iránti barátsága és szakmai tisztelete miatt. 1846-ban Berlioz Magyarországra érkezett. Pesten több hangversenyt tartott, ahol főképp saját műveit vezényelte. Február 15-én adta első hangversenyét, ahol a koncert befejezése gyanánt a frissen komponált *Rákóczi-induló* feldolgozásával rukkolt elő. Valóban friss műről volt szó, hiszen minden bizonnyal Pesten kapta az ihletet az induló feldolgozására. Berlioz műve magán hordozza a szerző stílusának minden jellegzetességét a hangulat fokozása, a hatásos csatajelenet, melyet a műben rejtett el, hatalmas sikert hoztak Berlioz számára pesti tartózkodása során. Később Berlioz beépítette az indulót a *Faust elkárhozása* című művébe, ahol az indulót *Marche Hongroise (Magyar induló)* címen találjuk meg.

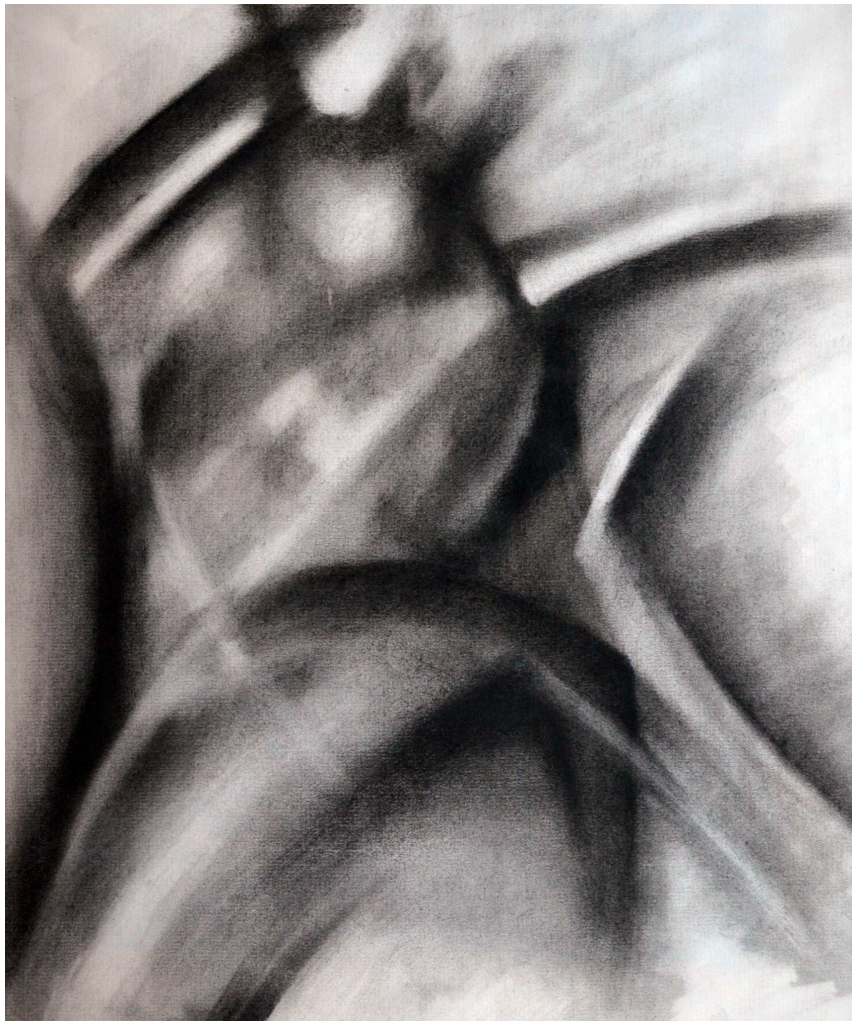
A *Rákóczi-induló* dallama később több magyar és külföldi szerző művében fel. Az 1800-as évek méltatlanul elfeledett magyar zeneszerzője, Mosonyi Mihály is feldolgozta a nótát, illetve az indulót, két ízben is. 1863-ban Hajdu László túrkevei ügyvéd cikksorozatát jelentetett meg a *Rákóczi-nóta és a Rákóczi-induló történetéről*, mely annyira megragadta Mosonyi figyelmét, hogy egyfelől megharmonizálta a nótát, illetőleg az indulóból egy saját változatot készített. Bónis Ferenc 2015-ben megjelent tanulmánya világít rá arra, hogy Mosonyi még egyszer felhasználta a *Rákóczi-induló* dallamát. *Álmos* című operájának csatajeleneténél a honfoglaló magyarok az induló átírt dallamára kerekednek fel. Nemzetközi viszonylatban érdemes még megemlíteni Johannes Brahms nevét is, aki ugyancsak feldolgozta a *Rákóczi-induló*t. Feltehetően a *Magyar táncok* írásával egy időben alkotta meg feldolgozását, viszont elégedetlen lehetett művével, ezért nem adatta ki. A mű kiadására a közelmúltban került sor a Bärenreiter Kiadó által.

Mindent összegezve kimondhatjuk, hogy a *Rákóczi-nóta* és a *Rákóczi-induló* hosszú utat járt be a zenetörténet sűrűjében. A felvillanásszerű képekben azt kívántam bemutatni, hogy az 1820-as évektől kezdve egyre inkább nőtt a dallam népszerűsége, magas reputációval rendelkezett, a magyar és nemzetközi zenei életben való megjelenése pedig utat engedett annak, hogy a dallam a magyaros szellemmel, magyaros virtussal azonosuljon. A mű történetét legszebben talán Szabolcsi Bence összegezte *A magyar zene évszázadai* című művében: *Titkos szálakból szövődött, Bihari húzta, Scholl*

---

giz Kiadó is így publikálta a sorozat részleteit, illetőleg a Hyperion Lemezkiadó Vállalat is így adta közre a lemezt, amin Leslie Howard előadásában hallhatók a művek. Az EMB által kiadott Új Liszt Összkiadásának katalógusában is *Magyar dallok* címen szerepel a kötet, a kötet szerkesztője, közreadója, Kaczmarczyk Adrienne is az eredeti „ll”-es változatot hagyta meg.

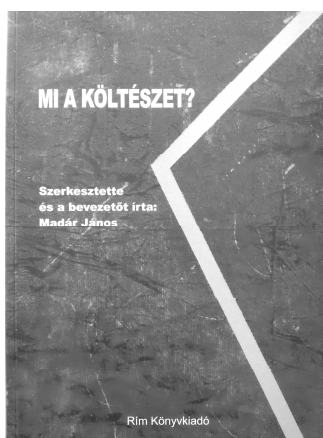
hangszerelte, Decret kiadta, Erkel felfedezte, Liszt éig emelte, Berlioz világgá hordta... s mindenekefelett: az egész nemzet sírt és ujjongott rajta, a maga dicsőségét és álmait bálványozta „Rákóczynak búskomor indulójá”-ban, ahogyan Kossuth aposztrofálta a szabadságharc kezdetén.

Kele Szabó Ágnes: Fény-árnyék

CSONGRÁDY BÉLA

„...gyémántfényű teremtmények...”
Mi a költészet?

Arra a kérdésre, hogy ki a kedvenc költője, a legtöbb magyar ember mintegy „kapásból” tud válaszolni. Petőfi Sándor, Arany János, Vörösmarty Mihály, Kölcsey Ferenc, Ady Endre, József Attila, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Radnóti Miklós, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Nagy László és más tizenkilencedik és huszadik századi klasszikus neve sorjázik leggyakrabban. Ha azonban úgy fogalmazódik meg a kérdés, hogy mi a költészet, alaposan elbizonytalanodik bármely potenciónalis válaszadó.

Ez a sokéves, elgondolkodtató tapasztalat indította a Nyírségből indult, manapság Budapestén élő, de Bátorterenyéhez, azaz Nógrádhoz is kötődő – Madár János – aki maga is ír verseket, kilenc kötet szerzője és a Rím Könyvkiadó vezetője –, hogy direkt módon kérdezze meg a legilletékesebbeket, kortárs pályatársait – költőket, írókat, irodalomtörténészeket –, hogy a költészet lényege témakörben próbáljanak szabatos, egzakt, netán általános érvényű véleményt formálni. A megkérdezettek – főként esszé és tanulmány formájában megírt – válasza azonban nemcsak, hogy nem hozható közös nevezőre, de enyhén szólva is tovább fokozza a bizonytalanságot, minthogy műfaji, nyelvi, esztétikai, irodalomelméleti és világnézeti szempontból annyira más irányultságú. Madár János őszintén „bevallja” a köteté formált okfejtések elé írt bevezetőjében, hogy számba véve a jeles személyiségek által megfogalmazott, a képzeletét megvilágító, „gyémántfényű és kozmikus töltésű ismeretlen teremtményeket”, csak fokozódtak kétségei az általa oly fontosnak tartott kérdéskör lezárását illetően.

De hogy e kísérlet nem volt hiábavaló – kivált egy olyan országban, ahol egy költő, jelesül József Attila születésnapját, április 11-ét 1964 óta a líra ünnepeként tartják nyilván –, azt a *Mi a költészet?* című kiadvány egyértelműen igazolja. Hiszen olyan – a frappánstól, a néhány sorosoktól a bővebben kifejtett, mélyen filozofikus tartalmúakig – válaszok születtek, amelyek

szinte mindegyike élményszerű olvasmányt kínál és sok tanulsággal jár. Madár János a kötet szerkesztőjeként és kiadójaként a bevezetőben példák-
kal bizonyítja, hogy számos „gyöngyszem”-értékű megfogalmazás született
és ezeken túl minden alkotó hozzátesz valami fontosat ahhoz a verstani,
nyelvi, esztétikai, irodalomtörténeti, lélektani és filozófiai fogalomkörhöz,
amit a költészet, mint művészet magához vonz. Mint egy mágneses tér – év-
századokon át – alakítja az embert és a világmindenséget ez az erő, amely-
nek számtalan nagy magyar alkotója van... Ennek a rendkívüli gazdagság-
nak és önmagunk megismerésének is elengedhetetlen eszköze lehet a költé-
szet fogalmának értelmezése, újraértelmezése és adaptálása a mai korra, a
mai társadalomra, amelyben minden – az ember is – megváltozott, s bizony
az elszemélytelenedett világ semmibe veszi az erkölcsöt, tisztességet és
szépséget.

Összesen hatvanhét válasz született. Sajnos olyan markáns arcélű költőket
– mint például Nagy László vagy Ratkó József – nem találni a nyilatkozók
között, hiszen ők már előbb távoztak az élők sorából, mint ahogyan évekkel
korábban Madár János megfogalmazta a felkérést. Mások – így Csoóri Sán-
dor vagy Juhász Ferenc, a kortárs magyar irodalom nagy formátumú szemé-
lyiségei – még kifejtették véleményüket, annak nyomtatásban való megjele-
nését azonban nem élte meg. A 2016 szeptemberében elhunyt Csoóri Sándor
Köznapi szavak az irodalomról című dolgozatában egyáltalán nem köznapi
módon nyilvánult meg, amikor azt írta, hogy: *Manapság sok-sok Nietzsche
bejelentette, hogy az irodalom is halott. Bejelentésüket számtalan baljós tünet
már-már igazolja. De gondolom: az irodalom mögött felhalmozódott néhány
ezer év ugyanolyan erős abroncs és támasz marad, mint ami a kereszténység-
et tovább élte...* A napi látványosságok csődületében egyre gyakrabban
Rilke jut eszembe, aki nem volt se harcias költő, se próféta, de aki megsejtve
civilizációnk jövőjét, új feladatot tűzött ki a művészek és köztük a modern köl-
tők elé is: a túlságosan látható világot próbálják meg újra láthatatlanabbá
tenni, hogy közelebb kerüljenek a léthez, a valósághoz. Juhász Ferenc – aki
szintén megbölcshült, kilencven évéhez közeledve 2015-ben „szállt át” Khá-
ron ladikjára – egyáltalán nem meglepő módon burjánzó szózuhatagokban,
metaforákban fogalmazott a költészet „forrásvidékéről”: *...mindnyájan ott
születtünk, ott növekedtünk, ott melegedtünk Baudelaire szívében, és ha nem
is fényűző és ragyogó és elegáns bársonykabátja alól, de kopott és gyűrött és
elzsírosodott és gyötrő, szenvedő, csodát-akaró szívét, megváltást-kereső szí-
vét nem-is-nagyon melengető, kopár vászon-zubbonya alól bujtunk ki vala-
mennyen.* Ugyancsak 2015-ben távozott, de még ötvenen innen, Prágai Ta-
más, aki az esszé- és versíró Nemes Nagy Ágneszt hívta „segítségül” azt ki-
fejtve, hogy „mitől vers a Babits-vers”?

A továbbiakban csak önkényes szelektálással lehet bárkit és bármit is ki-
emelni az izgalmasabbnál izgalmasabb, szellemdús véleménycsokorból.

Baranyi Ferenc gondolataiból azért „illik” e helyütt idézni, mert annak idején – 1984-től 86-ig – a Palócföld főszerkesztője volt. *Egyébként nem is az a fontos, hogy mi a költészet. Nekem fontosabb, hogy mit csinál* – írta, majd azt hangsúlyozta, *hogy a költészet arra is képes, hogy ébren tartsa az igazságérzetünket. No meg persze arra is, hogy karban tartsa érzelmeinket. Mert ez legalább annyira fontos.* Czigány György eszmefuttatása azért érdekes, mert speciálisan közelíti a témát, mondván: közismert, *hogy a költészet és a zene édestestvérek. Minden vers tele van zenei elemekkel: rím, ritmus, hangszín, dinamika, a klasszikus kötött vers ezernyi változatban, de orgonapontos szerkezetek a szabad versben, frazeális, a verssorok, gondolatok ívének zenei építkezése a próza-versben is.* Gyárfás Endre vallomása többszörös kuriozitása miatt érdemes a figyelemre. Először prózában értekezve fejti ki: *Mit várunk a költészettől? Talán, hogy tegye szebbé életünket. Annak életét, aki a verset írja, és azét is, aki olvassa, hallgatja. A gyűlöletet keltő tollforgató nem költő. A magyar nyelv egyik legtalálhatóbb szava: költő. Az anyamádár életre kelti, kikölti az utódokat. Fészkében a remény melegszik, és várakozik a napvilágra... A költő dolga sem különb: reményt adni a munkában megfáradt, a munkanélküliségtől meggyötört, a magányba süllyedő, a társaitól megalázott, a feladatok előtt megtorpanó, a kudarcoktól sújtott embereknek... Tulajdonképpen a költészet a hálózat. A háló csomói a versek. Ha valamelyikük rándul egyet, a többi is megremeg. Mozgásba lendül az egész. Lehet, hogy ez a világirodalom? Nem kevésbé érdekes az sem, hogy Gyárfás Endre egy saját verset is közzétesz, megelevenítve az emberiség általa elképzelt első költőjének, mintegy a hordatagok szószólójának, gyógyítójának alakját. A harmadik, szintén prózai megközelítését kedves humor szövi át: *Kiss József, a kitűnő poéta írta egyik versében: „A csókot gyakorold, ne magyarázd!” Ha a csók ez esetben a költészet, én megfogadom a jótanácsot.**

Mi sem természetesebb, hogy a nyilatkozók sorában megemlíttetik a salgótarjáni születésű, Sóshartyánban élő, de a megyeszékhely s ezáltal a megye kulturális, művészeti életében, különböző szerkesztőségek, szellemi műhelyek – így a Palócföld – tevékenységében jelentős szerepet betöltött, illetve betöltő Handó Péter író, költő neve is, aki *Fordulat és/vagy költészet?* címmel fogalmazta meg ugyancsak gondolatgazdag, a jövőre is orientált mondandóját azáltal, hogy utal az információáramlásban végbement forradalomra. Több fontos megállapítása között hangsúlyozza, *hogy a költészet a beszélő versben lakozik. A zengőben és zengetőben... a vers megszólalása által többé-kevésbé felismerjük a jelenlétét. Vagy annak a jelenlétnek a nyomait, amely egy hagyományos olvasás- és értelmezésmódon alapul. Azon, amelyre úgymond szocializálódtunk egykoron. Ám azt is be kell látnunk, radikális változás megy végbe a világban. Nem a múlt, hanem a jelen és a jövő rejt magában izgalmakat. Például annak a kérdésnek a fel-*

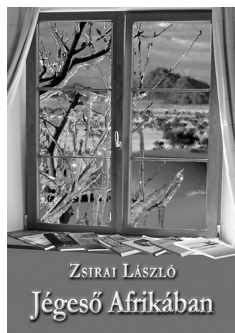
vetése: *Merre tart, milyen formákban realizálódik, képes fennmaradni a költészet? De erre az 1996 után született, N-generációként kategorizált korosztály fogja megadni a választ azáltal, hogy a költészetet újra informatívá, beszélővé és beszédessé teszi. Amennyiben igénye lesz rá. Ha „kultúrája morális lényegének (...) kezelőjévé” (Geertz 2001: 290), költővé kíván válni.*

E kötet immár irányítúként, megkerülhetetlen forrásként szolgál – és minden remény megvan rá, hogy ezt tegye hosszú távon is – a költészet mibenlétéről való (köz)gondolkodás formálásában. Olyan szerepe lehet, mint amelyet a borítóra került Györffy Sándor festőművész *Ablak* című alkotása sugall. A könyv megjelenését teljes joggal támogatta a Nemzeti Kulturális Alap, s az sem véletlen, hogy Madár János az impresszumban köszönetet mond Kelemen Erzsébet író társának, aki elsőként biztatta az összegyűjtött anyag kiadására. Most már „csak” az szükséges – miként a szerkesztő, kiadó is bíz benne –, hogy az olvasó is továbbgondolja ezt a kérdőjelbe zsugorodott titkot és ezáltal sikerül közelebb kerülni a lélek rejtelseihez. A kiadvány szerepét növeli, hogy a megnyilatkozások előtt hosszabb-rövidebb szakmai biográfia is olvasható s ez az internet világában sem elhanyagolható, merthogy közvetlenül csatlakozik a könyv alapértékeihez, a megszólítottak által kifejtett – a fentiekben eleve szubjektív válogatás alapján méltatott – „gyöngyszemekhez”.

(Rím Könyvkiadó, Budapest, 2016)

BAKONYI ISTVÁN

Zsirai László: Jégeső Afrikában

Zsirai László író, költő, publicista szerkesztői tevékenysége is jelentős, ebbéli munkája a *Jel* c. folyóirathoz és a *Bécsi Napló*hoz köthető. Új kötete, a *Jégeső Afrikában* mintegy három évtized novellaterméséből ad teljes képet. Egy többműfajú szerző kisepikájának az összképét kapjuk tehát ebben a könyvben. Látható, hogy főként a morális kérdések állnak érdeklődésének középpontjában, és az is világos, hogy a humanizmus, az emberi jószág lehetőségeit kutatja. Akkor is, ha igen szerény körülmények között élnek

figurái, akkor is, ha a kisembert és akkor is, ha az írói pályát mutatja be. Ezzel is összefügg, hogy a kultúra és az irodalom is utat tör magának a mindennapi életben. A kötetnyitó írás, a *Távol a várostól* máris ezt tükrözi, hiszen Juhász Ferenc-verssorokra bukkanunk a csöppet sem lírai körülmények között.

Realista, a valóságot pontosan tükröző próza ez, a hagyományos elbeszélő hangot előnyben részesítve. Jellemzi a gördülékeny cselekményszöveg, helyenként a tömörség és szűkszavúság. Mondhatjuk, hogy valódi „short story”-k ezek. Az igazsághoz tartozik, hogy ez azzal is jár, hogy itt-ott kidolgozatlanok lesz a következmények. Ám szerencsére összességében nem ez jellemzi műveit. Az meg különös figyelmet érdemel, hogy a manapság nem oly gyakori munkás-tematika nagy teret nyer nála, és itt találkozhatunk részletes jellemrajzzal, ugyanakkor szociografikus pontossággal. És van, hogy néhány oldalon ír le egy sorstragédiát (*Ajándékcigaretta*). Gyári történet egy gyorsan elhunyt emberről. Sallang nélkül, puritán nyelven mesél, persze néhol túlzott egyszerűséggel. Általában vigyáz arra, ne hogy túljárja az élményt.

Terjedelmileg az egyik kivétel a *Zolizók*. Senki sem Zoli a társaságban, ám mindenki annak számít... „Csak azt vették maguk közé a brigádba, aki szakmai képességeivel, becsületességével, emberiségével bizonyította valódi Zoliságát. Szigorúan önkíméletlen társaság sodródott így egybe, s céljaik megvalósításáért mindent elkövettek.” A kötet számos művének központi figurája, Gézaváry egy egzotikus országba utazik repülőgépen, a történet az utazásról szól, s akkor ér véget, amikor megérkezik a célba. Egyfajta „nagy utazás” ez számára, annak külső és belső lényegével. Ő akár az író alteregója is lehet, körülvéve hétköznapi emberekkel.

Azt is látjuk, hogy sok helyütt nem a szépirodalmi jelleg uralkodik, hanem riport- és szociográfiaszerű elemek keverednek a történetbe. Nyilvánvaló az önéletrajzi mozzanatok szerepe is, az írói én jelenléte. Az sem vitatható, hogy van benne didaktikus szándék is, miközben egyértelmű, hogy a jószágot keresik a történetek alakjai, olyan értékekre vágyanak, amelyek nélkül nincs humánus létezés. A folyton a középpontban álló írófigura is ilyen szempontból jelentős igazán. Akkor is, amikor az alkotás gondolatai foglalkoztatják, de akkor is, amikor lépcsőházi takarítást vállal. (Itt jegyzem meg, hogy a névadás itt-ott kissé erőltetett. Lásd: Kékné, Mosolygó, Frankó Minden c. folyóirat. Vagy: „Ez az Angyal gyerek viszont valódi mentőangyalként érkezett.”)

Ám mély nyomokat hagynak az olvasóban az olyan, remekbe szabott művek, mint pl. a *Rögtönzés*. Jól megírt életkép, egy zeneszerzővel a középpontban. Az *Egyetlen ima* pedig az egyik legmegkapóbb írás. Itt megvan a lelki mélység, az olvasó könnyen azonosul Gézaváryval, és megragadó az anya-fiú kapcsolat mélysége is. Az egymásra épülő történetek, az író figurá-

jának jellemzői majdhogynem laza szövésszerű regényt eredményeznek. Van összekötő vázuk a történeteknek, persze ebben a legbiztosabb pont Zsirai László szemléletmódja, írói technikája. Mögötte a morál tartós értékeivel.

Sokszor olvasunk az alkotó magányáról, egyedüllétéről is, pl. a karácsonyi és szilveszteri történetekben. Van itt sok-sok gyötrelmes pillanat is, ám van föloldás is. „Szeretett teljes csendben dolgozni, amikor nem tartózkodott körülötte más, mint az ihlet áldott pillanatait átölelő nyugalom, és őrangyalok gyűjtötte, hajnali harmat fürdette a lelkét.” (*Józan reggel*) Az alkotói magányt, a kegyelmi állapotot dicsérik ezek a lírai szavak. S az is idetartozik, hogy közben megfogalmazza az emberi kapcsolatok fontosságát, az új-rateremtés lényegét. Hittel és humánummal.

Másutt (*Számlairodalom*) egyfajta kesergéssel találkozunk. Az okok: az író mostoha sorsa, a honoráriumok elmaradása, a kiszolgáltatottság. Igaz, hogy az ilyesfajta írások inkább a publicisztika jegyeit mutatják, a pusztá híradással, bár kétségtelenül valós gondokról szólnak. Ugyanakkor pl. a *Matyi a ludas?* egy hajdani nagy mű mai átírata leleményességben, humorban és satirikus látásmódban gazdag. A „nemzetközi libamenedzserek világát tűzi tollhegyre, néhol finom, Lázár Ervin-es párhuzammal. „Egyébként is, ha ma élne Arany János, írhatna harminc balladát, s nem kapna értük egy jobb Ladát.” Más szempontból értékes a kötet címét is adó, kötetzáró mű, melyben szép lírai elemekben gazdag kisprózát kap ajándékba az olvasó.

És álljon itt az ajánló szöveg befejezése: „A szerző a napjainkban széttöredező emberi kapcsolatok jellemzőit kívánja példaadóan összerakni. Az egyetlen lehetőséget e kilátástalan jövővel fenyegető világ érzelmeinek egyensúlyba billentésére.”

(*Hungarovox Kiadó, Bp., 2016*)

SZERZŐINKRŐL

- ÁDÁM TAMÁS (1954, Balassagyarmat) költő, szerkesztő, újságíró. Folyóiratokban, antológiákban közöl verseket. Tagja a Magyar Írószövetségnek és a MÜOSZ-nak. 11 kötete közül az első (*Gyökerek lélegzése*) a Palócföld Könyvek sorozatban jelent meg, az utolsó kötete 2014-ben látott napvilágot *Macskaszerdák* címmel.
- ANDOR CSABA, DR. (1950, Budapest) Madách-kutató, a Madách Irodalmi Társaság alapító elnöke. Matematikus szakot végzett, majd filozófiából doktorált. Első könyve a *Jel – kultúra – információ* volt (Gondolat, 1980), regénye *Teofilia* címen jelent meg (Magvető, 1989). 1987-től főképp Madách életének eseményeivel foglalkozik, a társaság könyvsorozatát szerkeszti (Madách Könyvtár).
- ANGYAL LÁSZLÓ, DR. (1983, Rimaszombat) nyelvész, kutató, tanár, az Eperjesi Egyetem Magyar Nyelv és Kultúra Intézetének volt adjunktusa, a rimaszombati Tompa Mihály Alapiskola tanára, a Katedra Történelemverseny koordinátora, a Nemzeti Emlékezet Bizottság (NEB) külsős kutatója. Tagja a Tompa Mihály Országos Vers- és Prózamondó Verseny szervezőgárdájának. Mintegy 70 közleményt jegyez. Tagja a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetségének, a Szemiotikai Társaságnak és az Anyanyelvpolók Szövetségének.
- BAKONYI ISTVÁN, DR. (1952, Székesfehérvár) irodalmár, főiskolai tanár. Nyugdíjazásáig a Kodolányi János Főiskolán oktatott. PhD-fokozatot a Miskolci Egyetemen szerzett Bella Istvánról szóló kismonográfiájával. Eddig 27 önálló kötete jelent meg.
- BOZSIK PÉTER (1963, Csantavér) költő, író, szerkesztő. Legutóbbi kötete: *Jelentés a Kór Házából* (Forum Könyvkiadó, 2017). Sinkó Ervin- és Déry Tibor-díjas. Az Ex Symposion főszerkesztője.
- CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs, 1942) katolikus író, képzőművész, gondolkodó, nyelvregész. Sokágú munkásságában fontosak kerti emlékművei, esszéi, regényei, szatírái, drámái. Sajtó kutatásai során tisztázott lényegesebb fogalmait: gazdaságkor, nyelvregész, korunk izmusai stb. Díjai – a Kossuth-díjjal bezárólag – Sajtótisztesség, József A., Arany J., Babits, Helikon (szobrászat). Tagja a Magyar Művészeti Akadémiának.
- CSONGRÁDY BÉLA, DR. (1941, Hatvan) közíró, szerkesztő, középiskolai tanár. A Nógrád Megyei Hírlapnak 1996-tól 2002-ig volt a felelős szerkesztője. Évek óta szerkeszti a napilap Kultúra rovatát. A Madách-hagyomány Ápoló Egyesület elnöke, több ciklus óta tagja a TIT országos elnökségének.
- DEÁK CSILLAG (1949, Marosvásárhely) író, művészeti író. Kolozsváron szerzett bölcsészdiplomát, első írásai Abafáy Csillag álnéven jelentek meg. 1979-ben Németországba települt, a müncheni egyetem pszichológia szakán diplomázott. 1992 óta él Budapesten, prózát publikál, valamint a kortárs képzőművészetről rendszeresen közöl esszéket. 2013-ban Köllös Lajos társszerzővel jelent meg *Fókuszváltás* című kötetük a kortárs képzőművészetről. 2015-ben látott napvilágot *Kötött pálya* című novelláskötete (Parnasszus Kiadó).
- DÖME BARBARA (1973, Debrecen) író, újságíró, szerkesztő. Budapesten él. Novellát a Magyar Napló, a Hévíz, a Székelyföld, a Napút, az Irodalmi Jelen, az Ambroozia és a Képirás folyóiratokban publikálja. Kreatív írást tanult a Magyar Írószövetség Íróiskolájában. Újságírói munkáját 2011-ben Magyar Toleranciadíjjal ismerték el. Novelláskötete 2013-ban jelent meg, *A nagymama, aki elfelejtett meghalni* címmel. Több riportkötet szerzője. A Magyar Újságírók Szövetségének tagja.
- EGRESSY ZOLTÁN (1967, Budapest) József Attila- és Szép Ernő-díjas író. Legutóbbi kötete: *Júlialepke* (2017, Európa Kiadó)
- FILIP TAMÁS (1960, Budapest) költő, szerkesztő, a Dokk.hu művészeti vezetője, a Magyar Írószövetség választmányának tagja. Kilenc kötet szerzője. Ez évben József Attila-díjjal ismerték el munkásságát.

- FRIDECZKY KATALIN (1950, Budapest) író, zongoraművész. Négy önálló kötete jelent meg. Írásai rendszeresen jelennek meg folyóiratokban. Tagja a Szépirok Társaságának.
- GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ, DR. (1974, Körmen) szerkesztő, irodalmi publikációk szerzője, nyelvész, egyetemi oktató. *Madách Imre levelezését* (2014) bemutató legutóbbi kötetét Andor Csabával állította össze.
- GRECSÓ KRISZTIÁN (1976, Szegvár) József Attila- és Aegon Művészeti Díjas író, Újlipótvárosban él. Legutóbbi kötete: *Harminc év napsütés* (2017, Magvető).
- GYUKICS GÁBOR (1958, Budapest) költő, műfordító. Legutóbbi kötetei: *kié ez az arc* versek (2011, L'Harmattan Kiadó), *Kisfa galeri 'szoció-horror'* próza (2014, L'Harmattan Kiadó), *Medvefelhő a város felett* kortárs észak-amerikai indián költészeti antológia (2015, Scholar Kiadó).
- GYUKITS GYÖRGY (1961, Budapest) szociológus, egyetemi oktató. Szakterülete az egészség-szociológia és szociálpolitika. Kutatási területe: szegénység, egészségügyi rendszer, etnikai csoportok (főként a romák) egészségi állapota és egészségügyi ellátása.
- JÓNA DÁVID (1968, Budapest) médiatanár, újságíró, operatőr, az Art'húr kulturális, művészeti lap alapítója, szerkesztője, a facebookon az Art'húr Irodalmi Kávéház fő-szerkesztője. 17 évig tanított a zsámbéki főiskolán. 2016-ban jelent meg *Az élet szövete* című könyve.
- KEREKES ENDRE LÁSZLÓ (1994, Miskolc) a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának magyar-történelem szakos hallgatója. Jelenleg történészi pályáját alapozza meg, járványtörténeti kutatásokat folytat. Legutóbbi publikációja a magyarországi nemzetiségi törvények történetét foglalja össze. A miskolci II. Rákóczi Ferenc Megyei és Városi Könyvtárban „Zenetörténeti előadások” címmel zenei előadássorozatot tart.
- KOLOH GÁBOR (1987, Gyula) költő, történész, az ELTE Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Programjának doktorjelöltje, illetve középiskolai történelem szakos tanárjelölt. 2004-ben és 2005-ben részt vett a sárvári alkotótáborban. Korábban többek között az Árgusban, a Napútban, illetve az Ezredvégben jelentek meg versei.
- KOVÁCS KRISZTIÁN (1984, Balassagyarmat) történész. Jelenleg a Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza. Fő kutatási területei: a Ráday család birtoklástörténete, a paraszti családok története (ezzel kapcsolatban már két könyve megjelent), a 25-ös losonci gyalogezred története, Nógrád megye 16–18. századi története.
- KÖLÜS LAJOS (1951, Sarkad) költő, prózaíró, művészeti író. Rendszeresen publikál irodalmi és művészeti lapokban és online oldalakon. Verskötete (*Mustármag és levendula*) 2011-ben, kortárs kiállításokról Deák Csillaggal közösen írt esszékötetete (*Fókuszváltás*) 2013-ban, novelláskötete (*Ma nálad alszom*) 2016-ban jelent meg.
- LACKFI JÁNOS (1971, Budapest) József Attila-, Déry Tibor- és Prima Primissima-díjas író, költő, műfordító, szerkesztő, az irodalomtudomány doktora. Harmincnál több könyvet írt. 1999-től a Nagyvilág szerkesztője.
- LÁRAI ESZTER (1963, Budapest) költő. 1998 óta publikál. Versei fellelhetőek különböző antológiákban, folyóiratokban, hetilapokban és online felületeken. Eddig két önálló verseskötete jelent meg.
- MADÁR JÁNOS (1948, Balkány) író, szerkesztő. A Kelet Felől című folyóirat alapító főszerkesztője, a Muravidék, a Magyar Múza és az Új Tanú folyóiratok szerkesztője. A Rím Könyvkiadó vezetője, a Magyar Újságírók Közösségének alelnöke, a Magyar Írószövetség választmányi tagja. Eddig kilenc önálló könyve jelent meg. Bátorlyterenyén és Budapesten él.
- MURÁNYI ZITA (1982, Budapest) Bródy-díjas író, költő. Legutóbbi kötete: *Csillag* (2015, Equinter Kiadó).
- SUHAI PÁL (1945, Bezenye) költő, tanár, tankönyvíró. Az ELTE BTK magyar-történelem szakán (Eötvös-kollégistaként) kitüntetéses tanári diplomát szerzett. Tankönyveit az MTA Pedagógus Kutatói

Pályadíjban részesítette. Részt vett a Mikszáth kritikai kiadás 78. és 80. kötetének sajtó alá rendezésében.

SZIRMAI PÉTER (1970, Budapest) író. Novelláit, esszéit magyarországi és határon túli lapok közlik. Eddig három kötete jelent meg, egy regény 2007-ben, és két novelláskötet 2011-ben, 2013-ban.

ZONDA TAMÁS (1940, Budapest) költő, író, orvos. Évtizedekig dolgozott a balassagyarmati kórházban. Szakkönyvei, szakcikerei és tudományos előadásai mellett szépirodalmi publikációi is jelentősek. 9 önálló kötete jelent meg eddig, a legutób-

bi: *Kisvizit. Összegyűjtött versek, emlékek* (2013). Munkásságát Jahn Ferenc-díjjal (1988), két ízben Nyíró Gyula-díjjal (1992, 1996), 2013-ban a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje kitüntetéssel ismerték el.

Képzőművész:

KELE SZABÓ ÁGNES (1962, Salgótarján) grafikus, tanár, vizuális kultúra szaktanácsadó. A Madách Imre Gimnázium Fayl Frigyes Galériájának alapítója, a Nógrád Megyei Önkormányzat galériájának kiállítás-rendezője. Grafikai egyéni és csoportos kiállításokon láthatók.

Palócföld

IRODALMI, MŰVESZETI, KÖZELETI FOLYÓIRAT

Ára: 500 Ft

17003

9 770555 886008

17003